

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

ΚΥΡΙΑΚΗ 6 ΜΑΪΟΥ 2001

ΜΑΪΟΣ

Χορηγός: **ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ**

ΜΑΪΟΣ

Μαῖος - Μάιος - Μάης

Τον Σ. Θεοδοσίου - Μ. Δανέζη

«Κατά Μουνηγιώνα...»

Της Σεμέλης Πιναγιόγλου

Η τύχη της Βασιλεύουσας

Της Μ. Κ. Παπαθανασίου

Τα ρω του Μάη και τα μυ...

Τον Ηλία Αναγνωστάκη

Η «κωνσταντινεία καμπή»

Τον Σπύρου Τρωιάνου

Ο φιλόσοφος βασιλεύς

Τον Ν. Πολίτου

Ο Ιωάννης ο Θεολόγος

Τον Δημ. Κυρτάτα

«Μάη μου με τα λουλούδια...»

Τον Γ. Ν. Αικατερινίδη

«...Και μη επέλθη ανιούς
χάλαζα...»

Της Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη

Εθιμα και δοξασίες
της Ανάληψης

Της Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη

Τα σανδάλια του Χριστού...

Τον Βιτάλη Ζαϊκόφσκι

Ο Μαΐουμάς

Τον Γιώργου Χατζηδάκη

Ο Μάιος στην ποίηση

Τον Χριστόφορου Μπλιώνη

«Η Εργατική Πρωτομαγιά»

Τον Θεόδωρου Μπενάκη

Ενα γαρύφαλλο για τον Μάη

Τον Γιώργου Ζεβελάκη

Εξώφυλλο

Ανοιξη στην Οίτη, του Νικολάου Οθωναίου, π. 1910. Ελαιογραφία σε μουσαμά. Εθνική Πινακοθήκη.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα, ολόκληρο το έτος 2001, οι «Επτά Ημέρες» θα είναι αφιερωμένες στον αντίστοιχο μήνα. Το αφιέρωμα στον Μάιο είναι το πέμπτο στη σειρά των αφιερωμάτων των «Επτά Ημερών» στους Δώδεκα Μήνες του Χρόνου.

Τον ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ
ΜΑΝΟΥ ΔΑΝΕΖΗ

Επικ. καθηγητών Λοιφοφρονικής, Τμήμα Φυσικής - Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο ΜΑΪΟΣ, ο πέμπτος μήνας του ημερολογίου μας, με διάρκεια 31 ημερών, ήταν ο τρίτος μήνας του αρχικά δεκάμηνου αρχαίου ρωμαϊκού ημερολογίου.

Η ονομασία του προέρχεται από το όνομα της αρχαίας ρωμαϊκής θεότητας Μάια (Μάγια), που, με τη σειρά του, προέρχεται από την αρχαιοελληνική λέξη μαία, που σημαίνει τροφός, μητέρα. Συνεπώς, ως θεότητα η Μάια συμβόλιζε τη γονιμότητα της γης. Την Μάγια τιμούσαν οι Ρωμαίοι την Πρωτομαγιά, με ειδικούς εορτές και θυσίες χοιριδίων στο βωμό της.

Αργότερα η θεά ταυτίστηκε με την ελληνική νύμφη Μαία, την ομορφότερη από τις Ατλαντίδες, μητέρα του θεού Ερμή, στον οποίο κυρίως αφιερώθηκε αυτός ο μήνας, όπως μάς πληροφορεί ο Πλούταρχος (Βίος Νουμά, 19), σύμφωνα με τον οποίο, επίσης, η ονομασία του Μαΐου ίσως προέρχεται από τη λέξη Major, που είναι ο συγκριτικός βαθμός του επιθέτου magnus (magnus-major-maximus=μέγας-μεϊζων-μέγιστος), ενώ ο Οβίδιος αναφέρει ότι η ονομασία παράγεται από το Majestas (= σημαίνει μεγαλειότητα) – οπωσδήποτε το Μάια είναι το θηλυκό του Μαῖος, που θεωρείται αρχαιότερος τύπος του Magnus. Αλλοι, τέλος, θεωρούν ότι ο Μάιος πήρε την ονομασία του από τους Majores, τους ένδοξους αρχαίους προγόνους, στους οποίους ήταν αφιερωμένος.

Στην αρχαία Ρώμη, κατά τη διάρκεια του Μαΐου ετελούντο ιερές γιορτές προς τιμήν της πηγαίας νύμφης Ηγερίας (Egeria), σε ανάμνηση των πολύτιμων συμβουλών της προς τον βασιλιά Νουμά Πομπήλιο για τις θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις που αυτός εισήγαγε στο ημερολόγιο.

Ειδικά την 1η και 2η ημέρα του Μαΐου συνεχιζόνταν τα Φλοράλια, που ο εορτασμός τους άρχιζε στις 28 Απριλίου. Επίσης την 1η Μαΐου οι Ρωμαίοι τιμούσαν την Bona Dea, την Αγαθή Θεά, με πανηγυρισμό στον οποίο δεν έπρεπε να παρευρίσκεται κανένας άντρας.

Την 9η, 11η και 13η Μαΐου τελούνταν τα

► Ο Μάιος, έφιππος με κνηγεϊκό γεράκι, δίνει το σινιάλο για το ξεκίνημα του ανοιξιάτικου κνηγεϊού. Αρχιτεκτονικό μέταλλο στο περιστύλιο του καθεδρικού της Παμπλόνα, Ισπανία. 14ος αιώνας (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

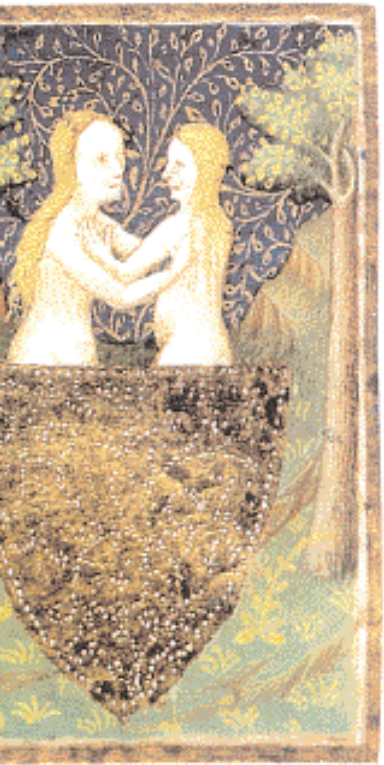
Μαῖος

▲ Ο Μάιος, καβαλάρης κνηγός με γεράκι, ντυμένος στα πράσινα της άνοιξης, και το ζωδιακό του σύμβολο, οι Δίδυμοι. Από το εικονόγραμμα ημερολόγιο Bedford Hours, περ. 1425. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).

Μάιος - Μάης

▼ Ο μήνας Μάιος, πρώτος θεριστής με δρεπάνι στο δεξί χέρι. Ανάγλυφο στο Βαπτιστήριο της Πάρμας, Ιταλία, περ. 1196 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).

▼ Ο Μάιος καβαλάρης, λεπτομέρεια τοιχογραφίας στο ναό του Αγίου Ιουδώραν της Λεόν, Ισπανία, περ. 1130 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ όσους βοήθησαν στο αφιέρωμα στον Μάιο, ιδιαίτερα τις πηγές του εικονογραφικού υλικού για την ευγενική παραχώρηση του δικαιώματος χρησιμοποίησής του.

Ψηφιδωτέ

Lemuria (Μελίχια), προς εξευμενισμό των νεκρών. Θεοπίστηκαν μετά τον φόνο του Ρώμου από τον Ρωμύλο, όταν η σκιά του νεκρού πλανιόταν στα αγαπημένα του μέρη αρνούμενη να φύγει.

Στους Ειδούς του Μαΐου στη Ρώμη, οι αδελφοί Αρουάις, ο σύλλογος των δώδεκα ιερέων, τελούσαν, τουλάχιστον μέχρι τον 4ο μ.Χ. αιώνα, λιτανείες με τραγούδια και χορούς στην ύπαιθρο υπέρ ευφορίας των καρπών της γης (Varro, De Ling. Latin. V, παρ. 85). Οι δώδεκα ιερείς έφεραν σ' αυτές τις λιτανείες στεφάνια από στάχυα με λευκές μάλλινες ταινίες (infulae). Οι μεγάλες ετήσιες αυτές γιορτές ονομάζονταν Αμπαρβάλια ή Αρουάιλια και κατά τη διάρκειά τους οι ιερείς θυσίαζαν στους θεούς ένα χοίρο, έναν ταύρο και μία αμνάδα (προβατίνα νεαρής ηλικίας).

Τον μήνα αυτό ετελείτο στην αρχαία Ρώμη, προς τιμήν της γονιμικής θεάς Μαίας, μια γενική γιορτή με την ονομασία Μαΐουμάς, κατάλοιπα της οποίας διατηρούνταν στην Ανατολή (Αντιόχεια κ.α.) έως την πρωτοβυζαντινή εποχή. Ειδικά στη Συρία ο Μαΐουμάς ήταν γιορτή ανάλογη προς τις πάνδημες γιορτές του Διόνυσου και της Αφροδίτης. Επί Λέοντος Δ' (775-790) γιορταζόταν και στην Κωνσταντινούπολη με την ονομασία Βρυτά.

Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν τον Σείριο, το λαμπρότερο άστρο του Μεγάλου Κυνός αλλά και του νυκτερινού ουρανού, ως υπαίτιο διαφόρων ασθeneιών και υπεύθυνο για τα κυνικά καύματα (ιδιαίτερα θερμές ημέρες) του Αυγούστου. Γι' αυτό τον λόγο επεδίωκαν να τον εξευμενίσουν, θυσιάζοντας προς τιμήν του σκύλου διαλεγμένους να έχουν τρίχωμα ξανθωπό. Οι θυσίες αυτές γίνονταν κατά τη διάρκεια τριών σημαντικών γιορτών, που είχαν καθιερωθεί στο εορτολόγιο γύρω στο 238 π.Χ., προς το τέλος Απριλίου και τον Μαΐο, όταν ο Ήλιος άρχιζε ήδη να πλησιάζει τον Σείριο.

◀ **Ο Μάιος, νεαρός άνδρας ανάμεσα σε πραουνάδες και λουλούδια. Καλαντάρι Fulda. Βερολίνο, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars»).**

Η πρώτη ήταν τα Vinalia priora (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ 1.1.2001), στις 22 Απριλίου. Η δεύτερη, από 28 Απριλίου έως 2 Μαΐου, ήταν τα Floralia, υπέρ πλούσιας ανθοφορίας των δένδρων και αισίας ωρίμανσης των καρπών τους. Η τρίτη ήταν τα Robigalia, προς τιμήν της θεάς Robigo (Ερυσίβη), για να προφυλάξει τα δημητριακά από την ερυσίβη (στάχτιασμα) του σίτου και άλλες ασθένειες.

Επί Κλαυδίου η Σύγκλητος πρότεινε τη μετονομασία του Μαΐου σε Κλαύδιο (Claudius), κατά προσφιλή συνήθειά της προς τους εκάστοτε ισχυρούς και ιδιαίτερα τους αυτοκράτορες, όμως η ονομασία δεν επικράτησε.

Ο λαός μας, συσχετίζοντας παρετυμολογικά το όνομα του Μαΐου με τα μάγια, τον θεωρεί μαγεμένο. Απ' αυτό και οι προλήψεις ότι δεν πρέπει να γίνονται γάμοι ούτε να επιχειρείται σοβαρή εργασία αυτόν τον μήνα.

Οι ξαφνικές ραγδαίες βροχές του Μαΐου, καταστρεπτικές για τα κλωρά ακόμα σιτηρά και το θερισμένο τριφύλλι, θεωρούνται κακός οιωνός, εξ ου και η παροιμία: «Στον καταραμένο τόπο, Μάη μήνα βρέχει». Ωστόσο ο λαός τον ονομάζει και Καλομηνιά ή Πενταδεϊλινο, επειδή, καθώς έχει μεγαλώσει η μέρα και το δειλινό διαρκεί, οι άνθρωποι έκαναν ένα πέμπτο γεύμα μες στη μέρα.

Γενικά στον Μάιο δίνονται ονομασίες προερχόμενες από την ανοιξιάτικη φύση: Πράσινος, Κερασάρης, Τριανταφυλλάς, Λούλουδος. Και είναι πανελλήνιο έθιμο την Πρωτομαγιά να πλέκουν με λουλούδια και στάχυα τους *μάνδες*, στεφάνια για την ευφορία της γης. Τα κρεμούν πάνω από τις εξώπορτες ή στους εξώστες των σπιτιών μέχρι τις 24 Ιουνίου, το θερινό ηλιοστάσιο, οπότε, κατά το έθιμο, τουλάχιστον παλαιότερα, τα κείνουν στις φωτιές του Αϊ-Γιάννη. ❄

▲ **Ιοναία, Hellin (α' μισό 3ου αι. μ.Χ.). Ο Μάιος με τη μορφή του θεού Ερμή (πηγή: H. Stern, βλ. βιβλιογραφία).**

Της **ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ
ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ-ΑΤΖΑΚΑ**

Καθηγήτριας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών

ΤΑ ΑΝΘΗ, ιδιαίτερα τα τριαντάφυλλα, είναι από τα συνηθέστερα χαρακτηριστικά που συνοδεύουν τις προσωποποιήσεις τόσο της Ανοιξης όσο και του Μαΐου στα ψηφιδωτά της ρωμαϊκής και της παλαιοχριστιανικής εποχής.

Σε ρωμαϊκό ψηφιδωτό από την πόλη La Chebba της Τυνησίας, στο οποίο παριστάνονται ο θρίαμβος του Ποσειδώνα και γύρω του ολόσωμες οι τέσσερις εποχές του έτους, περιβαλλόμενες η καθεμιά από κλάδους των φυτών που τις χαρακτηρίζουν, η Ανοιξη απεικονίζεται ως γυμνή γυναικεία μορφή, τα σύμβολα της οποίας είναι αποκλειστικά τα τριαντάφυλλα.

Τα άνθη χαρακτηρίζουν την παράσταση του Μαΐου και στα πολύ οψιμότερα ψηφιδωτά του ελλαδικού χώρου στα οποία έχει διασωθεί ο μήνας αυτός (Τεγέα, Θήβα και Αργος). Στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Τεγέας (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 4.2.2001, σ. 5) η μορφή που προσωποποιεί τον Μάιο κρατά καλάθι γεμάτο με άνθη και συνοδεύεται από την επιγραφή ΜΑΙΟΣ [ΚΑ]ΛΟΣ [ΚΑΙ]ΡΟΣ.

Ο Μάιος εξακολουθεί βεβαίως και σήμερα να θεωρείται ο μήνας των λουλουδιών. Στο παλαιοχριστιανικό κτίριο της Θήβας (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ,

ό.π.) η μορφή του Μαΐου κινείται σε ανθισμένο τοπίο και είναι προφανές ότι προτείνει καλάθι με άνθη, παρόλο που η παράσταση στο σημείο αυτό είναι κατεστραμμένη, ενώ στο κτίριο κοντά στο αρχαίο θέατρο του Αργους (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 31.12.2000, σ. 5) η ίδια μορφή απεικονίζεται με λουλουδένιο στεφάνι στο ένα χέρι και καλάθι γεμάτο με άνθη στο άλλο.

Παρόμοιες παραστάσεις του Μαΐου έχουν διασωθεί σε όλη την έκταση της αυτοκρατορίας. Πιθανή είναι η σύνδεση τουλάχιστον κάποιων απ' αυτές με τα Ροζάλια (Rosalia ή Rosaria), που γιορταζόταν τον μήνα Μάιο. Το κυριότερο στοιχείο που μπορεί να οδηγήσει στη σύνδεση αυτή είναι η επίσημη εορταστική ενδυμασία της εικονιζόμενης μορφής, την οποία παρατηρεί κανείς, π.χ., στον Μάιο του ημερολογιακού κύκλου που απεικονίζεται στο ψηφιδωτό της Καρχηδόνας (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 4.3.2001, σ. 5) ή σε μικρογραφία του λεγόμενου «ημερολογίου του 354» (βλ. ό.π.). Η ίδια γιορτή υπονοείται επίσης πιθανόν στο λεγόμενο «ψηφιδωτό του Κυρίου Ιουλίου» από την Καρχηδόνα στο Μουσείο Bardo της Τύνιδας (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 4.2.2001, σ. 5), όπου η μορφή που προσωποποιεί την Ανοιξη προσφέρει ένα καλάθι γεμάτο με ρόδα στην κυρία του σπιτιού, την ώρα που αυτή καθρεφτίζεται και ετοιμάζεται να φορέσει τα κοσμήματά της.

Το γεγονός ότι τα Ροζάλια ήταν μια διασκεδαστική γιορτή χωρίς ιδιαίτερο θρησκευτικό χαρακτήρα -επομένως χωρίς εμφανή σύνδεση με την ειδωλο-

Παραστάσεις

◀ Τεγέα, παλαιοχριστιανική βασιλική (τέλη 5ου αι.). Προσωποποίηση του Μαΐου (πηγή: Α. Ορλάνδος, βλ. βιβλιογραφία).

▲ Αργος, έπανη (6ος αι. μ.Χ.). Ο Μάιος στεφανωμένος με άνθη και δίπλα του ο Ιούλιος (πηγή: G. Akerstrom-Hougen, «The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos», Stockholm 1974).

▼ Τυνησία, La Chebba (αρχές 3ου αι. μ.Χ.). Προσωποποίηση της άνοιξης (πηγή: κάρτα από το Εθνικό Μουσείο Bardo της Τύνιδας).

λατρία- συνετέλεσε στη διατήρηση της ανάμνησής της όχι μόνον στην παλαιοχριστιανική περίοδο αλλά και αργότερα, στα βυζαντινά χρόνια, οπότε ονομαζόταν Ροσάλια ή Ρουσάλια. Και, παρόλο που αυτή γεννήθηκε στις αρχές περίπου του 3ου αι. μ.Χ. στο δυτικό κράτος, η ελληνική Ανατολή είναι ο χώρος όπου γνώρισε τη μεγαλύτερη διάδοση και διάρκεια.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει μια άλλη εικονογραφική παραλλαγή του Μαΐου, που τον συνδέει με τον θεό Ερμή και συναντάται σε ψηφιδωτά του δυτικού κράτους χρονολογούμενα πριν από τον 4ο αιώνα. Στο λεγόμενο «ψηφιδωτό του Monnus» από τους Τρεβήρους (Trier) της Γερμανίας, στο οποίο απεικονίζονται -σε συνδυασμό και με άλλες μορφές- οι μήνες του έτους σε προτομές με τη μορφή θεοτήτων, ο Μάιος αποδίδεται ως Ερμής, ενώ στο ψηφιδωτό του Θύσδρου (El Jem) της Τυνησίας η παράσταση περιλαμβάνει μια μορφή που προσφέρει θυσία μπροστά σε άγαλμα του ίδιου θεού (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 1.4.2001, σ. 5). Σε ψηφιδωτό, τέλος, από την πόλη Hellin στην Ισπανία οι εποχές και οι μήνες -που ταυτίζονται με συντεταγμένα τα ονόματά τους στη λατινική γλώσσα- απεικονίζονται μέσα σε οκτάγωνα διάχωρα, ως θεότητες που συνδέονται με αντίστοιχες γιορτές προς τιμήν τους. Με τη μορφή του Ερμή παριστάνεται ο Μάιος στο ψηφιδωτό αυτό, πίσω από έναν όρθιο γυμνό φτερωτό άνδρα που κρατά δύο, επίσης γυμνά, μικρά παιδιά - αποδίδοντας με τον τρόπο αυτό το ζώδιο των Διδύμων. Οι παραπάνω παραστά-

σεις παραπέμπουν πιθανότατα σε σημαντική θρησκευτική γιορτή προς τιμήν του Ερμή, που σχετιζόταν με την επέτειο της ανέγερσης του ναού του στη Ρώμη.

Η σύνδεση των μηνών με τους θεούς του Ολύμπου είναι γνωστή από τη αρχή της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής περιόδου, ξεκίνησε όμως πιθανότατα ήδη κατά την ελληνιστική εποχή. Τα λιγιστά, εξάλλου, παραδείγματα στα οποία οι μήνες αποδίδονται με τη μορφή θεοτήτων είναι πιθανόν δηλωτικά μιας ιδιαίτερης ευμάρειας και παιδείας εκείνων που τα επέλεξαν για τη διακόσμηση των οικιών τους, αφού οι παραστάσεις με αυτό το περιεχόμενο υπέκρυπταν έναν σαφή συμβολισμό υποταγής της διαδοχής του ενιαύσιου κύκλου στην ουράνια τάξη. ✎

Βιβλιογραφία

Φ. Κουκουλέ, «Βυζαντινών βίος και πολιτισμός», τ. Β, σ. 29-31.

H. Stern, «Mosaïque de Hellin», *Monuments et Memoires de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres (Fondation Eugene Piot)* 54, 1965, σ. 39-59.

A. Ορλάνδος, «Παλαιοχριστιανικά και βυζαντινά μνημεία Τεγέας - Νυλλίου», *ABME* 12, 1973.

D. Parrish, «Two Mosaics from Roman Tunisia: An African Variation of the Season Theme», *American Journal of Archaeology* 83, 1979, σ. 279-285.

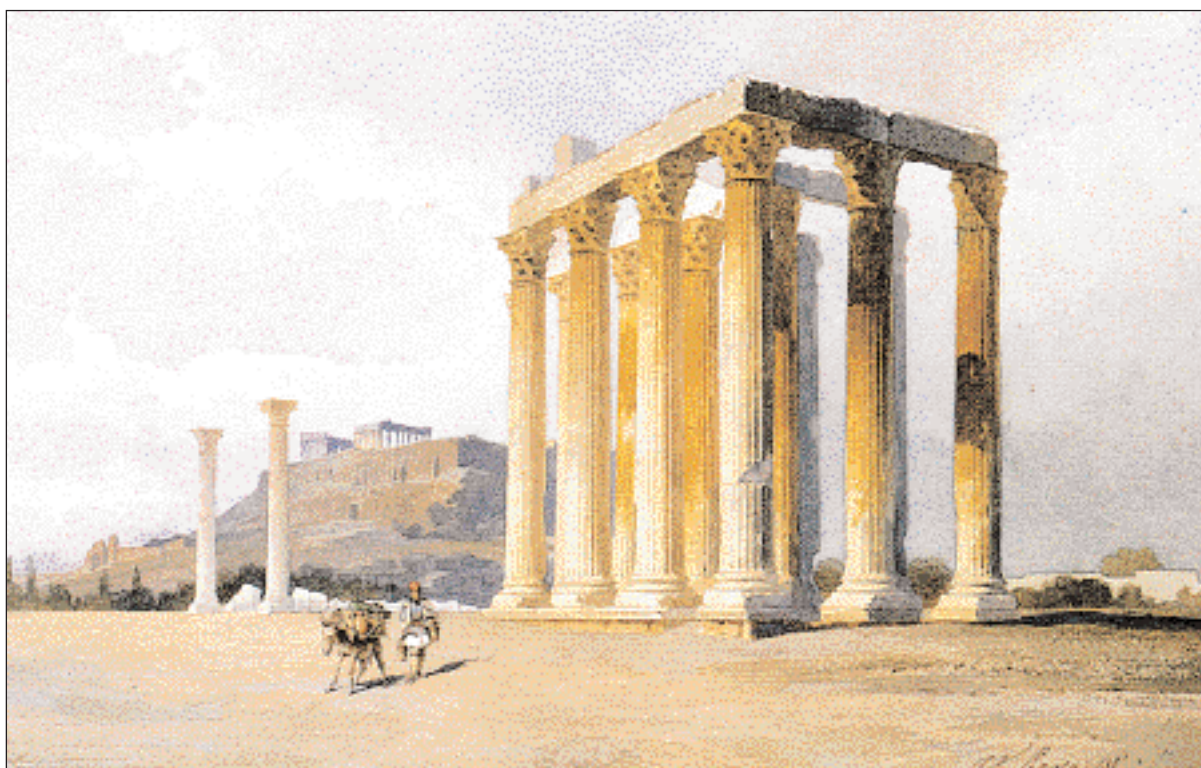
Ch. R. Long, «The Gods of the Months in Ancient Art», *American Journal of Archaeology* 93, 1989, σ. 589-595.

Κατά μήνας Μουνιχ

▲ Το λεγόμενο μνημείο του Βράξη. Μέσα 4ου αι. π.Χ. Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών (πηγή: J. Travlos, «Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen», 1971).

▼ Ιερό και ναός του Ολυμπίου Διός στην περιοχή του Γλισού. Υδαιογραφία σε χαρτί του V. Lanza (1822-1902) (πηγή: E. Arapoglou, «The A. G. Leventis Collection. 19th and 20th century greek paintings», 1989).

Της ΣΕΜΕΛΗΣ ΠΙΝΓΙΑΤΟΓΛΟΥ

Αν. καθηγήτριας Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΑΘΗΝΑ, δεκαεννιά του Μουνιχιώ-νος, αρχές Μαΐου. Στο ιερό του Ολύμπου Δία, στην περιοχή του Γλισού, στήνεται η μεγάλη γιορτή Ολυμπεία, που τιμά τον θεό με αγωνίσματα ιππικά, θυσίες και γεύματα.

Η ακριβής ημέρα της γιορτής και οι εκδηλώσεις της προκύπτουν από συνδυασμό πληροφοριών διάσπαρτων στα σωζόμενα κείμενα των αρχαίων συγγραφέων και επιγραφών. Συγκεκριμένα, μια γιορτή με το όνομα Ολυμπεία μνημονεύεται ανάμεσα στα μεγάλα Διονύσια του Ελαφβολιώνος και τα Βενδίδεια του Θαρρηλιώνος, στην επιγραφή του 4ου αι. π.Χ. που απαριθμεί τα έσοδα της πολιτείας από την πώληση των δερμάτων των θυσιασθέντων ζώων στις αττικές γιορτές. Ο Πλούταρχος, από την άλλη, αναφέρει ότι στις 19 του Μουνιχιώνος, κατά την ημέρα της γιορτής του Δία, έγινε η εκτέλεση του πολιτικού Φωκίωνα με κώνειο, πράγμα που προκάλεσε το δημόσιο αίσθημα, γιατί η θανάτωση αυτή έγινε σε μέρα γιορτής που διοργάνωνε η πολιτεία· σχολιάζει μάλιστα ειδικά τον αντίκτυπο που είχε στους ιππείς που συμμετείχαν στην πομπή της γιορτής και που αναγκάστηκαν να καλύψουν μπροστά από τη φυλακή του. Επειδή, σύμφωνα με άλλη επιγραφή, κατά τα Ολυμπεία διεξαγόταν ιππικός αγώνας, θεωρείται ότι η γιορτή τελούνταν κατά την παραπάνω ημερομηνία. Όσον αφορά στην καθιέρωσή της, ίσως συμπίπτει με τα εγκαίνια της ανέγερσης του ναού του Ολύμπιου Δία τον 6ο αι. π.Χ. από τον Πεισίστρατο ή τους γιους του, ενός εγχειρήματος που έμελλε να έχει μακράιωνη ιστορία, καθώς η οικοδόμηση του ναού ολοκληρώθηκε από τον αυτοκράτορα Αδριανό γύρω στο 131/2 μ.Χ.

Από την ελληνιστική περίοδο το αργότερο η γιορτή περιελάμβανε ιππικά αγωνίσματα, με σημαντικότερο το αγώνισμα της *ανθιπασίας*. Μια γλαφυρή περιγραφή του αγώνισματος παραδίδει ο Ξενοφών στον «Ιππαρχικό», από την οποία φαίνεται ότι επρόκειτο για συναγωνισμό ταχύτητας και ελιγμών μεταξύ ομάδων που κινούνταν εναντίον αλλήλων, ένα είδος, δηλαδή, μίμησης μάχης με στόχο τη στρατιωτική εκπαίδευση των ιππέων. Τη σημασία της εκδήλωσης υπογραμμίζει το γεγονός ότι τον αγώνα παρακολουθούσαν εν σώματι οι βουλευτές. Οι ομάδες που διαγωνίζονταν αντιπροσώπευαν τις φυλές, και η φυλή που υπερτερούσε έστηνε μνημείο της νίκης της. Το πιο γνωστό είναι το λεγό-

ώνια και Θαρρηλιώνια

μενο μνημείο του Βρύαξη, από τον ονομαστό γλύπτη του 4ου αι. π.Χ. που το φιλοτέχνησε. Πρόκειται για μια μαρμαρίνη τετράγωνη βάση πάνω στην οποία ήταν στημένος ένας χάλκινος τρίποδας, που, όπως αναφέρει η επιγραφή, που χαραχτηκε στη μια από τις τέσσερις πλευρές της, ήταν το έπαθλο του αγώνα της ανθιπασίας. Οι άλλες τρεις πλευρές κοσμούνταν με ανάγλυφη παράσταση ιππεία που κατευθύνεται προς έναν τρίποδα.

Η συγκέντρωση του ποσού των 671 δραχμών από την πώληση των δερμάτων των θυσιασθέντων ζώων κατά τη γιορτή των Ολυμπίων, σύμφωνα με την επιγραφή που προαναφέραμε, δείχνει ότι γινόταν και θυσία, μάλλον ταύρων, μια και η τιμώμενη θεότητα ήταν ο Δίας. Αυτό σημαίνει ότι οι πολίτες θα πρέπει να απολάμβαναν στο τέλος της μέρας πλούσια γεύματα.

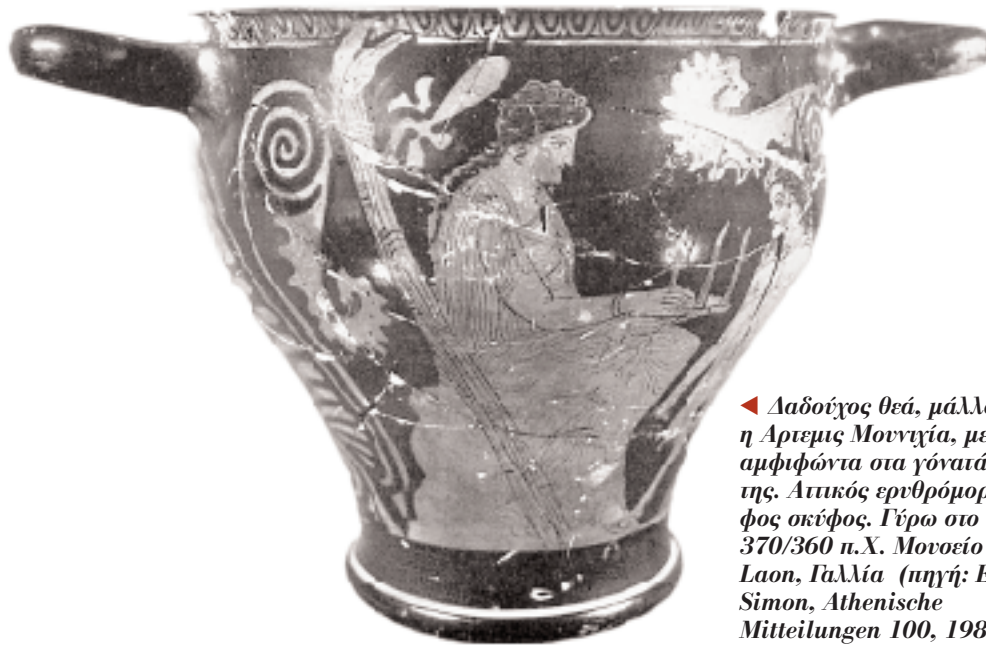
Με αφορμή την ολοκλήρωση του ναού του Ολύμπιου Δία από τον Αδριανό, έγινε αναδιοργάνωση της γιορτής. Στην αίγλη μάλιστα που απέκτησε ο Ολύμπιος Δίας και η γιορτή του οφείλεται μάλλον η εξαφάνιση των Διασίων, της μεγάλης παλαιάς γιορτής του χθόνιου Δία Μειλίχιου, που τη γιόρταζαν περίπου δύο μήνες νωρίτερα, και αυτήν στις όχθες του Ιλισού, «εν Αγραϊς».

Μουνίχια

Σε περίοπτη θέση επάνω στη χερσόνησο της Μουνιχίας, τη γνωστή Καστέλλα, στον Πειραιά, είχε το ιερό της η επώνυμη από αυτήν Αρτεμις. Η γιορτή Μουνίχια προς τιμήν της θεάς στις 16 του δέκατου μήνα του αττικού ημερολογίου, που αντιστοιχούσε από τις 15 Απριλίου ως τις 15 Μαΐου του δικού μας ημερολογίου, έδωσε το όνομα και στον μήνα Μουνιχιώνα.

Σύμφωνα με επιγραφικές μαρτυρίες του 2ου και του 1ου αι. π.Χ. σημαντικό ρόλο στη γιορτή έπαιζαν οι έφηβοι, οι οποίοι συμμετείχαν σε εκδηλώσεις που αποτελούσαν μέρος της στρατιωτικής τους θητείας: συγκεκριμένα, ξεκινούσαν από το λιμάνι της Ζέας, το σημερινό Πασαλιμάνι, και έκαναν με τα ιερά πλοία αμιλλώμενα τον περίπλου της χερσονήσου της Μουνιχίας, για να καταλήξουν στο λιμάνι της. Ακολουθούσε πομπή των εφήβων από το λιμάνι στο ιερό και θυσία αίγας. Η αναφερόμενη σε επιγραφή του τέλους του 2ου αι. μ. Χ. ναυμαχία κατά την εορτή είναι μάλλον εξέλιξη των αγώνων των ελληνιστικών χρόνων, καθόσον δεν υπάρχει καμιά παλαιότερη μαρτυρία για διεξαγωγή ναυμαχίας κατά τη διάρκειά της.

Τις εκδηλώσεις αυτές των εφήβων συνδέει συνήθως η αρχαία παράδοση, αλλά και η νεότερη έρευνα, με τη ναυ-

◀ *Δαδούχος θεά, μάλλον η Αρτεμις Μουνιχία, με αμφιφώνια στα γόνατά της. Αττικός ερυθρόμορφος σκύφος. Γέρω στο 370/360 π.Χ. Μουσείο Λαον, Γαλλία (πηγή: E. Simon, Athenische Mitteilungen 100, 1985).*

▼ *Το Λιμάνι της Ζέας (Πασαλιμάνι) και στο βάθος η χερσόνησος της Μουνιχίας, αρχές 20ού αιώνα (πηγή: Θ. Παπαϊωάννου, «Ενθύμιον Αθηνών», 1984).*

μαχία της Σαλαμίνας. Αν και αυτή είχε γίνει τον μήνα Βοηδρομιώνα –δηλαδή είχε προηγηθεί ημερολογιακά επτά μήνες περίπου–, επειδή, από τη μια, οι Αθηναίοι πίστευαν ότι η Αρτεμις Μουνιχία είχε συμβάλει στην επιτυχία και, από την άλλη, ο Μάιος ήταν πιο ευνοϊκός για θαλασσινούς αγώνες, δεν θα ήταν απίθανο να ενσωματώθηκαν οι αγώνες στα Μουνιχία σε ανάμνηση της νίκης στη Σαλαμίνα.

Βέβαια, ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι οι ναυτικοί αγώνες των εφήβων διεξάγονταν προς τιμήν της θεάς ως προστάτιδας των νέων, άποψη που δεν μπορεί να αποκλειστεί, εφόσον η λατρεία της υπό αυτήν την ιδιότητα μαρτυρείται για το εν λόγω ιερό. Συγκεκριμένα, παραδίδεται γι’

Κατά την ημέρα της γιορτής οι πιστοί πρόσφεραν στη θεά τους *αμφιφώντες*, ένα είδος πλακούντων στους οποίους έμπηγαν μικροσκοπικές δάδες. Η αρχαία παράδοση ετυμολογεί την ονομασία είτε από το γεγονός ότι προσφέρονταν όταν ο ουρανός γινόταν «αμφιφώς», δηλαδή όταν είχε πανσέληνο, είτε από τα αναμμένα δαδιά των πλακούντων. Αυτή η προσφορά απευθυνόταν μάλλον στην Αρτεμιν ως θεά της Σελήνης και ως θεά συγγενική της Εκάτης, που και αυτή ήταν παραλήπτρια παρόμοιων προσφορών. Ο τόνισμός του σεληνιακού χαρακτήρα της θεάς θα έδινε μια εξήγηση για τη διεξαγωγή της γιορτής όχι κατά την 6η του μήνα, γενέθλια ημέρα της θεάς, αλλά λίγο αργότερα, σε ημερομηνία

των Θαργηλίων τους περιέφεραν στους δρόμους της για να απορροφήσουν το διάχυτο κακό. Μετά τη διαπόμπευση, τον ξυλοδαρμό και το λιθοβολισμό τους, τους έδιωχναν έξω από την επικράτειά της και με αυτόν τον τρόπο εξόριζαν το μίasma από αυτήν. Στους αρχαίους συγγραφείς υπάρχει η εντύπωση ότι τα παραπάνω δρώμενα ήταν ήπια υποκατάσταση μιας παλαιότερης και αγριότερης τελετής, που οδηγούσε μέχρι την εξόντωση των φαρμακών. Ωστόσο, κατά τους κλασικούς χρόνους οι σχετικές αναφορές φανερώσουν περιφρόνηση προς το έθιμο αυτό. Τα Θαργήλια τα γιόρταζαν και αρκετές ιωνικές πόλεις, από αποστάματα μάλιστα του εφέσιου ποιητή Ιππώνακτα (6ος αι. π. Χ.) μαθαίνου-

σε τη σύνδεσή του με τα Θαργήλια. Αυτή η ιδιότητα του Απόλλωνα υποκρύπτεται και στη σχέση του με τον Υάκινθο, μινωικό θεό της βλάστησης, όπως έχει αποτυπωθεί στο σχετικό μύθο. Για τη γιορτή των Θαργηλίων αναφέρεται επίσης προσφορά στον Ηλιο και τις Ωρες, τις προσωποποιήσεις των εποχών, που ευνοούσαν την ευκαρπία. Ο Απόλλων έχει ομοιότητες με πλιακές θεότητες και υπάρχει η άποψη ότι η λατρεία του διαδέχθηκε αρχαιότερη λατρεία του Ηλιου. Τον Ηλιο και τις Ωρες γιόρταζαν με την περιφορά της *ειρεσιώνης*, ενός κλαδιού τυλιγμένου με μαλλί και φορτωμένου με κάθε λογής καρπούς. Αγόρια αμφιθαλή, που ζούσαν δηλαδή και οι δύο γονείς τους, περιέφεραν το κλαδί από σπίτι σε σπίτι τραγουδώντας, και στο τέλος το απέθεταν στο ιερό του Απόλλωνα. Παρόμοια κλαδιά κρεμούσαν και στις πόρτες των σπιτιών τους, όπως κάνουμε και μες σήμερα, περίπου την ίδια εποχή, με το στεφάνι της Πρωτομαγιάς.

Στην Αθήνα η γιορτή εμπλουτίστηκε με στοιχεία ταιριαστά σε μια κοινωνία που δεν ήταν αποκλειστικά αγροτική. Έτσι, τη δεύτερη μέρα της οι φυλές διαγωνίζονταν σε διθυραμβικούς αγώνες με ένα χορό παιδών και ένα χορό ανδρών η καθεμιά, την ευθύνη της προετοιμασίας των οποίων είχαν δύο κορηγοί από την κάθε φυλή. Τον τρίποδα που του είχε απονεμηθεί ως έπαθλο ο νικητής τον αφιέρωνε στο παρλιόσιο ιερό του Πύθιου Απόλλωνα. Η θέση του ιερού πιθανολογείται από ευρήματα, όπως ενεπίγραφα θραύσματα του βωμού που ήλθαν στο φως νοτιότερα της νοτιοδυτικής γωνίας του περιβόλου του Ολυμπίου. Στην ίδια περιοχή βρέθηκαν και βάθρα κορηγικών τριπόδων που ανατέθηκαν μετά από νίκες σε αγώνες των Θαργηλίων. Από τις επιγραφές τους γίνεται φανερό ότι οι φυλές διαγωνίζονταν σχηματίζοντας ομάδες ανά δύο.

Η ιδέα που υποκείται στη γιορτή είναι απλή: στην κρίσιμη εποχή πριν από το θερισμό, όταν τα σπαρτά έχουν αναπτυχθεί αλλά δεν έχουν ακόμη ωριμάσει πλήρως, απομακρύνεται κατά την πρώτη μέρα της γιορτής ό,τι μπορεί να προξενήσει κακό, ενώ κατά τη δεύτερη επιζητείται, με τις προσφορές, η ευλογία του θεού για την επιτυχία της παραγωγής. Στα Θαργήλια γιόρταζαν τον ερχομό του καλοκαιριού, που με τη ζέση του ολοκλήρωνε την ωρίμανση των καρπών. Οι διθύραμβοι της δεύτερης μέρας και το τραγούδι της *ειρεσιώνης* πρέπει να δοξολογούσαν τον Απόλλωνα, τον Ηλιο και τις αγλάοκαρπες Ωρες για τις ευεργετικές τους επιδράσεις, τη ζέση και την καλοκαιρία, που εξασφάλιζαν την πλησμονή της φύσης και τη χαρά της πλούσιας συγκομιδής. ❀

Βιβλιογραφία
L. Deubner, «Attische Feste», 1932.
H.W. Parke, «Festivals of the Athenians», 1977.
E. Simon, «Festivals of Attica. An Archaeological Commentary», 1983.
Ειδικότερα για την ανθιπασία: E. Vanderpool, *Hesperia* 43, 1974, 311 κ.ε., και για τα Μουνιχία: Α. Παλαιολογού, «Το ιερό της Αρτέμιδος Μουνιχίας», 1991.

► *Οι τρεις Ωρες κρατώντας κλαδιά φορτωμένα ρόδια, σύμβολα ευκαρπίας. Λειψομέρεια από αττική ερυθρόμορφη κέλικα του Ζωγράφου του Σωσία. Γύρω στο 500 π.Χ., Βερολίνο, Staatliche Museen (πηγή: I. Κακριδή, «Ελληνική Μυθολογία 2. Οι θεοί», «Εκδοτική Αθηνών»).*

αυτό θητεία μικρών κοριτσιών, όπως και για το ιερό της Αρτεμις στη Βραυρώνα, στην ανατολική ακτή της Αττικής. Η παραλληλία της θητείας αυτής, της λεγόμενης αρκτείας, στα δύο ιερά είναι προφανής, τόσο στις αρχαίες πηγές όσο και από την ομοιότητα των ευρημάτων τους. Το πιο χαρακτηριστικό είδος ευρήματος και στα δύο ιερά είναι μικρά αγγεία συγκεκριμένου σχήματος, οι περίφημοι *κρατηρίσκοι*, που εικονίζουν άγνωστα από άλλες πηγές τελετουργικά δρώμενα, στα οποία συμμετέχουν οι νεαρές «άρκτοι».

Ακόμη, σύμφωνα με τον Λιβάνιο, ρήτορα του 4ου αι. μ.Χ., κατά τον ίδιο μήνα οι παρθένες προσέρχονταν στην Αρτεμιν πριν από το γάμο τους, «όπως προτεθεραπευμένης Αρτέμιδος ούτως επί τα Αφροδίτης ίωσι». Εικάζεται ότι η προσέλευση αυτή γινόταν κατά την ημέρα του εορτασμού των Μουνιχιών, όπως και η μυστηριακή πράξη που ολοκλήρωνε τη θητεία των άρκτων.

για που συνέπιπτε η νύχτα της να έχει πανσέληνο.

Θαργήλια

Εκτη Θαργηλιώνος, σαν να λέμε 21 Μαΐου, και στην Αθήνα αρχίζει η διήμερη γιορτή προς τιμήν του Απόλλωνα, τα *Θαργήλια*, γιορτή που έδινε και το όνομα στον προτελευταίο μήνα του αττικού ημερολογίου, τον *Θαργηλιώνα*.

Η πρώτη μέρα της γιορτής προς τιμήν ενός κατ’ εξοκλήν θεού των καθαρμών ήταν αφιερωμένη στον εξαγνισμό της πόλης από τα μιάσματα. Ο εξαγνισμός εξασφαλιζόταν μέσω των λεγόμενων φαρμακών ή *καθαρμάτων*, ανθρώπων, δηλαδή, που έπαιζαν το ρόλο του «αποδιοπομπαίου τράγου» για λογαριασμό των Αθηναίων και οι οποίοι επιλέγονταν με κριτήριο τη φαυλότητα, τη φτώχεια ή την ασχήμια τους. Η πόλη τους έτρεφε για ένα διάστημα με έξοδά της και την πρώτη μέ-

με για τη σκληρή μεταχείριση που είχαν οι φαρμακοί στην Ιωνία.

Η δεύτερη μέρα της γιορτής ήταν η μέρα της προσφοράς αναιμάκτης θυσίας στον Απόλλωνα. Οι πιστοί πρόσφεραν το πρώτο καρβέλι ψωμιού που παρασκεύαζαν από το πρώτο σιτάρι της συγκομιδής ή μία κύτρα γεμάτη από διάφορους σπόρους που τους έβραζαν μαζί και τους πρόσφεραν ως *απαρχές*. Η προσφορά αυτή ονομαζόταν *θάργηλος*, λέξη ίσως συνώνυμη της ομηρικής λέξης *θαλύσιον*, που σήμαινε την προσφορά των πρώτων καρπών στους θεούς.

Ο Απόλλων βέβαια συνδέθηκε με τη γιορτή γιατί η λατρεία ενός θεού με εξαγνιστικές ιδιότητες ταιριαζε να περιβάλλει παμπάλαια μαγικά δρώμενα που αποσκοπούσαν στην απομάκρυνση των μαιωμάτων. Ο θεός ωστόσο εμφανίζεται κάποτε και ως προστάτης της βλάστησης, οπότε και αυτή η πλευρά της υπόστασής του θα δικαιολογού-

Οι Πλειάδες και οι Υάδες

Της **ΜΑΡΩΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ**

Επίκ. Καθηγήτριας Πανεπιστημίου
Αθηνών

ΟΙ ΠΛΕΙΑΔΕΣ, η ξακουστή «Πούλια» της λαϊκής μας παράδοσης, και οι Υάδες είναι δύο ωραία σμήνη αστερών στον αστερισμό του Ταύρου. Κατά τη μυθολογία μας οι Πλειάδες είναι οι επτά κόρες του Ατλαντος και της Πλινόνης: Αλκυόνη, Μερόπη, Κελαινώ, Ηλέκτρα, Στερόπη, Ταυγέτη και Μαία. Επειδή μόνον οι έξι από αυτές είναι καλώς ορατές, δημιουργήθηκε ο μύθος της χαμένης αδελφής τους. Οι Υάδες είναι επίσης επτά (Αμβροσία, Ευδώρα, Κλέια, Κορωνίς, Πολυξώ, Φαιούλη, Φαίω) και βρίσκονται στην κεφαλή του ζωδιακού αστερισμού του Ταύρου.

Τις Πλειάδες και τις Υάδες αναφέρει ο Ομηρος στην περιγραφή της ασπίδος του Αχιλλέως (Ίλιάς Σ 483 κ.ε.), την οποία κατασκεύασε ο Ηφαιστος και «την εκόσμησε μέσα με τις παραστάσεις του ουρανού, της γης, της θάλασσας, του ακούραστου ηλίου και της πανσελήνου, και όλων των μικρών ζώων, με τα οποία είναι στεφανωμένος ο ουρανός, τις Πλειάδες και τις Υάδες, τη δύναμη του Ωρίωνος και τη (Μεγάλην) Αρκτο, την οποία επονομάζουν Αμαξα, και η οποία στρέφεται γύρω από τον εαυτό της και παραφυλάει τον (κυνηγό) Ωρίωνα, μόνη δε αυτή δεν μετέχει στα λουτρά του Ωκεανού» (Εν μεν γαίαν έτευξ', εν δ' ουρανόν, εν δε θάλασσαν,/ νέλιόν τ' ακάμαντα σελήνην τε πλήθουσσαν,/ εν δε τα τείρεα πάντα, τα τ' ουρανός εστεφάνωται,/

Πλειάδας θ', Υάδας τε το τε σθένος Ωρίωνος,/ Αρκτον θ', ην και Αμαξαν επίκλησιν καλέουσιν,/ η τ' αυτού στρέφεται και τ' Ωρίωνα δοκεύει,/ οίη δ' άμμορός εστι λοετρών Ωκεανοίο).

Στα Έργα και ημέραι ο Ησίοδος συμβουλεύει τον αδελφό του Πέρση, «όταν ανατέλλουν οι Πλειάδες, οι θυγατέρες του Ατλαντος, άρχισε να θερίζεις», εξηγώντας μάλιστα ότι «αυτές είχαν κρυφτεί επί σαράντα μερόνυχτα, αλλά, καθώς κυκλογυρνά ο χρόνος, ξαναφαίνονται όταν ακονίζει κανείς το δρεπάνι» (Πλειάδων Ατλαγενέων επιτελλομένων άρχεσθ' αμήτου (...)) αι δη τοι νύκτας τε και ήματα τεσσαράκοντα κεκρύφεται, αύτις δε περιπλομένου ενιαυτού φαίνονται τα πρώτα χαρασσομένιοι σιδήρου, στ. 383-7). Πρόκειται για την εώα επιτολή των Πλειάδων, δηλαδή την πρώτη εμφάνισή τους κοντά στον ανατολικό ορίζοντα λίγο πριν από την ανατολή του ηλίου, ύστερα από σαράντα ημέρες αφανείας τους. Περί το 800 π.Χ. η εώα επιτολή τους γινόταν στις 5-10 Μαΐου (κατά τον Dicks, 20 Μαΐου κατά τον Ginzler) στο γεωγραφικό πλάτος των Αθηνών (38° βόρειο).

Προκαλεί λοιπόν εντύπωση που ο Πτολεμαίος δεν αναφέρει τις Πλειάδες στις Φάσεις των απλανών. Ίσως να μην αποτελούσαν σημείο χρονικής αναφοράς για τους αστρονόμους στην Αίγυπτο επειδή δεν κείνται πλάι σε κάποιο λαμπρόν αστέρα του Ζωδιακού, τον οποίο διατρέχει ο ήλιος σε ένα έτος. Αντιθέτως, όπως θα δούμε τον επόμενο μήνα, αναφέρει τις Υάδες, οι οποίες βρίσκονται μαζί με τον λαμπρότερο αστέρα του αστερισμού του Ταύρου, το μάτι του Ταύρου, τον Λαμπαδία.

▲ Ο αστερισμός του Ωρίωνα, επάνω, και ο αστερισμός του Ταύρου, δεξιά, από μικρογραφίες αραβικού χειρογράφου των 1009-1010 με το έργο του Αρ-Σουφί για τους απλανείς. Οξφόρδη, Βοδλειανή Βιβλιοθήκη. Die Sterne des Abd ar-Rahman as-Sufi.

Πτολεμαίου, Φάσεις απλανών και επισημασιών

Μήνας Παχών, Μάιος (1 Παχών = 26 Απριλίου).

Αστρονομικά

Αρχή του θέρους στις 15 Παχών (στις 23 κατά τον Εύδοξο).

Εώα επιτολή του λαμπρού αστέρος του Νοτίου Ιχθύος στις 9 Παχών.

Εώα ανατολή της Αιγός (α Ηνιόχου) στις 2-12 Παχών του επομένου ώμου του Ηνιόχου στις 6-18.

Εώα δύση του λαμπρού της νοτίας Χήλης (α Ζυγού) στις 1-10 Παχών του λαμπρού της βορείας Χήλης (β Ζυγού) στις 10-25 του Αρκτούρου (α Βοώτου) στις 15-26 του Αντάρη (α Σκορπίου) στις 18-22 του κατά το γόνυ του Τοξότου στις 29.

Εσπερία ανατολή του Αντάρη στις 3-4 Παχών του εν τω εμπροσθίω βατραχίω του Κενταύρου στις 6-

17 του λαμπρού της Λύρας (α Λύρας) στις 8-17 του λαμπρού του Ορνιθός στις 17-30 της Αιγός στις 20 του λαμπρού του Αετού (α Αετού) στις 24-27.

Εσπερία δύση του λαμπρού του Περσέως στις 6-12 Παχών της Αιγός στις 17-28 του επί του επομένου ώμου του Ηνιόχου στις 28.

Κρύπτονται ο εν τω επομένω ώμω του Ωρίωνος στις 2-23 Παχών ο κοινός ποταμού και ποδός Ωρίωνος στις 3 ο μέσος της ζώνης του Ωρίωνος στις 4-7 ο Κάνωβος (α Τρόπιδος) στις 5 ο Κύων (Σείριος) στις 3-17 ο επί του επομένου ώμου του Ηνιόχου στις 25 ο Προκύων στις 27.

Μετεωρολογικά

Χαλάζι στις 1 (Ευκτήμων).

Κακοκαιρία στις 4 (Καίσαρ).

Νηνεμία στις 4 (Αιγύπτιοι), 5 (Φίλιππος).

Ανεμος στις 3 (Αιγύπτιοι), 15 (Ευκτήμων).

Ανεμώδης κατάσταση στις 2, 11, 12, 29 (Αιγύπτιοι).

Αργέστις (βορειοδυτικός άνεμος) στις 8 (Αιγύπτιοι).

Αργέστις ή ζέφυρος στις 1, 13, 17, 26 (Αιγύπτιοι).

Ζέφυρος ή λίβας στις 18 (Αιγύπτιοι).

Νοτιάδες στις 2 (Κάλλιπος).

Νότος στις 5 (Φίλιππος)· 26 (Εύδοξος).

Απλιώτης ή νότος στις 22 (Αιγύπτιοι).

Ψιχάλα στις 5 (Φίλιππος)· 6, 8, 9, 24 (Αιγύπτιοι)· 24 (Ίππαρχος).

Βροχή στις 1, 13, 14, 15, 20, 22, 23 (Αιγύπτιοι)· 3 (Εύδοξος)· 10 (Δοσίθεος)· 17 (Καίσαρ, Μπτρόδωρος, Ίππαρχος)· 18 (Κόνων).

Βροχές και βροντές στις 23 (Αιγύπτιοι).

Επισημαίνει στις 5 (Αιγύπτιοι)· 16 (Δοσίθεος)· 18· 19 (Αιγύπτιοι)· 20, 21 (Καίσαρ)· 24· 30 (Ευκτήμων, Ίππαρχος).

Μ. Κ. Παπαθανασίου

◀ Η Κωνσταντινούπολη, γυναικεία μορφή επάνω σε θρόνο. Στο αριστερό χέρι κρατεί ασπίδα και δόρυ, ενώ με το δεξί δείχνει τον κίονα από πορφυρίτη λίθο με τον ανδριάντα του Μ. Κωνσταντίνου ως «λάμπριος Ηλίον». Τμήμα του «Πεουιγγερίον πίνακος». Βιέννη, Εθνική Βιβλιοθήκη (πηγή: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. Ζ', «Εκδοτική Αθηνών»).

Η τύχη της Βασιλεύουσας

Της ΜΑΡΩΣ Κ. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ

Ο ΜΑΪΟΣ συνδέεται πολλαπλώς με τη Βασιλεύουσα των πόλεων: στις 11 Μαΐου η Εκκλησία εορτάζει «τα γενέθλια, ήτοι τα εγκαίνια της Κωνσταντινουπόλεως» και στις 21 τιμά τη μνήμη του ιδρυτού της· στις 29 Μαΐου, άλλωστε, στη μνήμη στοιχειώνει η Αλωσή της.

Τη στρατηγική σημασία της θέσεως της αρχαίας πόλεως του Βυζαντίου είχε επισημάνει ο Μ. Κωνσταντίνος ήδη από την εποχή της σύγκρουσής του με τον Λικίνιο, και όταν, μετά την επικράτησή του επί του τελευταίου, το 324, απέμεινε μονάρχης του ρωμαϊκού κράτους, μέλημά του ήταν η μεταφορά της έδρας της αυτοκρατορίας από τη Δύση στην Ανατολή. Κατά τον ιστορικό Γ. Κεδρηνό, ο Μ. Κωνσταντίνος έλαβε «θείαν εντολήν» στον ύπνο του να οικοδομήσει πόλη στην Θεοτόκο, σε τόπο που θα του υποδείκνυε ο Θεός. Όταν άρχισε να οικοδομεί γι' αυτό την κατεστραμμένη από τους Πέρσες Χαλκηδόνα στη Βιθυνία, «ευθέως αετοί τους των τεκνητών λίθους αρπάζοντες τω Βυζαντίω προσέρριπτον». Καθώς αυτό, ιστορεί ο Κεδρηνός, επαναλήφθηκε πολλές φορές, ερμηνεύθηκε ως θέλημα Θεού να κτισθεί η πόλη της

Θεοτόκου στη θέση του Βυζαντίου.

Στις 8 Νοεμβρίου 324 έγινε ο «πολισμός» της πόλεως, δηλαδή η ρωμαϊκή τελετή της ιδρύσεώς της (limitatio-consecratio), την οποία διυθύνη ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Σώπατρος, ευνοούμενος του αυτοκράτορος. Τα εγκαίνια της (dedicatio), όμως, εορτάσθηκαν μεγαλοπρεπώς 6 χρόνια αργότερα, το 330, με πολυήμερες εκδηλώσεις. Σύμφωνα με τις κρατούσες τότε αντιλήψεις, όχι μόνον οι άνθρωποι, αλλά και οι πόλεις τελούσαν υπό την προστασία πνευμάτων-φρουρών (publicos Genios), αλλά και υπό την επιρροή των αστέρων. Αναφέρουν λοιπόν οι ιστορικοί ότι την τέταρτη ημέρα των εγκαίνιων, στις 11 Μαΐου 330, ο Μ. Κωνσταντίνος διάταξε τον Ουάλεντα, «τω των μαθηματικών τότε πρωτεύοντι», δηλαδή τον καλύτερο αστρολόγο του καιρού του, «θεματίσαι αυτήν», δηλαδή να συντάξει το ωροσκόπιο της πόλεως και από τη θέση των αστέρων να συναγάγει την τύχη της. Κατά τον ελλ. Βατικανό κώδικα 191 (φ. 397), «το γενέθλιον της Κωνσταντινουπόλεως νέας Ρώμης γεγονός περί έτος από κτίσεως κόσμου 5838 (330 μ.Χ.), ημέρα δευτέρα, μαΐου μηνός ενδεκάτη, ώρα δευτέρα, λεπτά 26, εποίησε δε τούτο ο πάνσοφος Ουάλης».

Το γεγονός αυτό επικαλείται πολύ αργότερα ο αυτοκράτωρ Μανουήλ Κο-

μηνός (1143–1180) στην επιστολή του υπέρ «της αστρονομικής τέχνης» (αστρολογίας) προς τον μοναχό Μιχαήλ Γλυκά, επισημαινών ότι «ο των βασιλέων πατήρ και απόστολος» χρησιμοποίησε αυτή την τέχνη για τη θεμελίωση της νέας Ρώμης, «φροντίζων περί αυτής ώστε ανάλωτον μείναι τοις εναντίοις μέχρι παντός (...) σύμβολον τούτων παρατηρήσας την των αστέρων βορειοτάτην θέσιν τε και κίνησιν τω σφωτάτω εκείνω Ουάλεντι θεωρώ της τοιαύτης χρυσάμενος σκέψεως τέσσαρες και δέκατον χρόνον ανέμεινεν εις παρατήρησιν των προς τον τοιούτον σκοπόν συντεινόντων» –δηλαδή ο Ουάλης παρατηρούσε επί 14 έτη τις κινήσεις των πλανητών, αναμένοντας την κατάλληλη στιγμή για να καταστρώσει το ωροσκόπιο της πόλεως, δηλαδή το ωροσκόπιο των γενεθλίων της. Προφανώς, ο Μ. Κωνσταντίνος ακολούθησε τις υποδείξεις του Ουάλεντος σχετικά με την ευνοϊκότερη στιγμή και για την εορτή του «πολισματος» και για εκείνη των «γενεθλίων» της Κωνσταντινουπόλεως.

Στην Κωνσταντινούπολη (γεωγρ. πλάτος 41° 1') στις 11 Μαΐου η διάρκεια της ημέρας ισούται προς 14 ώρες και 18 λεπτά, άρα κάθε ημερήσια ώρα (= το 1/12 της) ισούται προς 1 ώρα και 11 1/2 λεπτά. Επομένως, αν η ανατολή

του πλίου γίνεται στις 4:49 π.μ., η δεύτερα ώρα λήγει στις 7:12 π.μ. Αντιστοίχως, τα 26 λεπτά ημέρας αντιστοιχούν σε 31 πρώτα λεπτά, οπότε το ωροσκόπιο υπολογίσθηκε για τις 7:43 π.μ., ακριβώς τη στιγμή της ανατολής του πλανήτη Δία στις 11 Μαΐου του 330.

Κατά τον ελλ. Βατικανό κώδικα 191 (φ. 397), η ζωή της πόλεως υπολογίσθηκε σε 796 έτη (κατά τον Κεδρηνό σε 696 έτη, πιθανόν λόγω αναγνώσεως του ψ=700 ως χ=600), ήτοι έως το έτος 1126 (= 330+796) ή 1026 (= 330+696). Ο Ζωναράς σχολιάζει την αποτυχία της ακριβούς προβλέψεως, αλλά αφήνει ανοικτή την περίπτωση ο Ουάλης να υπονοούσε τα έτη της πόλεως υπό τους νομίμους αυτοκράτορες της και όχι τους αυθαιρέτους.

As μη ξεχνούμε ότι η Κωνσταντινούπολη αλώθηκε δύο φορές: πρώτα στις 12 Απριλίου 1204 από τους Λατίνους της Δ' Σταυροφορίας, η οποία ουδέποτε κατέληξε στους Αγίους Τόπους. Ελευθερώθηκε το 1261 από τον Μιχαήλ Παλαιολόγο, αλλά ουδέποτε συνήλθε από το πλήγμα της πρώτης αλώσεως και τη λατινοκρατία. Η αλωσή της στις 29 Μαΐου 1453 από τον Μωάμεθ Β' υπήρξε η θλιβερή κατάληξη δύο ακόμη αιώνων ζωής, μέσα σε πολιτικές και θρησκευτικές έριδες με τη Δύση.

Τα ρω του Μάη και τα μυ...

Τον **ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ**

ΑΠΡΙΛΗΣ, ΜΑΗΣ, Απριλιομάης και Μαγιάπριλο, μοναδικό πάντρεμα σε όλη την ονοματοδοσία των μηνών του ενιαυτού. Κι αυτό το δίδυμο των μηνών της άνοιξης και της ανθοφορίας σφραγίζει μαγικά τη μοίρα δύο πόλεων και κατ' επέκταση πληθούς λαών, στο ζωδιακό αγκάλιασμα του γήινου Ταύρου και των Διδύμων. Γενέθλια ή εγκαίρια, 21 Απριλίου για τη Ρώμη των διδύμων Ρώμου και Ρωμύλου, 11 Μαΐου για την Κωνσταντινούπολη και Νέα Ρώμη, του διδύμου Κάστορος και Πολυδεύκη. Και για να τονισθεί ακόμη περισσότερο το εαρινό και σφύζον της γέννησης λαών και κόσμων, είναι ανθισμένα τα μυστικά, γονιμικά ονόματα των πόλεων. «Ρώμη Φλώρα και η Κωνσταντίνου πόλις ήγουν Ανθουσα», μας λέει ο Λυδός. Και στην πορεία των βυζαντινών και μεταβυζαντινών αιώνων, η Κωνσταντίνου πόλις θα προσδεθεί ακόμη πιο στενά στη ζωδιακή μοίρα του Μαγιάπριλου και των Διδύμων. Στις 21 Μαΐου η εορτή του πρώτου Κωνσταντίνου και των Κωνσταντίνων, μικρών και μεγάλων, ισαποστόλων, αυτοκρατόρων, δεσποτών, στασιαστών, στρατηγών. Στις 13 Απριλίου η πρώτη και μοιραία άλωση της Νέας Φλώρας, άνθουσας πόλης, από τους Σταυροφόρους. Στις 29 Μαΐου άλωση και μνημόσυνα του τελευταίου Κωνσταντίνου και της Πόλης του.

Ποια άλλη μαγιάτικη θεά Τύχη, ποια μαγιάτικη μοίρα άραγε κρύβεται στην πίστη και στις παραδόσεις των Ρωμαίων, που στα τραγούδια τους οι πολέμαρχοι ήρωες Κωνσταντίνοι, και μάλιστα ο Κωνσταντίνος ο μικρός, ο μικροκωνσταντίνος, *το Μάη αμπέλι φύτεψε, το Μάη επαντρεύτη, το Μάη μπλιάν εφύτεψε, το Μάη γυναίκα πήρε, το Μάη ήρθε το μήνυμα να φύγει στο σεφέρι...*; Ποιος είναι αυτός ο Κωνσταντίνος-Μάης, που μαγεύει, πλανά, γονιμοποιεί και εγκαταλείπει πόλη και ερωμένες; Ποιος είναι αυτός ο Μάης, που ανθεί, γεννά και καίει καρδιές και σπλάχνα, ο Μάγης, Κάγης, Μάης της εαρινής δροσιάς κι αρχή του θέρους, των ρόδων, των ερώτων, των κερασιών, της δίψας και της στέρησης; - *Ακουσε Κωνσταντίνε μου, τι λένε τα πουλάκια, αναρωτιέμαι κι εγώ μαζί με τα πουλιά, αλλά και την κόρη, για το μαγιάτικο παράδοξο στον καλπασμό του Κωνσταντίνου από τη Βαβυλώνα. Κι ο νεκρνασπημένος Κωνσταντίνος δεν μου απαντά απαντώντας μου - Απρίλης είναι και λαλούν και Μάης και φαλεύουν...* Κι είναι σαν να μου λέει: Τα μυστικά του μήνα Μάη είναι στο ρω του και στα μυ, μα πιο πολύ στα μη του...

Το ρω του Μάη

Αν απ' τον Αύγουστο χειμώνας, τότε

▲ Ο Μάιος ανθοστεφανωμένος και οι Δίδυμοι, το ζωδιακό του σύμβολο. Μικρογραφία χειρογράφου του 1346. Μονή Βαιοπαιδίων, Αγίου Όρους.

από τον Μάρτη καλοκαίρι, σύμφωνα με την παροιμία. Ουσιαστικά, ο Μάης και το Μαγιάπριλο αποτελούν την αρχή των Καλών καιρών κι είναι το πρώτο θέρος. Μικρός στην Κρήτη πάντα αναρωτιόμουν για δυο γιορτές του χρόνου που δεν ταίριαζαν με την εικονογραφία που περνούσαν επισήμως στην παιδική μας φαντασία: τα χιόνια στο καμπαναριό των Χριστουγέννων και τον Μάη με τα λουλουδιά. Ο Μάης για μας της πεδινής Νότιας Μεσογείου ήταν ήδη καλοκαίρι. Σε κρητικό τραγούδι, η κόρη που καλεί τον νέο να τη συναντήσει προτείνει ως καλύτερο καιρό για την συνένωση *τσι πρώτες του Μαΐου τ' ύστερες τ' Απρίλη, που είναι οι ποταμοί στεγνοί, τα ρυάκια σουρωμένα*. Στις λαϊκές αντιλήψεις, μαζί με τις δροσιές, τα λούλουδα, τις πρασινάδες και τις πρώτες οπάρες, Μάρτης και Μάης είναι ταυτόχρονα μήνες που ο ήλιος καίει, μήνες που οδηγούν τα στρατεύματα και τους ταξιδιώτες, δείχνουν τον δρόμο για την ξενιτιά, ιδιαίτερα μάλιστα ο Μάγης-Κάγης. Ο Κωνσταντίνος του Μαγίου νύχτα του Μάη σελώνει το άλογο και το καλιγώνει για το μακρύ ταξίδι. Είναι η εποχή που, λόγω καλοκαιρίας, στρατιώτες, πραγματευτές, ναυτικοί, ποιμένες ξεκινούν για τα μεγάλα ταξίδια τους. Χαρακτηριστικό είναι το ρουμελιώτικο τραγούδι για το θαλασσίνο και βουνί-σιο πουλί. Ναυτικός και βοσκός μαλώ-

νουν για τον ζωτικό χώρο που διεκδικούν κατά την περίοδο που πάει από τον Μάη ως τον Τρυγητή. Κι εδώ ο μήνας Μάης αποτελεί την αρχή της απόλυτης καλοκαιρίας ως τον Σεπτέμβριο, περίοδο που τα ταξιδιάρικα, αποδημητικά πουλιά, χελιδόνια, πελαργοί κ.λπ., και, κατά συμβολική επέκταση, οι όποιοι ταξιδιώτες, μετακινούνται, ταξιδεύουν και όντως έρχονται για να εγκατασταθούν στον τόπο των ενδημικών. Κατά τις μετακινήσεις αυτές των ποιμένων από τα χειμαδιά προς τα όρη, των πραγματευτών, ναυτικών και στρατιωτών προς τα ξένα και τα μακρινά, ο Μάης είναι ο μήνας της τελευταίας ερωτικής συνένωσης μέσα στην ανθοφορία, πριν από την προσωρινή ή και οριστική εγκατάλειψη χώρας ερωμένης. Είναι ο μήνας του έρωτα, αλλά και της στέρησης, του αποχωρισμού και της εγκατάλειψης, της δίψας και της ξηρασίας. Η πηγή που μόλις πίνεις και μαγιάτικα σε δροσίζει, αμέσως φεύγει, εξαφανίζεται. Μάης της δροσιάς, αλλά και Μάης-Κάγης. Τη θερινή ταυτότητα του Μάη στην εκπνοή και αποδημία του έαρος τη δηλώνουν ρητά και πάλι οι στίχοι, *Τώρα είναι Μάης κι άνοιξη, τώρα είναι καλοκαίρι, τώρα κι ο ξένος βούλεται να φύγει για ταξίδι. Τέλος, είναι απόλυτα θερινός κι από την καθ' όλα παραπλανητική απουσία του*

Ο Μάης με τα μάγια του σμίγει και ξεχωρίζει

◀ Λεπτομέρεια από ξυλόγλυπτη κασέλα του 19ου αι. από την Ηπειρο, Μουσείο Μπενάκη.

ρω από το όνομά του. Από τον Σεπτέμβρη, όλο το φθινόπωρο, όλο τον χειμώνα και την άνοιξη, ως τον Απρίλη, οι μήνες έχουν τον γαργαρισμό, την επομβρία του ρω. Με πρώτο τον Μάιο, που στεγνώνουν τα ποτάμια, Μάης-Κάγης, Ιούνιος, Ιούλιος, Αύγουστος, είναι οι μήνες που στερούνται ρω και εποχή της διψασμένης γης, της εγκαταλειμμένης ή απαρνημένης κλίτης και αγκαλιάς. Κι εδώ αρχίζουν τα μάγια και τα μη. *Μήνα που δεν έχει ρω βάνε στο κρασί νερό, μας λέει και πάλι η λαϊκή σοφία, συμπεριλαμβάνοντας στους επικίνδυνους για την ακρατοποσία μήνες τον Μάη. Μάης, ο πρώτος μήνας του χρόνου χωρίς ρω, συνεπώς προσοχή στο κρασί, στην επακόλουθη μέθη και στις μαγικά απρόβλεπτες συνέπειές της. Όμως το δίδυμο Μαγιάπριλο, ο Απριλομάης με το μυροβόλο του, εαρινό, ερωτικό πάντρεμα μας μεθά και μας παραπλανά. Ο Μάης δανείζεται τα ρω του από την Φλώρα και τον Απρίλη, και ξεγελά. Έχει τα μυστικά του ρω στα ερυθροπράσινα κρυμμένα, στο Έρωσ, Έαρ των ρόδων, των κορασιών και κερασιών. Στα τραγούδια της απαρνημένης, με την διά χειρογράφων βεβαιωμένη παλαιότητά τους, το κρυφοφιλητο και κρυφογκαστρωμένο κορίτσι απαριθμεί τους μήνες της εγκατάλειψης. Μήνες εκκίνησης και κατάληξης στην απαρίθμηση είναι ο Σεπτέμβρης και ο Μάης, η αρχή μηνών με ρω και*

χωρίς ρω. Απουσιάζουν επιδεικτικά οι θερινοί μήνες. Από τον Σεπτέμβρη ως τον Μάη παραλαύνει το εννεάμηνο της κυοφορίας. Στις πανελλήνιες παραλλαγές της απαρνημένης, η μέτρηση αρχινά από τον Σεπτέμβρη, συνεπώς θα γεννήσει τον Μάη, μήνα χωρίς ρω, και η κόρη καταλήγει καταρώμενη: *Μάη μου μάγεψέ τονε τον νιο που οπού μ' αγάπα, και τώρα μ' απαρνήθηκε σα καλαμιά στον κάμπο, σπέρνουν, θερίζουν τον καρπό και η καλαμιά πομένει...* Ή, αλλέως, *Απρίλης-Μάης κοντά το θέρος...* Στα ηπειρώτικα τραγούδια η γέννα του παιδιού θα γίνει τον Γενάρη, συνεπώς ο Μάης είναι ο μήνας που ο νιος μάγεψε, πλάνεψε την κόρη και τη γκάστρωσε: *Γενάρη γέννα του παιδιού... και Μάη μου που με μάγεψες...* Μέσα στον Μάη, λοιπόν, είτε σπέρνει είτε θερίζει είτε τραγιά ερωτικά και πλάνια, μεθώντας και ξεγελώντας, ο ταξιδιάρης Μάης-Κωνσταντής, ο Κωνσταντίνος των ανθρών γενεθλίων, εγκαινίων και μνημοσύνων λαών και πόλεων, επιμένει στη μαγεία της νεκρανάστασης: *- Απρίλης είναι και λαλούν και Μάης και φωλεύουν... Μέρα Μαγιού μάς μίσειψαν...* του Μάη οι Κωνσταντίνοι.

Κι είναι, μετά τα ρω, τα μαγικά πρωτομαγιάτικα ή της 29 Μαΐου τα ελεγεϊκά μύ του Μάη της Ρωμοισύνης.

Τα μύ του Μάη

Μάη μου μάγεψέ τονε... Μάη μου που με

μάγεψες... Μέρα Μαγιού μου μίσειψες... Μάης, μαγεύω, μισεύω... Και πάλι η μαγιάτικη μέθη, η μαγγανεία, ο μαγιάτικος μισεμός ως αναχώρηση-εγκατάλειψη, στο μαγικό παιγνίδι του έρωτα και του θανάτου. Τυχαία επανάληψη του μύ στην ελεγεία του νεκρού αγωνιστή που μίσειψε μέρα Μαγιού, μαχόμενος κατά της διαπλοκής των τριών μύ, που, και πάλι κατά τη θυμόσοφη ρήση, αποτελούν τη βάση, τα μέσα της κοινωνικής ανισότητας; Όπως όλοι οι μήνες, έτσι και ο Μάης-Μάγης, είναι ο Μαγικός μήνας, ο μήνας με τα μάγια, κατά το Γενάρης-γέννα, Φλεβάρης-φλέβα κ.λπ. Κατά τον μήνα Μάιο κάποιες παλαιότερες απαγορεύσεις, σύμφωνα με το ρωμαϊκό ημερολόγιο, αιτιολογούνται πλέον με βάση τις μαγικές ιδιότητες του Μάγης και κατά συνέπεια τα μαγικά μύ γεννούν τα μη... Κάποια τραγικά ιστορικά γεγονότα ή και συμβάντα του οικογενειακού βίου βρίσκουν πλέον ερμηνεία στη μαγιάτικη προέλευση και αφετηρία τους. Όλη η Κωνσταντινεία τραγωδία, στην ιστορία και στα δημοτικά τραγούδια των Κωνσταντινίων, αποδίδεται στη μαγιάτικη μοίρα και δράση του ήρωα: Μάη φύτεψε, Μάη παντρεύτηκε, Μάη μίσειψε για το ταξίδι κι ο μισεμός είναι θάνατος. Μάη τα γενέθλια, Μάη η εορτή, Μάη ο θάνατος της πόλης του. Σύμφωνα όμως με τις πανευρωπαϊκές δημόδεις προλήψεις, κατά τον Μάη δεν παντρεύονται, δεν φυτεύονται φυ-

τά και άνθη και η μη τήρηση της απαγόρευσης επιφέρει κακοτυχία και θάνατο. Πιστεύεται μάλιστα ότι η πρόληψη αυτή κατάγεται από την εορτή των Λεμουριών: «*Οτι τη προ οκτώ ειδών Μαΐων εορτή τοις Ρωμαίοις ετελείτο Λεμούρια, οίον τιμαί ειδώλων ή φασμάτων ή δαιμόνων εμπασθών*». Κι ακόμη ο Μάιος είναι ο μήνας και πάλι των νεκρών προγόνων, των κατοικομένων, και, κατά μια άποψη, «*μείορες τους προγόνους καλούντες Μάιον τον μήνα εκ της εκειώνων τιμής καλούντες...*» Συνεπώς, στα χρόνια των Ρωμαίων «*ου γαμούσιν εν τω Μαΐω, περιμένοντες τον Ιούνιον, ευθύς μετά τον Μάιον*».

Όμως οι Ρωμοί των ελληνικών προτιμούν τον παρετυμολογικό συσχετισμό του Μάιους-Μάγης με τη μαγεία. Οι εμπασθείς δαίμονες του Μάιους μαγεύουν με τον τρόπο τους τους Ρωμοίους της υπαίθρου. Κι αυτοί αποφεύγουν τους γάμους, μάλιστα την εποχή που μόνο τα γαϊδούρια σμίγουν, δεν φυτεύουν, αποφεύγοντας την ύβρη της σποράς και φυτείας όταν ανθεί και καρποφορεί η φύση, δεν τρώνε ή μόνο τρώνε ορισμένα φαγητά, και τέλος προσπαθούν να τηρήσουν το κυρίαρχο μη για την αποφυγή της ερωτικής μέθης, αποπλάνησης και εγκατάλειψης σε μια εποχή και σε ένα μήνα μαγικό όπου όλοι μισεύουν, αποδημούν και ταξιδεύουν: Μη, το Μάη κρασί μη πίνετε... Η Σωφροσύνη λέει στις κόρες: Μη, μη σας πλανά ο Μάης, ως Απριλομάης και Μαγιάπριλο. Προσοχή, ο Μάης έχει μόνο μύ, δεν έχει ρω... Βάλτε νερό στο κρασί σας, γιατί στον μαγικό μήνα της μέθης των αισθησέων, όλα είναι πιθανά, μαγικά και επικίνδυνα. Κι ο Μάης καβάλα στα γαϊδούρια και στ' άλογα, κυνηγάρης άρχοντας, κρατεί το μαγικό βοτάνι, το Μαγιοβότανο, το Μαγιόξυλο, προσφέρει τα άνθη, μεθά τις κόρες, κι όποια πλανέψει την εγκαταλείπει... σαν καλαμιά στον κάμπο του στεγνού καλοκαιριού.

*Ακούστε εσείς οι όμορφες και
σεις οι μαυρομάτες,
Το Μάη κρασί μη πίνετε κι όξω
μη κοιμηθείτε,
Τι βγαίνουν κλέφτες για φιλιά
και περπατούν τη νύχτα,
Σέρνουν ψωμί για τα σκυλιά να
τρών να μη γαυγίζουν,
Σέρνουν το μαγιοβότανο, μαγεύουν
τα κορίτσια.*

Ο Μάης του έρωτα και του χωρισμού

Ο Κωνσταντίνος ο μικρός, ο μικροκωνσταντίνος
Το Μάη αμπέλι φύτεψε, το Μάη επαντρεύτη
Το Μάη μπλιάν εφύτεψε, το Μάη γυναίκα πήρε,
Το Μάη ήρθε το μήνυμα να φύγει στο σεφέρι...
-Πες μου, για πες μου, Κωνσταντή, και πότε σε περιμένω...
-Τον φέρ' ο Μάης κρέπαλα, το κούλι κουρκουβάτσα...
σα τρία και σα τέσσερα κάτσε ση στράτα απάνω...

(Καπαδοκία, Λυκία-Μάκρη και Πανελλήνιο)

Εμπήκε ο Μάης, εμπήκε ο Μάης, εμπήκε ο Μάης ο μήνας,
Ο Μάης με τα τριαντάφυλλα, Απρίλης με τα ρόδα.
Απρίλη ροδοφόρετε, Μάη μου κανακάρη,
Ολον τον κόσμο γιόμισες με άνθη και λουλούδια,
Κι εμένα με περίπλεξες στις κόρης τις αγκάλες.
Εμψύσε μου η λυγερή, εμψύσε μου η κόρη,
Να πάω να δώσω το φιλί πριν βρέξει, πριν χιονίσει...

(Πανελλήνιο)

Σα θέλεις, άγουρε, να 'ρθεις, καλλιά καιρό δε βρίσκεις
Ωσάν τσι πρώτες του Μαΐου, σαν τσ' ύστερες τ' Απρίλη,
απού 'ναι οι ποταμοί στεγνοί, τα ρυάκια σουρωμένα...

(Κρήτη)

Τώρα είναι Μάης κι άνοιξη, τώρα είναι καλοκαίρι,
Τώρα φουντώνουν τα κλαδιά κι ανθίζουν τα λουλούδια,
τώρα κι ο ξένος βούλεται να φύγει στο ταξίδι.
Νύχτα σελώνει τ' άλογο, νύχτα το καλλιγώνει...

(Πανελλήνιο)

Ξυπνά η κόρη την αυγή σα μίλο μαραμένο.
Βρίσκει τον κόρφο τς ανοιχτό, τ' αχείλι φιλημένο
Και τη χρυσή της την ποδιά ψηλά ανασκουμπωμένη
-Τάχα το ποιος μου τό 'κανε, τάχα ποιος μου το κάνει,
Αν είν' από τον άντρα μου, χαράμι να του γένη,
Κι αν είν' από όποιον αγαπώ, χαλάλι να του γένη...
Ακούστε εσείς οι όμορφες και σεις οι μαυρομάτες,
Το Μάη κρασί μη πίνετε κι όξω μη κοιμηθείτε,
Τι βγαίνουν κλέφτες για φιλιά και περπατούν την νύχτα,
Σέρνουν ψωμί για τα σκυλιά να τρών να μη γαυγίζουν,

Σέρνουν το μαγιοβότανο, μαγεύουν τα κορίτσια.

(Ηπειρος)

Ασπρη, ξανθή, πανέμοστη, κύρκας της ταξιδεύει
Κι υπάγει ο κύρκας της μακρεά και το ταξίδι μέγα.
Κι η κόρη από της λύπης της τους μήνας καταράται.
Να καής Φλεβάρη, φλέγεις με, και Μάρτη εμάρανές με,
Απρίλη απριλοφόρτε και Μάη κατακαμένη,
Τον κόσμο και να εγέμισες τ' αθήτσια και τα ρόδα,
Την ιδικήν μου την καρδιάν τους πόνους και τα δάκρυα

(Χφ.15ου αι.)

Κορίτσι κρυφοφίλητο και κρυφογαστρωμένο
στο παραθύρι κάθετα τους μήνες λογαριάζει,
τι μήνα εγκαστρώθηκε, τι μήνα θα γεννήσει.
-Σεπτέμβρη, Οκτώβρη δροσερέ, Νοέμβρη και Δεκέμβρη,
Γενάρη, γέννα του Χριστού, πρώτη γιορτή του χρόνου,
Φλεβάρη, φλέβες άνοιξης τις ρώγες τω βυζιώ μου,
για να αναθρέψω το παιδί και να το μεγαλώσω.
Μάρτη μου με τα λούλουδα κι Απρίλη με τα ρόδα,
Μάη μου μάγεψέ τονε το νιόν οπού μ' αγάπα,
οπού μ' αγάπα κι έλεγε, ποτέ του δεν μ' αρνιέται
Και τώρα μ' απαρνήθηκε σαν καλαμιά στον κάμπο.
Σπέρνουν θερίζουν τον καρπό κι η καλαμιά πομένει.
Κάνω να του καταραστώ μά πάλι τον λυπούμαι,
Μα 'γω θα του καταραστώ κι ό,τι του μέλλει ας πάθει...

(Πανελλήνιο)

Το χέρι σου προσκέφαλο τρεις μέρες και τρεις νύχτες
Κι οι μέρες να 'ναι του Μαγιού κι οι νύχτες του Γενάρη,
να σε χορτάσω φίλημα, να σε χορτάσω αγκάλες.

Νά 'μουν το Μάη πιστικός, τον Αύγουστο δραγάτης
Και στην καρδιά του χειμωνιού νά 'μουνα κρασπούλος.

(Μωριάς, Ρούμελη)

Ελα, ύπνε κι έπαρέ το/και γλυκαποκοίμισέ το.
Σύρ' το μες του Μάη τ' αμπέλια/και στου Μάη τα περιβόλια,
Να του δώσει ο Μάης λουλούδια/κι ο περιβολάρης μήλα

(Νανούρισμα, Ηπειρος)

Η περιπέτεια της Πόλεως

Του ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

*Quomodo la cite de Constantinoble fu prinse d'assault
Insi dura l'assault tout le jour et au soir tout
homme se retraire. L'empereur morchuffle si
auoit fait tendre son tref et ses tentes de meil
les par dedens la ville a l'encontre de la face
ou len iuroit l'assault et illec se fit herberme o tout son*

▲ Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους σταυροφόρους της Α΄ Σταυροφορίας το 1204. Μικρογραφία από γαλλικό χειρόγραφο του 15ου αιώνα (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τόμ. Θ', Εκδοτική Αθηνών).

► Τα τέσσερα επίχρυσά άλογα που μέχρι το 1204 κοσμούσαν τον Ιππόδρομο της Κωνσταντινούπολης. Μετά τη λεηλασία της Πόλεως από τους σταυροφόρους, μεταφέρθηκαν και βρίσκονται σήμερα μπροστά στο ναό του Αγίου Μάρκων στη Βενετία (πηγή: «Ο Θεσαυρός της Ορθοδοξίας», τόμ. Α', Εκδοτική Αθηνών).

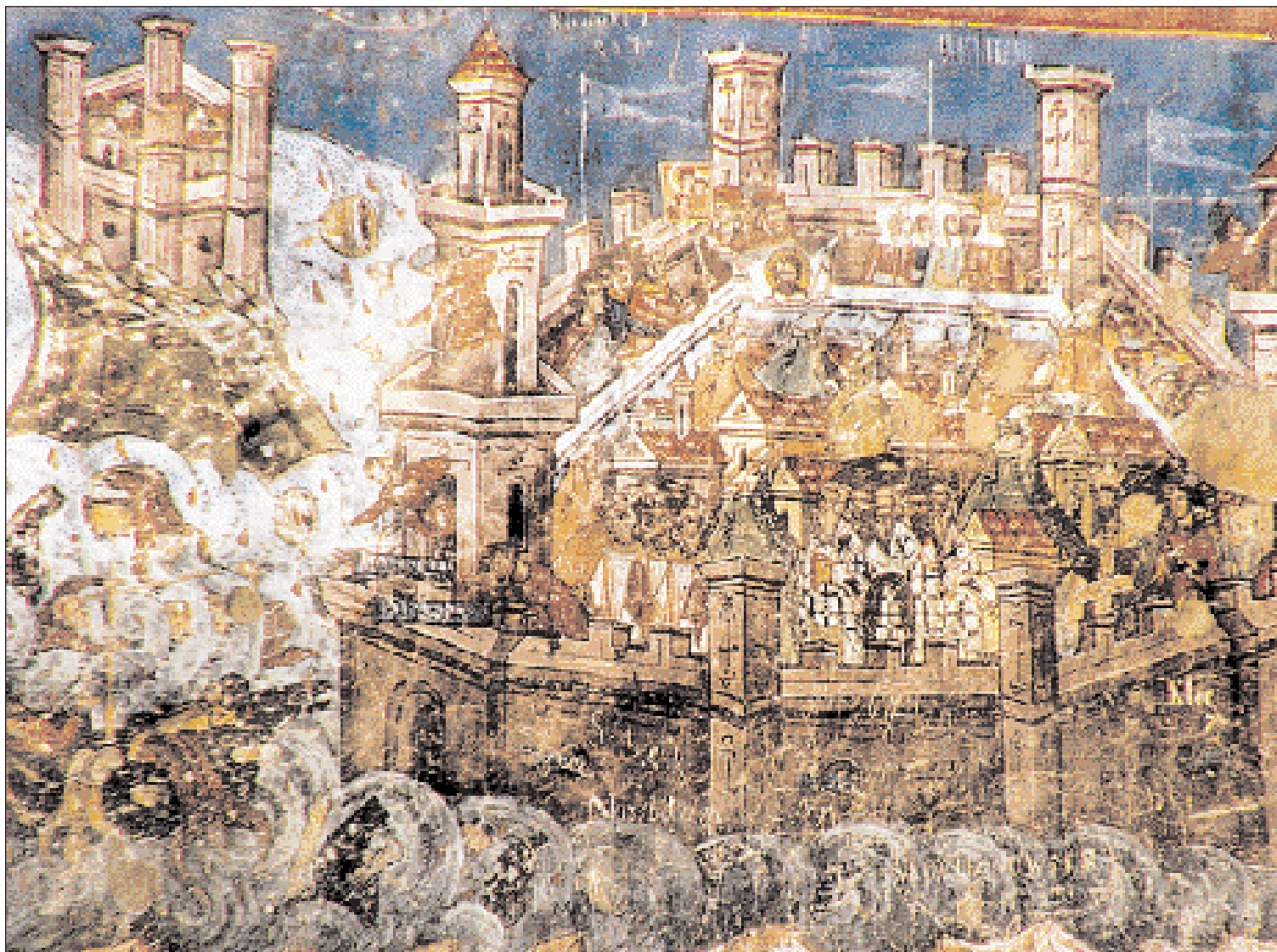
ΠΡΟΒΛΗΜΑ για τον άνθρωπο είναι η πορεία, κυρίως όμως η έκβαση των πραγμάτων. Συχνά μάλιστα, υπολογίζοντας τα παρόντα, αναμένει τα μέλλοντα, τα οποία όμως διαφοροποιούνται. Έτσι εμφανίζεται η *περιπέτεια*, η μεταβολή της εκβάσεως ενός γεγονότος αντίθετα από ό, τι φαινόταν πως θα εξελιχθεί. Προφανώς, αν αφαιρέσει κανείς τους φυσικούς παράγοντες, σημαντικό ρόλο στην παρουσία μιας περιπέτειας διαδραματίζουν οι άνθρωποι, περι των οποίων πολλοί πολλά μέχρι σήμερα ισχυρίζονται.

Υστερα από ενδελεχή μελέτη λαών και πολιτευμάτων, ο Αριστοτέλης έγραψε στα *Πολιτικά* του πως οι λαοί διακρίνονται και από τον τόπο της διαμονής των. Διαπιστώνει, λοιπόν, πως οι δυτικοί λαοί της ψυχρής Ευρώπης δεν έχουν τη δυνατότητα αποδοχής λεπτών διανοητικών συλλήψεων, γνώρισμα που έχουν, μαζί με την αίσθηση της καλλιτεχνίας, οι λαοί της Ασίας. Έχουν όμως οι λαοί της Ευρώπης θέληση και τόλμη, πράγμα που απουσιάζει από τους λαούς της Ασίας. Αποτέλεσμα των διαφοροποιήσεων αυτών, τα μεν έθνη της Ευρώπης να είναι ελεύθερα, ενώ εκείνα της Ασίας να διατελούν *δουλεύοντα*. Καταγράφει βεβαίως ο Αριστοτέλης τα θετικά στοιχεία στους Έλληνες, αφού διακρινόμεθα για την ανδρεία, την αγάπη για τις καλές τέχνες, αλλά και τη λεπτή διανοήση. Η συνύπαρξη, ωστόσο, ομολόγων τάσεων δημιουργεί απωθήσεις και συγκρούσεις μεταξύ Ελλήνων, Ευρωπαίων και Ασιατών, όπως διαπιστώνεται και στις περιπέτειες της πόλεως των Κωνσταντινών.

Η σύσταση

Γίνεται δεκτό πως το 324 απεφάσισε ο αυτοκράτορας να μεταφέρει την πρωτεύουσά του στο Βυζάντιο. Γράφει ένας ιστορικός πως ο ίδιος ο Κωνσταντίνος, κρατώντας ένα ακόντιο, εκάρραξε τα σύνορα της πόλεως. Η έκταση όμως φάνηκε μεγάλη στους αυλικούς και κάποιοι ερώτησαν πόσο θα προχωρήσει ακόμη. Στο ερώτημα αυτό ο Κωνσταντίνος απάντησε, Θα προχωρήσω μέχρις ότου σταματήσει αυτός που προχωρεί εμπρός μου.

Η νέα πρωτεύουσα είχε όντως μεγάλο μέγεθος. Οι ιστορικοί θεωρούν πως την εποχή του Κωνσταντίνου είχε πληθυσμό από 200 μέχρι 800 χιλιάδες κατοίκους. Τα εγκαίνια της πόλεως έγιναν στις 11 Μαΐου του 330, οι δε τελετές εκράτησαν σαράντα ημέρες. Κατά το διάστημα αυτό, όπως παρατηρείται, «η χριστιανική Κωνσταντι-

◀ **Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς. Τοιχογραφία τον 16ο αι. στο καθολικό της Μονής Μολδοβίτσια στη Μπουκοβίνα της Ρουμανίας (πηγή: «Ο Θεοανθρός της Ορθοδοξίας», τόμ. Β', «Εκδοτική Αθηνών»).**

νούπολη ενίκησε το ειδωλολατρικό Βυζάντιο».

Είχαν περάσει, από την άνοιξη του 657 π.Χ., όταν ο Βύζας έκτιζε την πόλη του Βυζαντίου, 360.137 ημέρες. Αφιερώθηκε, εν συνεχεία, η πόλις στην Θεοτόκο, ορίσθηκε μάλιστα να εορτάζεται ετησίως η ημέρα των γενεθλίων της, και ψάλλεται μέχρι σήμερα στους ναούς αυτή την ημέρα «*τη των πόλεων Ανασα, τη Κυρία της κτίσεως, την αυτής νυν σύστασιν ανατίθεται*». Γνωστό επίσης είναι πως η Θεοτόκος εξελαμβάνετο ως η Υπέρμαχος στρατηγός της πόλεως, πολλά δε γεγονότα συνετέλεσαν ώστε αυτή η εκδοχή να συνιστά βεβαιότητα στους κατοίκους της. Εμελλε λοιπόν η πόλη αυτή, όπως έγραψε ο Σπυριδών Λάμπρος, για διάστημα ένδεκα αιώνων να είναι η πρωτεύουσα νέου κράτους, αντιπροσωπεύοντας «νέαν περίοδον του Ελληνισμού». Έτσι, ο νέος ελληνισμός απέκτησε άλλο κέντρο –χωρίς μάλιστα να σκιάζει τίποτα την πεποίθηση περί του αιωνίου της πόλεως– για διάστημα 319.200 ημερών, από της μετονομασίας της και εξής.

Η δήωση

Με τα ζοφερώτερα των χρωμάτων περιγράφεται η λεπλασία της Πόλεως από τους σταυροφόρους Φράγκους όταν έπεσε στα χέρια τους τη 12η Απριλίου του 1204. Αρκεί να ληφθεί πως στο διάστημα των τεσσάρων ημε-

ρών και τριών νυκτών που επιτράπη η ληστεία, η αιχμαλωσία, η ατιμώση και η σφαγή, «δεν υπάρχει βία και δεν υπάρχει ανοσιουργία μη τελεσθείσα υπό των σταυροφορούντων τέκνων της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Βενετίας, άτινα είχαν εκκινήσει όπως απελευθερώσωσι τον Πανάγιον τάφον και κατέληξαν εις την δούλωσιν του Βυζαντίου». Γράφει ο ιστορικός της εποχής, πως μπορούσες να δεις ένα φρικτό θέαμα μέσα στην Πόλη, να σέρνονται γυναίκες και παιδιά στο θάνατο και την ατιμώση. Λόγω δε της «φιλοτεχνίας» των, ετεμάχισαν την Αγία Τράπεζα της Αγίας Σοφίας για να την μοιράσουν. Μέσα στο ιερό έβαλαν όνους και ημιόνους προκειμένου να φορτώσουν τα ιερά σκεύη, όταν δε μερικά ζώα λόγω του βάρους έπεσαν, οι ευγενείς σταυροφόροι τα χτυπούσαν με μαχαίρια, έτσι που ο τόπος γέμιζε από ακαθαρσίες των ζώων ανακατεμένες με το αίμα των. Μια πόρνη δε που ακολουθούσε τους Φράγκους, κάθισε στον πατριαρχικό θρόνο και με την βραχνή φωνή της τραγούδησε άσεμνα τραγούδια και εκόρευσε ένα άσεμνο χορό.

Έτσι επεκράτησε για 20. 923 ημερονύκτια η στυγνή βαρβαρότης, εκεί

που προηγουμένως εβασίλευε ο συνδυασμός της ανδρείας και της διανοήσεως.

Η ανάκτηση

Ένας ευφυής στρατιωτικός, ο Καίσαρ Αλέξιος Στρατηγόπουλος, όταν έμαθε από τον ηγούμενο ενός μοναστηριού πως κοντά στο σημερινό Μπαλουκλή υπήρχε μικρός υπόνομος ανυπεράσπιστος, αρχικά με δεκαπέντε, έπειτα με

περισσότερους άνδρες, ανακατέλαβε στις 25 Ιουλίου του 1261 την Πόλη, στην οποία εισήλθε στις 15 Αυγούστου ως αυτοκράτωρ Μιχαήλ ο Παλαιολόγος. Υστερα, λοιπόν, από την προσωρι-

νή επικράτηση της Δύσεως, ανέτειλε και πάλι ο ήλιος για να φωτίσει το καύχημα της οικουμένης. Οι τέχνες και τα γράμματα βρήκαν και πάλι στέγη. Ωστόσο το φως δεν ανέτειλε στην ελεύθερη πόλη, παρά μόνο για 70.071 φορές.

Η Άλωση

Μέσα στους στόχους του μωαμεθανισμού ήταν και η κατάκτηση της Κωνσταντινουπόλεως, η οποία συνετελέσθη την 29η Μαΐου του 1453. Οι φρι-

καλεότητες που επηκολούθησαν συναγωνίσθηκαν εκείνες των Λατίνων. Αρκεί ωστόσο να επισημανθεί ότι οι εισβολείς εφόνευαν αρχικώς αδιακρίτως τους υπερασπιστές, μέχρι τη στιγμή που αντελήφθησαν ότι αυτοί δεν ήσαν πολλοί και ότι η εξόντωσή τους θα εμετρίαζε τα κέρδη που θα είχαν αν τους συνελάμβανον προς πώληση· όπως γράφει ο ιστορικός της αλώσεως, είναι φιλοχρήματων το γένος τούτο, ακόμη δε και αν πέσει στα χέρια των ο φονιάς του πατρός τον ελευθερώνουν έναντι αμοιβής.

Είναι πολλά που μπορούν να αναφερθούν, σημαντικά ή όχι για τον σημερινό αναγνώστη, ωστόσο πρέπει να επισημανθεί πως μέσα στον χαλασμό, όταν οι Λατίνοι κάτοικοι του Γαλατά, φοβούμενοι μήπως πάθουν κακό, προσπαθούσαν να φύγουν, ένας αγγελιαφόρος του Μωάμεθ, τους είπε: «μην φεύγετε», ορκίζομαι πως «θα έχετε τις ίδιες με αυτές που είχατε ή και καλύτερες συνθήκες ζωής και κέρδους».

Στην αύξηση, λοιπόν, της δυνάμεως της Πόλεως και στην αναγέννησή της έως και στη δήωση και καταστροφή μπορεί κανείς να διακρίνει ισχυρούς τις θέσεις του Αριστοτέλους. Από τη μια πλευρά η καλαισθησία και η ανδρεία και από την άλλη η στυγνή βαρβαρότης και το δουλικό φρόνημα, τα οποία συνεμάχησαν εν τέλει στην εξόντωση του κέντρου εκείνου στο οποίο ήσαν η περιφέρεια. ❧

Η «κωνοταντίνηια καμπή»

Του ΣΠΥΡΟΥ Ν. ΤΡΩΙΑΝΟΥ

Ομότιμον Καθηγητή
του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΔΗ ΤΟΝ 6ο ΑΙΩΝΑ είχαν οριστικά ενσωματωθεί μέσα στα ιστορικά έργα, όπως δείχνει η *Χρονογραφία* του Ιωάννη Μαλάλα, διάφορες διηγήσεις, που όλες μαζί συνθέτουν το προλούδιο μιας εποχής ιδιαίτερα σημαντικής για την παγκόσμια ιστορία και –γι’ αυτό ίσως– γεμάτης από αντιφάσεις. Πρόκειται για τα χρόνια του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Εχοντας υποχρεωτικό τόπο διαμονής τη Νικομήδεια, μεγάλωσε ο Κωνσταντίνος στην αυλή του αυτοκράτορα Διοκλήτιανου, μέσα στο γενικότερο τότε κλίμα θρησκευτικού συγκρητισμού, που επηρεαζόταν τόσο από τον ιουδαϊκό μονοθεϊσμό όσο και από τη λατρεία θεοτήτων της Ανατολής. Μέχρι τη μάχη στη Μιλβία γέφυρα (312) δεν είχε δώσει δείγματα προσέγγισης του Χριστιανισμού. Η διήγηση για το γνωστό όραμα με το σταυρό και την επιγραφή «εν τούτω νίκα» πριν από τη μάχη παραδίδεται από δύο σύγχρονους του ιστορικούς, τον Λακτάντιο και τον επίσκοπο Καισαρείας Ευσέβιο. Βέβαιο είναι πάντως ότι, σύμφωνα με επιγραφή σε αψίδα που ανήγειρε το 315, απέδωσε τη νίκη αυτή σε «θεία παρόρμηση», χωρίς ωστόσο να προσδιορίζει τη θεότητα.

Πεποίθηση ή σκοπιμότητα;

Ατέλειωτες συζητήσεις εξακολουθεί να προκαλεί το θέμα αν ο Κωνσταντίνος ασπάστηκε τον Χριστιανισμό επειδή αυτό του υπαγόρευαν οι θρησκευτικές του πεποιθήσεις ή επειδή το επέβαλλαν λόγοι πολιτικής σκοπιμότητας. Η θρησκευτική πολιτική που ακολούθησε στο πλαίσιο της τετραρχίας, αλλά και αργότερα ως μονοκράτορας, δεν διευκολύνει την επίλυση του προβλήματος. Για αρκετά χρόνια εμφανίζονται σε νομίσματα τόσο το χριστιανικό σύμβολο (σύμπλεγμα Χ και Ρ) όσο και απεικόνιση του θεού Ηλιου.

Ο Χριστιανισμός του οφείλει την κατάπαυση των διωγμών, με πρώτο βήμα τη συμφωνία με τον Λικίνιο το 313 στο σημερινό Μιλάνο (παλαιότερα γινόταν λόγος για το «Διάταγμα» του Μεδιολάνου) για την καθιέρωση ανεξίθρησκείας. Στις σποραδικές παραβιάσεις έθεσε τέρμα η μονοκρατορία του Κωνσταντίνου το 324. Μολονότι ποτέ του δεν ανήλθε στο Καπιτώλιο ο αυτοκράτορας για να θυσιάσει στους θεούς, ωστόσο δεν απέβαλε την ιδιότητα του ύπατου αρχιερέα (pontifex maximus) της παλαιάς θρησκείας, ούτε τον τίτλο augustus (= σεβαστός), που συνεπαγόταν το χαρακτηρισμό

▲ Οι άγιοι και ισαπόστολοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Ψηφιδωτό του 13ου αι. Βενετία, Βασιλική Αγίου Μάρκων (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. Ζ', Εκδοτική Αθηνών).

ως «θείου» ή «ιερού» οποιοδήποτε πράγματος ή θεσμού είχε σχέση με το πρόσωπο του ηγεμόνα (π.χ., ιερόν παλάτιον, ιερά σύγκλητος, θείος νόμος, θείον κοιμιστόριον κ.ο.κ.).

Από αντιφάσεις διακρίνεται και η νομοθεσία του. Χωρίς να αποκλείσει την εθνική λατρεία, απαγόρευσε το 319 υπό την απειλή θανατικής ποινής τις ιδιωτικές και νυκτερινές, επομένως μυστικές και ανεπίδεκτες ελέγχου, λατρευτικές πράξεις με τέλεση θυσιών. Οι δημόσιες όμως, και συνεπώς φανερές, επιτρέπονταν. Σε άλλο νόμο (320/321) ομολογεί ο αυτοκράτορας ότι και αυτός ήταν ενδεχόμενο να προσφύγει στις υπηρεσίες των θυοσκόπων. Αν πέσει στο παλάτι του ή σε άλλο δημόσιο κτίριο κεραυνός, θα τους καλέσει για να του δώσουν, σύμφωνα με την παράδοση, όπως γράφει, επίσημη ερμηνεία του φαινομένου. Με άλλη διάταξη καθιέρωσε νέο κριτήριο για την ποινική αξιολόγηση των μαγικών πράξεων, ανάλογα με το αν αυτές ήταν ή όχι ωφέλιμες στους ανθρώπους, διακρίνοντας τη μαγεία σε «καλή» και σε «κακή» – μια διάκριση που δεν συνέπλεε με τη χριστιανική διδασκαλία.

Παράλληλα, έλαβε πολλά μέτρα υπέρ της Εκκλησίας. Της παρέσχε τη δυνατότητα να ωφελείται από διατάξεις τελευταίας βουλήσεως, ενίσχυσε οικονομικά τους κληρικούς και τους απάλλαξε από διάφορα δημόσια βάρη, παραχώρησε στους επισκόπους το δικαίωμα να επιλύουν ιδιωτικές διαφορές, προώθησε την άρση των δογματικών ερίδων με τη σύγκληση της συνόδου της Νίκαιας, στην οποία παρέστη και ο ίδιος. Μέχρι την πλήρη όμως επικράτηση του Χριστιανισμού ο δρόμος ήταν ακόμη μακρὺς.

▲ Η Σύνοδος της Νικαίας. Μικρογραφία από χειρόγραφο των αρχών του 9ου αι. Επάνω, ο Μ. Κωνσταντίνος περιτοιχιζόμενος από στρατιώτες και επισκόπους και, κάτω, σκηνή από το κάψιμο των συγγραμμάτων των οπαδών του Αρείου. Vercelli, Αρχιεπισκοπική Βιβλιοθήκη (πηγή: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. Ζ', Εκδοτική Αθηνών).

Το νομοθετικό έργο

Ο ιστορικός της κωνσταντινείας εποχής που προανέφερα, ο Ευσέβιος, στον *Βίο του Μεγάλου Κωνσταντίνου* ασχολείται συχνά με το νομοθετικό του έργο. Ανεξάρτητα από την –όχι πλέον επίκαιρη– συζήτηση γύρω από την αξιοπιστία του Βίου και από το αναμφισβήτητο εγκωμιαστικό του περιεχόμενο, αξίζει να προσεχθούν τα στοιχεία της νέας νομοθεσίας που, κατά τον Ευσέβιο, υπήρξαν σημαντικά. Με έμφαση προέβαλε τον κοινωφελή χαρακτήρα των νόμων και τη συμφωνία τους με τις θείες εντολές, και επαινούσε τον νομοθέτη για την πρωτοβουλία του να προχωρήσει σε μεταβολές υπαγορευόμενες από λόγους ευσεβείας.

Στα γραφόμενα αυτά διαπιστώνεται αλλαγή στη στάση των Πατέρων της Εκκλησίας απέναντι στην κοσμική νομοθεσία. Η κριτική των νόμων προσλαμβάνει διαφορετικό χαρακτήρα σε σύγκριση με τις απόψεις των χριστιανών διανοητών των πρώτων αιώνων, οι οποίοι αντιμετώπιζαν τους ανθρώπινους κανόνες δικαίου ως ένα είδος «αναγκαιού κακού», επειδή για τη ρύθμιση της συμπεριφοράς των πιστών αρκούσε ο «Νόμος της Αγάπης». Κάτω από την επιρροή της ξαφνικής μεταβολής στις σχέσεις Πολιτείας και Εκκλησίας αναμορφώθηκε η αυτοκρατορική ιδεολογία. Συστατικό στοιχείο αυτής της εξελιγμένης μορφής της αποτέλεσε μια νέα αντίληψη για τη δίκαιη νομοθεσία και τον *Καινό Νόμο*. Μετά τη συμφιλίωση αυτή η αντίληψη περί κράτους συνδέθηκε σε εσχατολογική θεώρηση με την ιδέα της παγκόσμιας επικράτησης του Χριστιανισμού και μάλιστα σε μια προσπάθεια ταύτισης της χριστιανικής εποχής με τη σύσταση της αυτοκρατορίας και όχι με τον εκχριστιανισμό της.

Από τον Κωνσταντίνο αρχίζει ο αυτοκράτορας ως νομοθέτης να γίνεται αποδέκτης υποδείξεων. Στα κείμενα της πατερικής γραμματείας συχνά απαριθμούνται τα προσόντα του καλού ηγεμόνα, ανάμεσα στα οποία κατέχει η δικαιοσύνη πάντοτε ξεχωριστή θέση. Ίσως μπορεί να διακριθεί εδώ μια αντίφαση ανάμεσα στην επισημη ιδεολογία και στους εκκλησιαστικούς συγγραφείς, γιατί οι υποδείξεις προς τον νομοθέτη, άμεσες ή έμμεσες, με την προβολή των χαρακτηριστικών του ηγεμονικού ιδεώδους, ήταν θεωρητικά περιττές, εφόσον ο αυτοκράτορας θα ανταποκρινόταν σε αυτές τις απαιτήσεις, όντας –τώρα πλέον– εξ ορισμού δίκαιος.

Ο Ευσέβιος Καισαρείας δεν υπήρξε μόνο βιογράφος του Μ. Κωνσταντίνου, αλλά και θεμελιωτής της χριστιανικής πολιτικής θεολογίας, με την αναζήτηση ενός από κάθε πλευρά

► *Χριστός-νικητής με σιολή Ρωμαίων Λεγεωνάριον πατεί τον Λέοντα και τον όφη. Κρατεί τον σταυρό και ανοιχτό βιβλίο που γράφει: Ego sum via veritas et vita (Εγώ ειμί η οδός, η αλήθεια και η ζωή). Ψηφιδωτό του 5ου αι.*

αποδεκτού, μέσα στο πλαίσιο της εκκλησιολογίας, ρόλου για τον αυτοκράτορα και την ένταξή του σε ένα ενιαίο σύνολο που λίγο αργότερα θα χαρακτηριστεί ως «βασιλείον ιεράτευμα» – διατύπωση που συναντάμε ήδη στον Απόστολο Πέτρο. Στον πανηγυρικό λόγο του για την τριακονταετία της βασιλείας του Κωνσταντίνου, τονίζοντας τη χρονική σύμπτωση της γέννησης του Χριστού και της εγκαθίδρυσης μοναρχικού πολιτεύματος στη Ρώμη («*ὡς περ ἐξ ἐνός Θεοῦ νεύματος, ἀνεφύοντο εἰς ἀνθρώπους ἀγαθῶν δύο βλαστοί, ἡ τε Ρωμαίων ἀρχὴ καὶ ἡ εὐσεβῆς διδασκαλία*»), παραβάλλει την επίγεια διακυβέρνηση του αυτοκράτορα με την επουράνιο βασιλεία, θεωρώντας τον «μιμητὴ Χριστοῦ» («*παρ' οὐ καὶ δι' οὐ τῆς ἀνωτάτω βασιλείας τὴν εἰκόνα φέρων ὁ τῷ Θεῷ φίλος βασιλεὺς, κατὰ μίμησιν τοῦ κρείττονος, τῶν ἐπί γῆς ἀπάντων τοὺς οἰάκας διακυβερνῶν ἰθύνει*»). Ετσι, ακολουθώντας παλαιοδιαθηκικά πρότυπα, ενισχύει τους παραπάνω πολιτικούς συσχετισμούς του με την απόδοση στον βιογραφούμενο ηγεμόνα (καταφεύγοντας συνήθως σε παρομοίωση: *ὡσάν*) τίτλων δανεισμένων από την εκκλησιαστική ιεραρχία,

ὅπως «κοινός ἐπίσκοπος» ἢ «ἐπίσκοπος τῶν ἐκτός», που προβλημάτισαν πολύ παλαιούς και νέους ερευνητές.

Πέρα από την εκκλησιαστική πολιτική, και άλλα μέτρα του Μ. Κωνσταντίνου σηματοδοτούν την έναρξη της νέας εποχής. Αφήνοντας κατά μέρος την ίδρυση της Νέας Ρώμης (αντικείμενο άλλου άρθρου σε τούτο το αφιέρωμα) με όλες τις συνέπειες στη δομή της αυτοκρατορίας, περιορίζομαι να τονίσω τις αλλαγές στη διάρθρωση των δημόσιων υπηρεσιών και τη νομισματική μεταρρύθμιση, που είχε στόχο την ανόρθωση των οικονομικών του κράτους. Η κατοπινή για αιώνες σταθερότητα αντικατοπτρίζεται στον όρο «κωνσταντινάτο», που στη λαϊκή συνείδηση σημαίνει κάθε παλαιό χρυσό νόμισμα.

Η αγιοποίηση

Η αγιοποίηση του Κωνσταντίνου (μαζί με τη μητέρα του Ελένη) είχε θεωρητικά προετοιμαστεί από τον Ευσέβιο με την εξιστόρηση όσων αναφέρονται στη βάπτισή και τις τελευταίες ώρες του αυτοκράτορα. Ο νεκρός ενταφιάστηκε στο ναό των Αγίων

Αποστόλων της Κωνσταντινουπόλεως και η σορός του, ως ισαποστόλου, αποτέθηκε δίπλα στις δώδεκα σαρκοφάγους των Αποστόλων. Οι πρώτες αγιολογικές πηγές με τον βίο Κωνσταντίνου και Ελένης ανάγουν τη γένεσή τους στους 5ο και 6ο αιώνες, με πολλαπλασιασμό κατά τους 9ο-11ο αιώνες ορισμένων μορφών που διαδόθηκαν ευρύτερα.

Με το όνομα του Μ. Κωνσταντίνου επιδιώχθηκε να καλυφθεί μία από τις περιφημότερες πλαστογραφίες, για την οποία πριν από 50 και πλέον χρόνια έγραφε ένας Έλληνας ιστορικός ότι καμία άλλη νοθεία στην παγκόσμια ιστορία δεν συντελέστηκε με τόση τέχνη, ούτε είχε τέτοιας εκτάσεως συνέπειες όσο αυτή. Πρόκειται για τη λεγόμενη «(Ψευδο)κωνσταντινεία δωρεά» (Donatio Constantini), με την οποία –υποτίθεται– παραχωρήθηκαν στον πάπα Σιλβεστρο μεγάλο προνόμια. Το πλαστό κείμενο κατασκευάστηκε στη Δύση μετά το 750, για να δώσει έρεισμα στην κοσμική εξουσία της Δυτικής Εκκλησίας. Όχι χωρίς κάποια υστεροβουλία, αρχίζει να εμφανίζεται από τον 12ο αιώνα και σε βυζαντινές νομικές πηγές.

Ο φιλόσοφος βασιλεύς

Τον ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

Αναπλ. Καθηγητού της Φιλοσοφίας
της Φιλοσοφικής Σχολής του Παν/μίου
Αθηνών

▲ Η κεφαλή και τμήμα του βραχίονα κολλοσιαίου αγάλματος του Μ. Κωνσταντίνου που ήταν στημένο στη Νέα Βασιλική του ρωμαϊκού Φόρουμ. Ρώμη, Μουσείο Καπιτωλίου (φωτ.: Δημ. Δαμάσκος).

ΜΟΛΟΝΟΤΙ υποστηρίζεται πως ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως πολιτικόν ον, εν τούτοις δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις, το αντίθετο μάλιστα, να συμπεριφέρεται κατά τρόπο που δεν είναι σύμφωνος με αυτή τη διαπίστωση. Ο λόγος της αντικοινωνικής-αντιπολιτικής συμπεριφοράς πρέπει ίσως να ζητηθεί στο πλημμελές των πολιτειών, που δεν επιτρέπουν ή και εμποδίζουν την εξέλιξη και αναστροφή ενός εκάστου σύμφωνα με τις φυσικές του καταβολές. Δικαιολογείται μάλιστα το ότι στην ιστορία της φιλοσοφίας ονομάστηκαν σοφοί οι κατ' εξοχήν ικανοί κυβερνήτες. Τη θέση αυτή ενισχύει και η διαπίστωση του Πλάτωνος ότι οι ταραχές στις πόλεις δεν πρόκειται να σταματήσουν αν δεν βασιλεύσουν οι φιλόσοφοι ή αν δεν φιλοσοφήσουν οι κυβερνώντες. Στην αναζήτηση λοιπόν του, κατά τα πλατωνικά μέτρα, όντως κυβερνήτου, η βυζαντινή διάνοηση διαπιστώνει πως αυτός ήταν ο Μέγας Κωνσταντίνος, επειδή επέφερε την ειρήνη στην αυτοκρατορία. Στην ερώτηση αν μπορεί να χαρακτηριστεί έτσι ο πρώτος χριστιανός αυτοκράτωρ, η απάντηση είναι, εν προκειμένω, καταφατική, επειδή η συμπεριφορά του Κωνσταντίνου είναι σύμφωνη με τα πλατωνικά δεδομένα, διότι σε αυτή διακρίνεται η φροντίδα του για το ορθό και για την εφαρμογή του ορθού στους εξουσιαζομένους απ' αυτόν.

Στην επιχείρηση προσδιορισμού της ποιότητας του φιλοσόφου-βασιλέως έχουν γραφτεί πλείστα όσα έργα, ειδικότερα κατά την περίοδο της έσω φιλοσοφίας. Σε γενικές γραμμές, πάντως, ο φιλόσοφος-βασιλεύς πρέπει να μοιάζει προς τον Θεό, ο οποίος, στην παντογνωσία του, φροντίζει περί ενός εκάστου. Ετσι λοιπόν, στα έργα αυτά τονίζεται η ανάγκη υπάρξεως των αρετών οι οποίες θα τον καθίστούν αντάξιο της θέσεώς του. Τέτοιες αρετές είναι οι γνώσεις και η διάθεση για βοήθεια όσων έχουν ανάγκη, έτσι ώστε, σε όσο βαθμό μπορεί, να μοιάζει προς τον Θεό.

Οι γνώσεις

Αν κάθε γνώση πρέπει να διαφοροποιεί τον άνθρωπο από ό,τι ήταν προηγουμένως, τότε κάθε γνώση που θα αναφέρεται στη διοίκηση ενός κράτους πρέπει να διαφοροποιεί τον σωστό κυβερνήτη εν σχέσει προς τον τρόπο που αυτός εφέρετο προηγουμένως. Στον Κωνσταντίνο διακρίνεται

◀ Ο σοφός Πλάτων, λεπτομέρεια τοιχογραφίας στην είσοδο της Μονής Βατοπαιδίου του Αγίου Όρους. Έργο του μοναχού Νικηφόρου, 1858.

ευχερώς αυτή η συμπεριφορά, ειδικώς στην τάση για απεμπόληση των ρωμαϊκών δεδομένων και στην αποδοχή των ελληνικών. Το εγχείρημα δεν είναι εξαιρετικό, αφού η ειδωλολατρεία περιγράφεται ως «ένα αλλόκοτο αμάλγαμα από δοξασίες και λατρείες που προέρχονταν από πολλές χώρες και αντιπροσώπευαν κάθε πολιτιστικό στάδιο, από τον υψηλό αν και μάλλον ασαφή πανθείσμό ως την πιο χυδαία ζωολατρία». Αποκτά όμως ιδιαίτερο ενδιαφέρον, επειδή η μεταστροφή του Κωνσταντίνου εφαρμόστηκε στον τότε γνωστό κόσμο.

Αρνούμενος αυτήν την κατάσταση, ο Κωνσταντίνος ταυτίστηκε με μια μεγάλη μερίδα του αρχαίου κόσμου, η οποία, επειδή διέγινε τη ματαιότητα των αρχαίων δογμάτων, σπάρθηκε τον Χριστιανισμό, δεχομένη όμως ό,τι καλό και χρήσιμο είχε προσφέρει ο ελληνισμός, όπως «τη γλώσσα, τους τύπους των πολιτευμάτων, τη ρητορική και τη φιλοσοφική μέθοδο». Χωρίς να χρειασθεί μεγάλη διαπραγμάτευση, αφού ο τόπος δεν το επιτρέπει, γίνεται δεκτό πως ο Κωνσταντίνος «υπό μίαν έννοια προσπλυτίστηκε στο Χριστιανισμό το 312». Ως γνωστόν, είδε στον ουρανό τον σταυρόν με την επιγραφή ΤΟΥΤΩ ΝΙΚΑ. Το εν λόγω όραμα πρέπει να τοποθετηθεί κατά τη μάχην και νίκην επί του Μαξεντίου, η οποία συνετελέθη παρά την Μουλβία (ή Μιλ-

βία) γέφυρα της Ρώμης την 28ην Οκτωβρίου του 312. Το ότι ο προσπλυτισμός (=γνώσεις) επέφερε διαφοροποιήσεις συνάγεται και από το εν συνεχεία γεγονός, σύμφωνα με το οποίο ο Κωνσταντίνος «δεν εκρησιμοποίησε τον Σταυρό ως έμβλημα του νέου θείου προστάτου του, αλλά ένα μονόγραμμα, το ΧΡ, που απετελείτο από το Χ και το Ρ, τα δύο πρώτα ελληνικά γράμματα της λέξεως Χριστός».

Από την αρχή λοιπόν της πορείας του προς τη χριστιανική γνώση, ασπάζεται την ελληνική έκφραση περί της θεότητας, την οποία θα καλλιεργήσει αργότερα, όταν θα συγκαλέσει την Α΄ Οικουμενική Σύνοδο. Ως θεσμός, η σύνοδος είναι παντελώς ξένη προς τη ρωμαϊκή παράδοση, απόδειξη πως, παρ' όλον ότι είχαν κληθεί να λάβουν μέρος όλοι οι επίσκοποι, δεν παρέστη ο αντίστοιχος της Ρώμης, αλλά έστειλε δύο πρεσβυτέρους ως εκπροσώπους του· σ' αυτούς θα προστεθούν τρεις ή τέσσερις ακόμη από τον δυτικό κόσμο. Στη σύνοδο ο Κωνσταντίνος μίλησε στην εναρκτήρια συνεδρίαση λατινικά, τα οποία μεταφράζοντο στην ελληνική, αργότερα όμως, όταν έλαβε μέρος σε συζητήσεις, μετεχειρίσθη την ελληνική γλώσσα, την οποία, όπως γράφει ο Ευσέβιος «μηδέ αμαθώς είχε». Αναγνωρίζεται έτσι πως ο Κωνσταντίνος, στον βαθμό που απεμακρύνετο από τις αρχαίες ρωμαϊκές παρα-

δόσεις, απεδέχεται τις ελληνιστικές έξεις, «τις οποίες εκληρονόμησε το χριστιανικό πολίτευμα».

Η πρόνοια

Υπερβαίνει ασφαλώς τα όρια της ανθρώπινης γνώσεως η δυνατότης ασκήσεως της προνοίας περί ενός εκάστου όταν ο αριθμός είναι μεγάλος, λόγω της ιδιαιτερότητος του προσώπου. Απομένει, λοιπόν, στον φιλόσοφο – βασιλέα η επιχείρηση συντάξεως νομοθετημάτων τέτοιων ώστε να μην παραγνωρίζεται η ατομικότης, παράλληλα με τη φροντίδα να μην ασκεί το άτομο την επιρροή του στους άλλους. Σε γενικές λοιπόν γραμμές, είναι ιδιαίτερος ενδεικτικός της στάσεως του Κωνσταντίνου ότι αυτός, προκειμένου να επιτύχει τον στόχο του, «προθύμως σπατάλετο ό,τι ενόμιζε επιτήδειο» για την εξασφάλιση των ρυθμίσεων, «αδιαφορών αν οι θεσμοί» τους οποίους καθιέρωνε «ήσαν ελληνικοί και όχι ρωμαϊκοί». Κατ' αυτή την έννοια, απειοποίησε της διπλής του ιδιότητος, του κυβερνήτου, δηλαδή, και θεού συγχρόνως, και απεδέχθη τη διάκριση των εξουσιών, της οποίας η αρχή ευρίσκεται στο Ευαγγέλιο. Ετσι, αυτή εθεσμοθετήθη αρχικώς υπό του Κωνσταντίνου, ο οποίος είπε στους αρχιερείς «αλλ' υμείς μεν των έσω της εκκλησίας, εγώ δε των εκτός, υπό του Θεού καθιστάμενος, επίσκοπος αν είην».

Οδήγησε αυτή η διάκριση, σύμφωνα προς τη συμφυΐα του ανθρώπου από σώμα και ψυχή, σε μια σύνθεση της πολιτικής εξουσίας, η οποία αφορά στον έξω άνθρωπο, και της εκκλησιαστικής εξουσίας, η οποία αφορά στον έσω άνθρωπο.

Απότοκος αυτής της αντιλήψεως ήταν ενωρίτερον το Διάταγμα των Με-

διολάνων, το οποίο θεωρείται ότι εξεδόθη κατά τον Φεβρουάριον του 313. Σ' αυτό μεταξύ άλλων γράφεται πως δεν πρέπει να εμποδίζονται οι χριστιανοί «τμηλείν (να επιμελούνται) την εαυτών θρησκείαν». Η συμπεριφορά του Κωνσταντίνου είναι περισσότερο σύμφωνη με τις ως άνω προδιαγραφές, σε μια προσευχή του στην οποία, όπως καταγράφει ο ιστορικός του, έλεγε, απευθυνόμενος στον Χριστό, τα εξής: «Σε παρακαλώ να κάνεις

ώστε να έχει ειρήνη ο λαός σου και να μένει αστασίαστος. Να έχουν την ίδια ειρήνη και απόλαυση σουχίας τόσο οι πιστεύοντες, όσο και αυτοί που πλανώνται. Πιστεύω πως η συναναστροφή με τους πιστούς

θα συντελέσει ώστε να έλθουν στον ίσιο δρόμο και οι άλλοι. Κανένας δεν θα παρενοχλεί τον άλλον, αλλά ο καθένας να έχει ό,τι τον αναπαύει η ψυχή του (όπερ η ψυχή βούλεται κατεχέτω), και βάσει αυτού να πορεύεται (τούτω κεχρήσθω)».

Στην προκειμένη περίπτωση, ο Κωνσταντίνος δεν είναι ο Ρωμαίος αυτοκράτωρ, αλλά ο δούλος του Θεού που δέχεται την αποστολή του να φροντίσει, όχι τον λαό του, αλλά τον λαό του Θεού. Προφανώς η ελευθερία που επηγγέλητο το Ευαγγέλιο είναι παρούσα, αφού ο αυτοκράτωρ εγγυάται την ειρήνην όχι μόνον στους πιστεύοντες αλλά και στους πεπλανημένους.

Επεζήτησε ο Κωνσταντίνος την αληθινή περί του Θεού γνώση, προκειμένου, όπως έγραφε ο Πλάτων, να έχει το μέτρο των πραγμάτων. Στη συνέχεια βρήκε την αποφασιστικότητα να τη θέσει σε εφαρμογή επί των ανθρώπων. Ετσι, αφού με τις πράξεις του κατέπαυσε τις ταραχές, μπορεί όντως να θεωρηθεί φιλόσοφος-βασιλεύς. ✠

▼ Χρυσό περίπαιτο με παράσταση του Μ. Κωνσταντίνου και του Μ. Αλεξάνδρου, υποδήλωσής της προβαλλόμενης άρρηκτης συνέχειας της ελληνορωμαϊκής οικουμένης. Παρίσι, Νομισματική Συλλογή Εθνικής Βιβλιοθήκης.

Ιωάννης. Θεολόγος

Του **ΔΗΜΗΤΡΗ ΚΥΡΤΑΤΑ**

Καθηγητή Αρχαίας Ιστορίας
στο Πανεπιστήμιο Κρήτης

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ήταν ένας από τους επιφανέστερους μαθητές του Ιησού. Για τη ζωή και τη δράση του γίνεται λόγος στα Ευαγγέλια, τις Πράξεις των Αποστόλων και τις επιστολές του Παύλου. Ήταν γιος του Ζεβεδαίου και αδελφός του Ιακώβου. Μετά τη σταύρωση βρέθηκε στον ηγετικό πυρήνα της νέας θρησκευτικής κοινότητας. Πρώιμη εκκλησιαστική παράδοση του αποδίδει τη συγγραφή πέντε ξεχωριστών έργων, τα οποία έχουν περιληφθεί στον κανόνα της Καινής Διαθήκης: του τέταρτου Ευαγγελίου, τριών επιστολών και της Αποκάλυψης.

Για τα στενά του χρόνια και το θάνατό του υπάρχουν πολλές ανεξάρτητες και, σε μεγάλο βαθμό, συγκρουόμενες εκδοχές. Στις περισσότερες περιπτώσεις πρόκειται για θρύλους χωρίς ιστορική αξία, αλλά η διάδοσή τους δείχνει το μεγάλο ενδιαφέρον που υπήρχε τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες γύρω από το πρόσωπό του. Αρκετές μαρτυρίες τον εμφανίζουν εγκαταστημένο στην Εφεσο. Με επιμονή γίνεται επίσης λόγος για εξορία του στην Πάτμο (όπου οραματίστηκε την Αποκάλυψη), για ανάκληση της ποινής και για μαρτυρικό θάνατο σε προχωρημένη ηλικία. Οι περισσότερες πληροφορίες για τη δράση του προέρχονται από τις «Πράξεις Ιωάννου». Μολονότι δημοφιλές στον κόσμο των πρώτων χριστιανών, το σύγγραμμα αυτό χαρακτηρίστηκε από κρυφο και δεν περιελήφθη στον κανόνα της Καινής Διαθήκης.

Στον Ιωάννη αποδίδονται και πολλά άλλα απόκρυφα συγγράμματα, ανάμεσά τους και συμπληρωματικές αποκαλύψεις. Τον τίτλο του Θεολόγου τον κέρδισε από πολύ νωρίς, κυρίως λόγω του φιλοσοφημένου χαρακτήρα του τέταρτου Ευαγγελίου. Η εικονογραφική παράδοση τον θέλει, τουλάχιστον από τον πέμπτο αιώνα, με έναν αετό στο πλευρό του. Οι ανατολικές Εκκλησίες εορτάζουν τη μνήμη του στις 8 Μαΐου και στις 26 Σεπτεμβρίου.

Ο γρίφος του τέταρτου Ευαγγελίου

Τα προβλήματα γύρω από το πρόσωπο του Ιωάννη και το συγγραφικό του έργο είναι πολλά. Ήδη στην αρχαιότητα υπήρχαν έντονες αντιπαράθεσεις σχετικά με την ταυτότητά του. Ορισμένοι έκαναν λόγο για δύο διαφορετικές ηγετικές μορφές με το ίδιο όνομα, τον απόστολο και τον πρεσβύ-

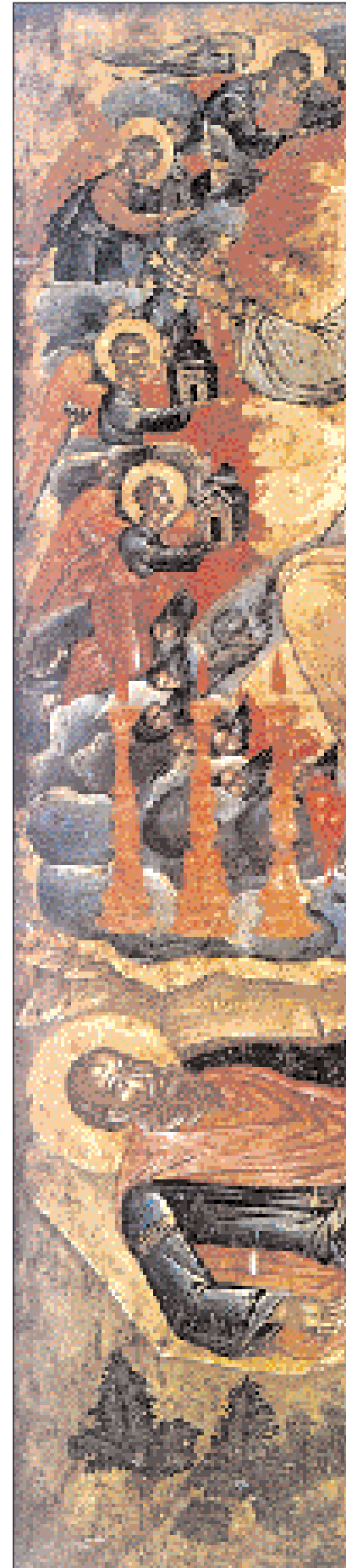
▲ Ο ευαγγελιστής Ιωάννης. Μικρογραφία σε Τετραεγγέλιον 950-960. Άγιον Όρος, Μονή Στανρονικήμια (πηγή: «Ζωγραφική Βυζαντινών Χειρογράφων», Εκδοτική Αθηνών).

τερο. Απέδιδαν στον ένα τη συγγραφή του Ευαγγελίου και στον άλλο τη συγγραφή της Αποκάλυψης. Προς επίρρωση του ισχυρισμού, υποστήριζαν ότι υπήρχαν στην Εφεσο δύο διαφορετικοί τάφοι με το όνομα του Ιωάννη. Τον τρίτο κιόλας αιώνα, έγιναν αναλύσεις ύφους, γλώσσας και νοημάτων, που έδειχναν ότι η Αποκάλυψη και το Ευαγγέλιο δεν θα μπορούσαν να έχουν γραφτεί από το ίδιο πρόσωπο. Πολλοί ήταν εκείνοι που αρνούσαν τη θεοπνευστία της Αποκάλυψης. Άλλοι πάλι απέρριπταν το Ευαγγέλιο και, για το λόγο αυτό, αποκαλούνταν «άλογοι» (αρνητές της έννοιας του Λόγου, με την οποία ξεκινά το προοίμιο).

Στην εβραϊκή του εκδοχή, το όνομα Ιωάννης (Johanan) σημαίνει «ο Θεός είναι φιλεύσπλαχνος». Ήταν αρκετά συνηθισμένο στον ιουδαϊκό κόσμο καθώς και στον κόσμο των πρώτων χριστιανών. Απαντά συχνά στην ελληνική μετάφραση της ιουδαϊκής Βίβλου και στο έργο του Ιουδαίου ιστορικού Ιώσηπου. Ιωάννης λεγόταν ο Βαπτιστής και, πιθανότατα, ορισμένοι από τους μαθητές του. Το ίδιο όνομα είχε επίσης ο πατέρας του αποστόλου Πέτρου. Εκτός από το γιο του Ζεβεδαίου,

ένας άλλος χριστιανός Ιωάννης ήταν ο επονομαζόμενος Μάρκος, στον οποίο αποδίδεται το δεύτερο Ευαγγέλιο. Ιωάννης πάλι λεγόταν ένας από τους πρώτους επισκόπους της Ιερουσαλήμ. Όλα αυτά τα πρόσωπα είναι ασφαλώς διαφορετικά, αλλά οι συνωνυμίες τους μπορούσαν να προκαλέσουν σύγχυση.

Ο μεγαλύτερος γρίφος γύρω από την ταυτότητα του αποστόλου και τη συγγραφική του δράση δημιουργείται από το ίδιο το τέταρτο Ευαγγέλιο. Παρά τη μεγάλη του έκταση και τις πολλές πληροφορίες που περιέχει, το έργο αυτό δεν αναφέρεται ποτέ στον μαθητή Ιωάννη. Η απουσία αυτή προκάλεσε ήδη από την αρχαιότητα έντονους προβληματισμούς, καθώς στα άλλα τρία Ευαγγέλια ο Ιωάννης κατέχει περιοπτη θέση. Ορισμένοι σκέφτηκαν να τον ταυτίσουν με τον ανώνυμο μαθητή του τέταρτου Ευαγγελίου «ον ηγάπα ο Ιησούς». Η υπόθεση αυτή είναι εύλογη αλλά αναπόδεικτη. Με εντελώς διαφορετικό τρόπο, άλλωστε, ο συγγραφέας της Αποκάλυψης δηλώνει αρκετές φορές το όνομά του και ομιλεί στο πρώτο πρόσωπο. Πίσω από το Ευαγγέλιο, οι νεότεροι μελετητές

▲ Ο Ιωάννης και το όραμα της Αποκάλυψης, εικόνα του 1626. Πάιμος, Λικό Μονής Αγ. Ιωάννου Θεολόγου

αι υιός της βροντής

▲ Ο Χριστός ευλογεί τον αγαπημένο μαθητή του, Ιωάννη. Εικόνα κρητικής τέχνης, περ. 1500. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

έχουν διακρίνει διαφορετικά στρώματα επεξεργασίας και τείνουν να ομιλούν για δύο, τρεις ή και περισσότερους συγγραφείς.

Μεγάλα προβλήματα δημιουργεί και το περιεχόμενο του τέταρτου Ευαγγελίου. Από τη μια πλευρά διασώζει πολλές ανεξάρτητες και ακριβείς πληροφορίες. Ο συγγραφέας του δίνει συχνά την εντύπωση ότι γνώριζε πρόσωπα και πράγματα που δεν τα γνώριζαν οι άλλοι ευαγγελιστές. Θα μπορούσε έτσι να έχει προηγηθεί των άλλων συναδέλφων του. Από την άλλη πλευρά, είναι σχετικά σαφές ότι προϋποθέτει τα δικά τους έργα, τα σχολιάζει και τα διορθώνει. Αρχαία παράδοση θέλει άλλωστε τον Ιωάννη να είναι ο τελευταίος ευαγγελιστής. Διαπιστώνοντας ότι τα άλλα Ευαγγέλια περιείχαν τις ιστορικές μαρτυρίες, αυτός προχώρησε, καθώς λεγόταν, στη συγγραφή ενός πιο «πνευματικού» έργου.

Ο υιός της βροντής

Την εποχή που η εκκολλημένη ορθοδοξία δεν είχε βρει ακόμα θέση για τα συγγράμματα του Ιωάννη, άλλοι χριστιανικοί κύκλοι στηρίζονταν

διδασχά του τις ετερόδοξες απόψεις τους. Το τέταρτο Ευαγγέλιο ήταν από τα πλέον δημοφιλή τους αναγνώσματα. Το πρώτο υπόμνημα στο Κατά Ιωάννην Ευαγγέλιο γράφτηκε από έναν σημαντικό δάσκαλο του γνωστικισμού. Σύντομα έκαναν την εμφάνισή τους και άλλα έργα που αποδίδονταν στον Ιωάννη, μυστικά και απόκρυφα.

Η μεγάλη επιτυχία που είχαν τα συγγράμματα του Ιωάννη στους κύκλους των γνωστικών επιβράδυνε την ευρύτερη αποδοχή του Ευαγγελίου του. Σπουδαία αρχαιολογικά ευρήματα βεβαιώνουν ότι το τέταρτο Ευαγγέλιο ήταν ήδη ολοκληρωμένο στις αρχές του δεύτερου αιώνα. Ωστόσο, για πολλές ακόμα δεκαετίες κανένας εκκλησιαστικός συγγραφέας δεν το μνημονεύει. Η Αποκάλυψη πάλι βρέθηκε από νωρίς στο στόχαστρο των θεολόγων. Για να πολεμήσουν τα έργα του Ιωάννη, οι υπερασπιστές της ορθοδοξίας τα απέδιδαν στον αιρεσιάρχη Κήρινθο, από τον οποίο, καθώς λεγόταν, κατάγονταν βασικά δόγματα του γνωστικισμού. Στο τέλος του δεύτερου αιώνα, ωστόσο, άλλοι ορθόδοξοι θεολόγοι ξεκίνησαν έναν αγώνα υπέρ του τέταρτου Ευαγγελίου, υποστηρίζον

τας ότι γράφτηκε εναντίον του Κήρινθου. Ένα από τα πρώτα τους καθήκοντα ήταν να τραβήξουν μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στον απόστολο και τον αιρετικό.

Σύμφωνα με ένα μύθο που πλάστηκε για να υπηρετήσει την υπόθεση της ορθοδοξίας, ο Ιωάννης πήγε κάποτε να λουστεί στην Εφεσο. Μπαίνοντας στο βαλανείο είδε μπροστά του τον Κήρινθο. Ορμησε αμέσως έξω χωρίς να λουστεί φωνάζοντας: «As φύγουμε από εδώ, μη τυχόν και γκρεμιστεί το βαλανείο. Μέσα βρίσκεται ο Κήρινθος, ο εχθρός της αλήθειας».

Οι μύθοι κρύβουν κάποτε απρόβλεπτες αλήθειες. Η συνάντηση με τον αιρετικό δεν γίνεται σήμερα αποδεκτή από κανένα μελετητή. Η ορισμένη αντίδραση του Ιωάννη ενδέχεται ωστόσο να αποδίδει επιτυχώς την ψυχολογία του. Στο Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο, ο Ιησούς έδωσε στον Σίμωνα το όνομα Πέτρος και στα παιδιά του Ζεβεδαίου το όνομα Βοανηργές. Σύμφωνα με τον ευαγγελιστή, η προσωπία αυτή ερμηνεύεται «υιοί βροντής».

Ο συγγραφέας της Αποκάλυψης έκρυβε μέσα στην ψυχή του πολύ οργή. Αυτό είναι προφανές σε κάθε αναγνώστη της. Λιγότερο γνωστή είναι μια κάπως ασήμαντη λεπτομέρεια. Σε ολόκληρη την Καινή Διαθήκη, η λέξη «βροντή» εμφανίζεται 12 φορές. Μία φορά στο Κατά Μάρκον Ευαγγέλιο για να επεξηγήσει την ονομασία των παιδιών του Ζεβεδαίου και, κατά περιέργη σύμπτωση, τις άλλες 11 αποκλειστικώς σε έργα που αποδίδονται στον Ιωάννη.

Ο συγγραφέας του τέταρτου Ευαγγελίου είναι ευρύτερα γνωστός για τις ευαισθησίες του, όχι την οργή του. Ομιλεί για τη ζωή και τις ανθρώπινες σχέσεις. Τέσσερις φορές επαναλαμβάνει την εντολή «αγαπάτε αλλήλους». Στη σχετικά σύντομη πρώτη επιστολή Ιωάννου, ο συγγραφέας της καταφέρνει να χρησιμοποιήσει 48 φορές τη λέξη «αγαπώ» και τα παράγωγά της.

Ο γρίφος της ιωάννειας παράδοσης κρύβει ασφαλώς πολλά μυστικά. Ως συγγραφέας του τέταρτου Ευαγγελίου, ο Ιωάννης εμφανίζεται ταυτοχρόνως πρώτος και έσχατος ευαγγελιστής. Ως θεολόγος εμφανίζεται αγαπημένος των αιρετικών και σφοδρός τους πολέμιος. Ως οραματιστής ορισμένος, και ως διδάσκαλος πλημμυρισμένος με αγάπη. Η μορφή του αγαπημένου μαθητή του Ιησού είναι πιο οικεία στο Ευαγγέλιο που δεν τον κατονομάζει. Παρ' όλα αυτά, πίσω από την αντιφατική αυτή εικόνα είναι πολύ πιθανό να βρίσκεται μία και μοναδική ιστορική προσωπικότητα. Οι αιγιματικές μορφές, όπως πάντα, είναι και οι πλέον ελκυστικές. ❧

«Μάη μου με τα λουλούδια...»

▲ Μαγιάτικο στεφάνι και σταυρός καμωμένος με το κέρι της Ανάστασης πάνω από εξώθρα (φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδη).

▲ Πρόγευμα στη χλόη. Πίνακας του Σπύρου Βασιλείου, 1973.

Τον ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ

Δρος Φιλολογίας, Διευθυντή Ερευνών
Κέντρου Λαογραφίας Ακαδημίας
Αθηνών

Ο ΜΑΪΟΣ είναι μήνας των λουλουδιών και της βλάστησης, αλλά και, σύμφωνα με τη λαϊκή δοξασιολογία, μήνας φορτισμένος από μαγική επήρεια. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να πηγάζει από παρετυμολογική σύνδεσή του με τις λέξεις μάγια και μαγεία, δημιουργώντας μια σειρά προλήψεων, η γνωστότερη από τις οποίες είναι η αποφυγή γάμων τον μήνα αυτό: «Το Μάη μήτε δέντρο να φυτέψεις, μήτε παιδί να παντρέψεις», συμβουλεύει η παροιμία.

Ιδιαίτερα η μέρα της γιορτής της αγίας Μαύρας (3 Μαΐου) θεωρείται κατ' εξοχήν αποφράδα, δοξασία που, βέβαια, πηγάζει από αυτό το ίδιο το όνομα της αγίας, με τη δυσοίωνη σημασία που προσιωνίζεται το μαύρο χρώμα.

Επικίνδυνη θεωρείται και η μέρα της εορτής του αγίου Ιωάννη του Θεολόγου (8 Μαΐου), ο οποίος σε πολλά μέρη προσωνομείται Χαλαζάς και Βροχάρης, επειδή συμβαίνει τη μέρα αυτή να ρίχνει καλάζι ή να βρέχει, με κίνδυνο να καταστραφούν τα σιτηρά. «Στων αμαρτωλών τη χώρα το Μάη μήνα βρέχει», αποφαίνεται μια παροιμία, χωρίς όμως πανελλήνια ισχύ, αφού μια βροχή το μήνα αυτό, ύστερα από παρατεταμένη ανομβρία, θεωρείται ευλογία Θεού, γι' αυτό και συννηθίζονταν το δρώμενο της «Περπερούνας» που αποσκοπούσε, με βάση τη μαγική αρχή *similia similibus* (το όμοιον διά του ομοίου), στην πρόκληση βροχής (περιφορά ενός ανθοστόλιστου κοριτσιού στα σπίτια, όπου το κατάβρεχαν με την ευχή «να βρέξει ο Θεός»). Στη Θράκη θεωρούσαν επίσης επικίνδυνες τις οκτώ πρώτες μέρες του Μάη, γιατί ήταν «δρίματα» που κατέστρεφαν τα ρούχα, δοξασία που αναφέρεται και σε άλλες μέρες του χρόνου.

Η αντίληψη ότι ο Μάης είναι μήνας ακατάλληλος για γάμους και σημαντικές εργασίες, έχει τις ρίζες της στα Λεμούρια και στα Ροζάρια, ανοιξιάτικες γιορτές των Ρωμαίων προς τιμήν των νεκρών, γι' αυτό οι μέρες τότε θεωρούνταν αποφράδες. Ας σημειωθεί ότι τα Ροζάρια (Ροδισμός, στο Βυζάντιο) με την ονομασία Ρουσάλια είναι γνωστά ως εθιμική εκδήλωση σε αρκετά μέρη και σε διάφορες ημερομηνίες, με ποικίλο περιεχόμενο. Στην Πάργα ιδιαίτερα τελούνταν αρχές Μαΐου, όπως παραδίδει

ο Π. Αραβαντινός στη Χρονογραφία της Ηπείρου (1856–57). Τα Ρουσάλια αναφέρει ο Βαλσαμών (12ος αι.), σχολιάζοντας τον 62ο κανόνα της εν Τρούλλω Οικουμενικής Συνόδου («τοιαύτη πανήγυρις αλλόκοτος εστι και τα λεγόμενα Ρουσάλια, τα μετά το άγιον Πάσχα από κακής συνθησίας εν ταις έξω χώραις γινόμενα ...»).

Ο μήνας της χαράς

Πέρα όμως από κάθε δεισιδαιμονική αντίληψη που εκδηλώνεται με διάφορες προλήψεις και μαγικότερες προφυλάξεις, ο Μάιος είναι μήνας χαράς και λατρείας της βλάστησης, με δοξασίες και έθιμα που έχουν διαχρονικό και πανελλήνιο χαρακτήρα.

Ιδιαίτερα η πρώτη μέρα, η Πρωτομαγιά, παράλληλα με την ξεχωριστή σημασία που έχει και στη χώρα μας ως γιορταστική απεργία των εργαζομένων, βιώνεται παραδοσιακά σαν οριστική νίκη της φύσης στον αγώνα της για νέα καρποφορία. «Τώρα Μαγιά, τώρα δροσιά, τώρα το καλοκαίρι...» λέγει το τραγούδι, δίδοντας το σύνθημα για γιορτασμό στα καταπράσινα χωράφια – γιορτασμό, που χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια του ανθρώπου να φέρει στο σπίτι του τη δροσιά και τη γονιμότητα της φύσης. Οι γυναίκες μάλιστα κυλιούνταν ξημερώματα της Πρωτομαγιάς πάνω στα χορτάρια, νίβοντας με δροσιά από τα στάχυα το πρόσωπό τους «για να είναι δροσερές όλο το χρόνο».

Πιστεύεται, άλλωστε, ότι φυτά και βοτάνια έχουν τη μέρα αυτή ξεχωριστές ιδιότητες, μια δοξασία που υποβάλλει σε ανάλογες εθιμικές ενέργειες. Στην περιοχή, π.χ., της Κοζάνης, στη Λευκοπηγή, τυλίγουν γύρω από τη μέση τους λυγαριές, «για να μην τους πονάει» και φέρνουν ένα πράσινο χόρτο στο σπίτι, που το βάζουν στις φωλιές «να γεννήσουν πολλά αυγά οι κότες», καθώς και στα αμπάρια (ξύλινα αποθηκευτικά κιβώτια), «να γεμίσουν στάρια και καλαμπόκια». Στη Θράκη, γονατίζοντας, έκοβαν με το στόμα ένα κομμάτι χόρτο, λέγοντας επωδικά: «Η γνώση στο κεφάλι, στη γη η ζάλη». Μαγική ιδιότητα αποδίδεται και στο νερό της πρωτομαγιάτικης βροχής, και τα κορίτσια έβρεχαν μ' αυτό τα μαλλιά τους, «για να φουντώσουν και να μεγαλώσουν».

Το πρωτομαγιάτικο στεφάνι

Την ομορφιά και τη δροσιά του Μάη θέλει και ο αστός να φέρει στο σπίτι του, έστω, αν δε γίνεται αλλιώς, με λουλούδια από το ανθοπωλείο. Αντίθετα, βέβαια, με τον κάτοικο της υπαίθρου, που φτιάχνει το πρωτομαγιάτικο στεφάνι, παραδοσιακό σύμβολο της ημέρας, με λογής άνθη και πρασινάδες, χωρίς να παραλείψει να βάλει και ένα σκόρδο για τον βάσκανο οφθαλμό ή ένα αγκάθι σαν αποτρεπτικό του όποιου κακού. Χαρακτηριστικοί εν προκειμένω ήταν οι επωδικοί στίχοι που έλεγαν στη Μήλο τα κορίτσια κρεμώντας το μαγιοστεφάνο: «Οξω ψύλλοι και κοριοί/και θεριά και ποντικοί, μέσα πλούτος και χαρά/κ' η κυρά η Παναγιά».

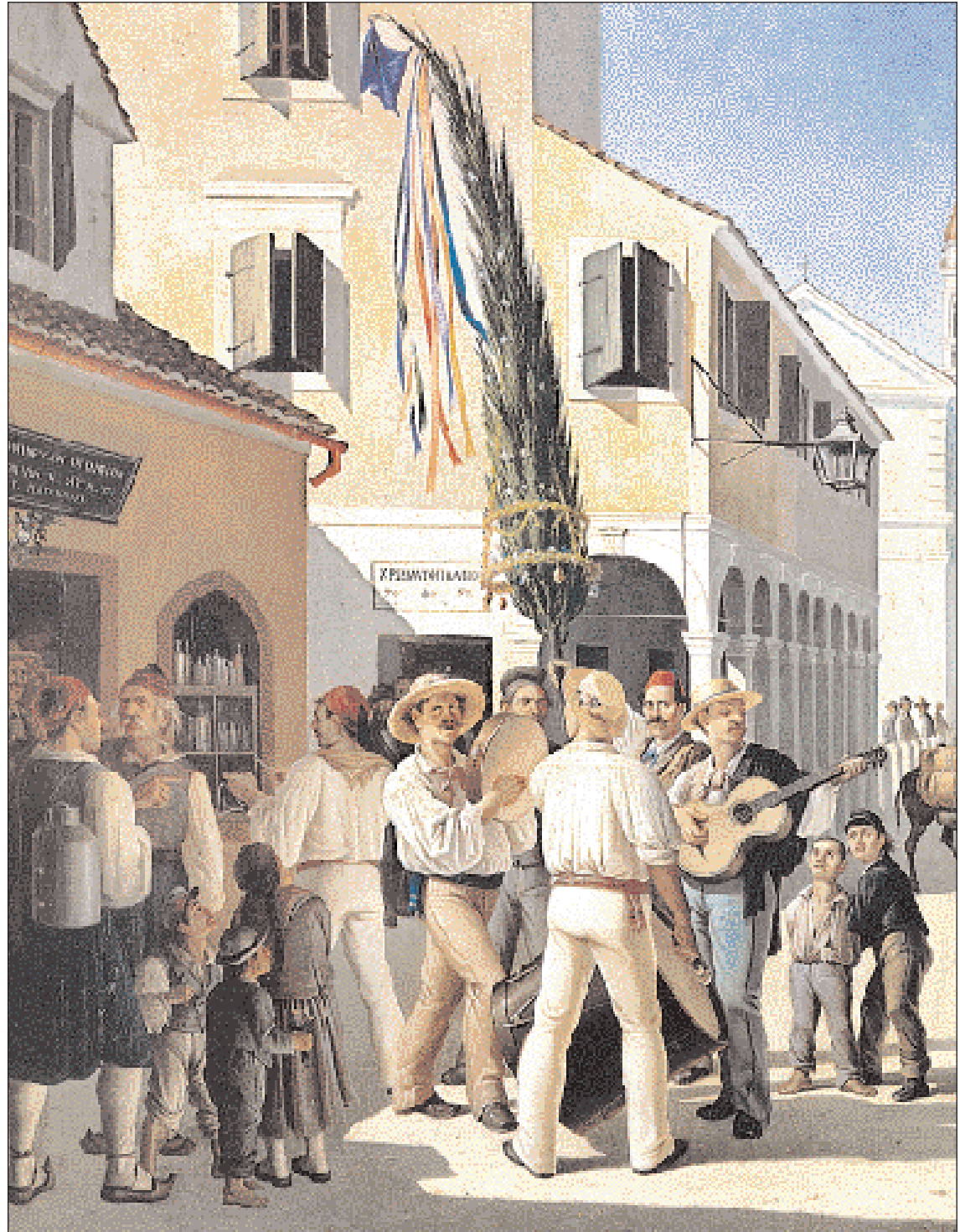
► **Πρωτομαγιά στην Κέρκυρα. Πίνακας του Χαράλαμνου Παχή, π. 1875-1880. Αθήνα, Εθνική Πνακοθήκη.**

Την ευρύτατη διάδοση της συνήθειας του μαγιάτικου στεφανιού με την επιδωκόμενη ευετηρία, δείχνει και η μνεία της σε νομοκάνονα του 17ου αι. της Μονής των Ιβήρων: «... τον Μάιον μήνα βάνουσι χόρτα διάφορα και κρεμούσιν εις τας πύλας των οίκων αυτών, τάχα ως διά υγείαν, ίνα ευτυχούσι τα υπάρχοντα αυτών ή τα ζώα αυτών...».

Ο ίδιος νομοκάνονας αναφέρεται και στη γνωστή σε πολλά μέρη συνήθεια, πρωί-πρωί της Πρωτομαγιάς να τρώνε λίγο ψωμί ή κάτι άλλο, για να μην κλείσει ο λαιμός τους, να μη χαθεί η φωνή τους («σπκώνονται την αυγήν και τρώγουν διά να είναι χορτάτοι, να μην τους νικήσουσι τα πουλία...»). Σε ορισμένα μέρη η συνήθεια αυτή αποβλέπει στην εξουδετέρωση της μαγείας γενικότερα, όπως, π.χ., στη Μήλο, όπου έτρωγαν, πριν βγουν από το σπίτι, «κрасοψυχιά», ένα κομμάτι «μαγιοκούλουρο» (ειδικό ψωμί για την Πρωτομαγιά με ζυμάρι της Λαμπρής) βουτηγμένο στο κρασί. Στην Κρήτη συννηθίζταν ο «μαγιολύτνης» ή το «σαρανταδέντρι», ένα μείγμα από σαράντα διαφορετικά φυτά και βότανα, που, μαζί με μέλι και γάλα, «αστροφεγγίζονταν», έμεναν δηλαδή όλη τη νύχτα, από την παραμονή, στο δάμα του σπιτιού, για «να τα δουν τ' άστρα». Τα έτρωγαν ανήμερα Πρωτομαγιάς με ξηρούς καρπούς και σταφίδες, προς αποτροπή κάθε βλαπτικής μαγείας. Ας σημειωθεί ότι σ' όλα τα μέρη, μόνος άτρωτος από τα μάγια πιστεύεται ο γεννημένος τον μήνα αυτό («Το Μάη εγεννήθηκα και μάγια δε φοβούμαι»).

Την προσωπική, την εξατομικευμένη ενέργεια για να μπουν τα καλά του Μάη στο σπίτι, ενισχύουν και ομαδικές πράξεις, που και αυτές αποβλέπουν στον ίδιο ευετηρικό σκοπό. Στην Κέρκυρα, π.χ., οι νέοι περιφέρουν στους δρόμους τραγουδώντας έναν κορμό τρυφερού κυπαρισσιού σκεπασμένο με άνθη και ένα στεφάνι, και φορτωμένο με φρούτα και άλλους καρπούς. Αλλού η προσπάθεια αυτή έπαιρνε μορφή δρωμένου, όπως οι «Μάνδες» του Πηλίου, ομάδα μεταμφιεσμένων που έδιναν παράσταση με κύριο στοιχείο τον εικονικό θάνατο ενός τελεστού και την ανάστασή του στη συνέχεια, με προφανείς τους συνειρμούς που παράγει ένα τέτοιο μοτίβο.

Το μοτίβο αυτό βρίσκουμε, με αρχαιότερη μορφή, στο Ζαγόρι της Ηπείρου, με τον «Ζαφείρη», ένα παιχνίδι που βρίσκεται στο μεταίχμιο με τη μαγεία. Το έπαιζαν τα κορίτσια την Πρωτομαγιά αλλά και όλες τις Κυριακές του Μάη: ένα παιδί προσποιούνταν ότι πέθαινε και τότε τα κορίτσια το στόλιζαν με άνθη και πράσινα κλαδιά, μοιρολογώντας το στη συνέχεια. Ξαφνικά όμως ο Ζαφείρης σπκωνόταν και το παιχνίδι συνεχιζόταν πάνω στα καταπράσινα χωράφια. Τον Ζαφείρη παριστούσαν επίσης με μια κούκλα, ένα σταυρόσχημο ξύλινο σκελετό ντυμένο με πολύχρωμα ρούχα. Η ευετηρική σκοπιμότητα του παιχνιδιού είναι σαφής, αφού πίστευαν ότι έτσι «πρόκοβαν τα χωράφια». Ομοιο πρωτομαγιάτικο παιχνίδι, με την ίδια ευετηρική σκοπιμότητα («για να αναστηθεί η φουσκοδενηριά στα κλαδιά»), συννηθίζταν στην Καστανιά Στυμφαλίας,

◄ **«Ζαφείρης» κατασκεασμένος από γερόντισσες της Βίτσας, που στα νεανικά τους χρόνια έπαιζαν αυτό το ευετηρικό πρωτομαγιάτικο παίγνιο (πηγή: Κατερίνα Κακούρη, «Προϊστορία του θεάτρου». Αθήνα 1974. Υπουργείο Πολιτισμού και Επιστημών).**

με το λεγόμενο «Φουσκοδέντρι». Κύριο στοιχείο και εδώ, το δυαδικό σχήμα ζωής-θανάτου, θανάτου-ζωής, σχήμα κυρίαρχο σε αρκετά νεοελληνικά δρώμενα και αποκαλυπτικό της αρχέγονης αφετηρίας και του ευετηρικού σκοπού τους. ❀

Βιβλιογραφία

Κακούρη Κατερίνα, *Λαϊκά δρώμενα ευετηρίας. Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών 27 (1952)*, σελ. 216-228.

Κουκουλές Φ., *«Βυζαντινών βίος και πολιτισμός», τόμ. Β' (19)*, σελ. 29-31.

Μέγας Γ. Α., *«Ελληνικά έορταί και έθμα της λαϊκής λατρείας»*. Αθήνα 1956, σελ. 185-197.

Πολίτης Ν. Γ., *Εν κεφάλαιον νομοκάνονος περί γοητειών, μαντειών και δεισιδαιμονιών. Λαογραφία 3 (1911)*, σελ. 386-387.

Ψιλάκη Μαρία-Ψιλάκης Ν., *«Κρητική παραδοσιακή κονζίνα»*. Ηράκλειο 1995.

Η ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ συνδυάζει αρχέγονα στοιχεία που σχετίζονται με τη λατρεία των νεκρών και την αναγέννηση της φύσης. Θεωρείται, όπως και ολόκληρος ο Μάιος, ευνοϊκή για τα μάγια.

Σε ορισμένες περιοχές οι μαγικές ενέργειες για υγεία συνοδεύονται από ομαδικές εκδηλώσεις, όπως αγερούς παιδιών, που στεφανωμένα με λουλούδια και κρατώντας κλαδιά καρποφόρων δένδρων, τραγουδούσαν στον Μάη:

*Μάη, Μάη χρυσομάη, τι μας άργησες;
να μας φέρεις τα λουλούδια και την άνοιξη;*

Σε διάφορες περιοχές του βορειοελλαδικού χώρου διαδραματιζόνταν ιδιαίτερα ενδιαφέροντα μαγικά δρώμενα νεκρανάστασης, αναπαραστάσεις της αναγέννησης της φύσης.

Ένα τέτοιο δρώμενο είναι οι Μάηδες στο Πήλιο: περιφορά νέου, του Μαγιόπουλου, στολισμένου με λουλούδια και φύλλα, συνοδευόμενου από προσωπιδοφόρους, στους δρόμους των χωριών και αναπαράσταση γάμου, θανάτου του γαμπρού και ανάστασής του με μαγιάτικα τραγούδια. Αλλά και στην ορεινή Ναυπακτία δρώμενα με Μάηδες και φουστανελάδες έδιναν τον γονιμικό και ευετηρικό χαρακτήρα της γιορτής. Στο Ζαγόρι επίσης, στο πανάρχαιο έθιμο του Ζαφείρη, ένα παιδί υποκρίνεται τον νεκρό, το στολίζουν και το μοιρολογούν:

*Για ιδέστε νιο που ξάπλωσα, για ιδέστε κυπαρίσι...
δε σειέται, δε λυγίζεται, δε σέρν' τη λεβεντιά του...*

Ανάλογο έθιμο, το Φουσκοδένδρι, που περιέγραψε και δημοσίευσε η κοινωνική ανθρωπολόγος Κατερίνα Κακούρη, γινόταν στην Καστανιά Στυμφαλίας.

Όλα αναπαραστούν την αναγέννηση της φύσης και έχουν πιθανόν σχέση προς τα Αδώνια και τα Ανθεστήρια των αρχαίων Ελλήνων και τον Μαΐουμα των Βυζαντινών.

Μάη μου, Μάη δροσερέ...

Στο Πήλιο ο ερχομός του Μάη γιορταζόταν παλιότερα και αναβίωσε κάποιες φορές από το 1957 και εξής στη Μακρινίτσα- με ιδιαίτερες εκδηλώσεις. Κατά μία περιγραφή, την παλαιότερη, του Ζωσιμά Εσφιγμενίτη, το 1892, «Τη α' Μαΐου άγουσι τινές νουμπνίαν μετμηφισμένοι και προσωπιδοφορημένοι όντες εν συνεταιρισμώ και συνοδεία δέκα έως δώδεκα, ων έκαστος φέρει ίδιον όνομα, ως ιατρός, γενίτσαρος, αράπης κ.τλ. Έχοντες μεθ' εαυτών και νεανίαν τινά όλον κεκαλυμμένον δι' ανθέων, όν ονομάζουσι "μαγιόπουλον" και περιερχόμενοι ανά τας οδοούς και ρύμας του χωρίου άδουσι και χορεύουσιν επί προαιρετική αμοιβή. Τα άδόμενα δε ιδιόρρυθμα άσματα εισί τάδε:

*Μάη μου, Μάη δροσερέ κι Απρίλη λουλουδάτε,
Ο Μάης με τα τριαντάφυλλα κι Απρίλ' με τα λουλούδια,
Όλον τον κόσμο γέμουσι τ' άθη και το λουλούδι,
Το νόνε περικύκλουσες μες της κυράς την πόρτα.
Ανοιξε πόρτα της κυράς, πόρτα της μαυρομάτας,
Να μπω να διώ τη λιγυρή, πώς στρώνει, πώς κοιμάται,
Πώς στρώνει στα τριαντάφυλλα, κοιμάται στα λουλούδια...*

Και:

*Αφέντη κι αφεντούτσικε, πέντε φορές αφέντη,
Λύσε τ', αφέντη μ', λύσε το, το χρυσομάντηλό σου,
Κι αν έχεις γρόσια δος μας τα, φλουριά μη τα λυπάσαι,
Κι αν τα λυπάσαι τα φλουριά, δος μας δεκαπεντάρια.
Δος μας τα, αφέντη, δος μας τα, να πούμε για την υγιά σου,*

► Πήλιο. Στιγμιότυπο από το εθιμικό δρώμενο «Μάηδες». Ζουρνάδες και νταούλι συνοδεύουν το ανθοστόλιστο «Μαγιόπουλο» (πηγή: Φ. Ανωγειανάκη, «Ελληνικά Λαϊκά μουσικά όργανα». Εκδ. «Μέλισσα»).

Οι Μάηδες του Πηλίου

Για την υγιά σ', αφέντη μου, για την καλή χρονιά σου...

Το έθιμο ζωγράφισε στις αρχές του 20ού αιώνα ο λαϊκός ζωγράφος Θεόφιλος Χατζημιχαήλ, ενώ ο Γεώργιος Αδρακτάς, κάνοντας λόγο για τη σπρωτοφία (καματερός) στο Πήλιο, αναφέρεται στη συνήθεια των γυναικών για προληπτικούς λόγους «κατά την πρωτομαγιάν αποσπώσιν εκ του μάη ήτοι του παιδός, όστις εστολισμένος δι' ανθέων χορεύει κατά την πρώτην του Μαΐου προ των οικιών υπό τον ήχον τυμπάνου, τεμάχιον ορμαθιάς από μαϊολούλουδα, ταύτα δε μετά χαράς κρεμάσιν εις την πρώτην σταντοσιάν, επειδή τούτο θεωρείται ως συντελεστικόν καλής εσοδείας». Περιγραφή των Μάηδων του Πηλίου μάς δίνει το 1931 στη «Νέα Εστία» ο Γιάννης Κορδάτος. Μετά την αναβίωσή τους, το 1957, οι περιγραφές είναι πολλές (Κ. Λιάπης, Αποστολία Νάνου-Σκοτεινιώτη. Δ. Λαμπαδάρης, Κ. Καρυδάκης κ.ά.) και αφορούν σε

όλα τα χωριά του Πηλίου. Σύμφωνα με τις καταγεγραμμένες πληροφορίες, ομάδες μεταμφιεσμένων ανδρών με προσωπίδες παράστασαν τον αράπη, το γιατρό, το γέρο και τη γριά, το φουστανελά, το γενίτσαρο, τη χανούμισσα, έχοντας στη μέση πάντοτε έναν νέο στολισμένο με λουλούδια, που κρατούσε το μαγιόξυλο, ένα ξύλο στολισμένο επίσης με λουλούδια. Η ομάδα, συνοδευόμενη από ζουρνά, νταούλι και βιολί, περιερχόταν τραγουδώντας τα σπίτια και τα μαγαζιά και παρίστανε πως ο νέος πέθαινε και ο γιατρός με τη βοήθεια και της γριάς τον ξανάφερνε στη ζωή. Κοινό στοιχείο που χαρακτηρίζει το μαγικοθρησκευτικό δρώμενο του Πηλίου και το συνδέει με ανάλογα ανοιξιάτικα δρώμενα (Ζαφείρης, Φουσκοδέντρι, «Πεθαμένος») είναι η συμβολική μιμική αναπαράσταση θανάτου και ανάστασης, στο αποκορύφωμα της άνοιξης και στην αρχή της καρποφορίας.

«Και μη επέλθη αυτοίς χάλαζα...»

Της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Ο ΜΑΪΟΣ συνδέεται, ιδίως στη Βόρεια Ελλάδα, με μια θεομηνία που ακριβώς επειδή πλήττει τα καρποφόρα στη φάση της ανθοφορίας ή της ωρίμασης προκαλεί μεγάλες καταστροφές στη γεωργική παραγωγή: το χαλάζι. Είναι χαρακτηριστικές οι παροιμιώδεις εκφράσεις «Στον καταραμένο τόπο τον Μάη μήνα χαλάζι ρίχνει», «Αντά 'πρεπε δεν έβρεχε κι ο Μάης χαλαζώνει» κ. ά. Για να αποφύγει την καταστροφή ο γεωργός καταφεύγει στη μαγεία, στη θρησκεία, ή συνήθως και στα δύο. Με τη βοήθεια της μαγείας επιχειρεί «να καταδέσει το χαλάζι», να το «καρφώσει» και να το «γυρίσει πίσω», χρησιμοποιώντας μέσα και τους τρόπους, όπως πυροστιά, μαυρομάνικο μαχαίρι, κεριά και άνθη του Επιταφίου, κόκκινο αυγό του Πάσχα, διάφορες επωδές κ.λπ.

Για να εξασφαλίσει τη βοήθεια της θρησκείας φροντίζει να τηρεί την αργία ορισμένων εορτών ή της μνήμης κάποιου αγίου που θεωρείται προστάτης από το χαλάζι. Ετσι, οι αμπελουργοί και οι κηπουροί σ' όλες σχεδόν τις χαλαζόπληκτες περιοχές τηρούν την αργία της Μεγάλης Πέμπτης, της Πέμπτης της Διακαινησίμου, της Ανάληψης, της Πεντηκοστής. Δεν πηγαίνουν στο χωράφι, δεν πλένουν, δεν λούζονται, δεν γνέθουν.

Αη Γιάννης ο Χαλαζιάς

Στην Κεντρική Ελλάδα «κρατούν την αργία» του αγίου Ιωάννου του Θεολόγου (8 Μαΐου), που τον λένε μάλιστα «Χαλαζιάς», γιατί «στέλνει το χαλάζι και καταστρέφει τα σπαρτά». Στη Μακεδονία τηρούν την αργία του αγίου Γεωργίου και της αγίας Ελένης, στη Γορτυνία της αγίας Τριάδας. Αλλού καταφεύγουν σε αγίους που θεωρούνται γενικότερα προστάτες της βλάστησης, όπως ο άγιος Τρύφων και ο Προφήτης Ηλίας, ή σε τοπικούς αγίους, όπως ο άγιος Αχιλλεύς (Κόνιτσα), ο Κοσμάς ο Αιτωλός (Ηπειρος), ο άγιος Αρσένιος (Παραμυθιά Θεσπρωτίας).

Μόνο η λατρεία του αγίου Χριστοφόρου ως προστάτη από το χαλάζι, εμφανίζεται υπερτοπική, καλύπτοντας μάλιστα έναν ευρύτατο χώρο, από την Ηπειρο μέχρι την Ανατολική Θράκη.

Άγιος Χριστόφορος

Στην Ηπειρο πιστεύεται ότι ο άγιος Χριστόφορος «γυρίζ με το χαλάζ στο κόρφο», και τηρούν την αργία του, στις 9 Μαΐου, με μεγάλη αυστηρότητα: «Εχ' νι σκόλ' όλοι, γιατί πεισμών' ου αγίους». «Το έχει στην ποδιά του, κι ίσια το ρίχνει άμα εργαστείς στη γιορτή του».

Στη Μακεδονία (περιοχή Πέλλης) «για να μην πέφτει χαλάζι και καταστρέφει τα σπαρτά, τα δέντρα -ακόμη και τα ζώα σκοτώνει- φυλάει την ημέρα του αγίου Χριστοφόρου». Και στη Χαλκιδική «εκείνη την ημέρα οι γεωργοί δεν οργώνουν». Στο χωριό Καρπερό των Γρεβενών, στις 9 Μαΐου η λειτουργία συνοδεύεται από δημοτελή θυσία και «εγκατόρυξη» (ταφή) των υπολειμμάτων από την από κοινού κατανάλωση του σφαγίου. «Συγκεντρώνονται στο εξωκκλήσι του αγίου Χριστοφόρου και μετά τη λειτουργία θυσιάζουν ένα μαύρο αρνί. Η θυσία γίνεται σ' ένα

λάκκο κοντά στο Άγιο Βήμα, σκεπασμένο με μια πέτρα. Στον λάκκο αυτό χύνεται το αίμα, ρίχνονται το δέρμα και τα κόκκαλα του αρνιού ύστερα από το κοινό τραπέζι». Όταν απειλείται χαλαζόπτωση, μαζεύονται στον άγιο Χριστόφορο, «ανοίγουν και βγάζουν μερικά κόκκαλα απομέσα. Ο παπάς φέρνει την εικόνα του αγίου. Την ακουμπάει στην πέτρα, ανάβει μια λαμπάδα, διαβάζει την ευχή και το σύννεφο διαλύεται».

Χριστιανοί κι αλλόπιστοι...

Για τον ίδιο σκοπό και με την ίδια αυστηρότητα τηρούν την αργία του αγίου και στη Θράκη. Στο Φανάρι Κομοτηνής «κάθε χρόνο στη γιορτή τ' αποβραδί έκαμναν αγρυπνία και την ώρα που έβγαινε τ' άστρο, ο αυγερινός, ανέβαιναν έξω στα χωράφια κι έκαμναν δέηση να μη ρίχνη χαλάζι. Κειν' τη μέρα δεν δούλευαν κι οι Τούρκοι του Γιαπατζή. Ρωτούσανε ποτέ ήτανε η γιορτή τ' για να μη δουλέψουν». Στην Κομοτηνή, τέλος, όπως αναφέρει ο Στυλιών Κυριακίδης, «του Χριστοφόρου δε δ'λεύουν. Είναι για του χαλάζ».

Ο άγιος Χριστόφορος (3ος αι.) ανήκει στους λαϊκούς μάρτυρες τόσο της Ανατολικής όσο και της Δυτικής Εκκλησίας, και θεωρείται προστάτης από διάφορες συμφορές – επιδημίες, κακοκαιρία, ατυχήματα κ.λπ. Η εικονογραφική παράδοση είναι διττή. Η μία τον θέλει Κυνοκέφαλο: επειδή, λέει, ήταν πολύ όμορφος, παρακάλεσε τον Θεό να τον κάνει άσχημο.

Η σύνδεσή του με τα αιφνίδια καιρικά φαινόμενα, όπως η χαλαζόπτωση, αποτελεί ενδεχομένως ένα στοιχείο για τη συσχέτισή του με τους αιγυπτιακούς κυνοκέφαλους δαίμονες. Στην απόδοση της ιδιότητας του προστάτη από το χαλάζι στον άγιο Χριστόφορο συνετέλεσε προφανώς ο εορτασμός του στις 9 Μαΐου, εποχή κρίσιμη για τις επιπτώσεις της χαλαζόπτωσης. Η άλλη παράδοση τον παριστάνει με κανονικά χαρακτηριστικά να κουβαλάει στον ώμο του τον Χριστό (Χριστο-φόρος) και να τον περνά από ένα ποτάμι. Ως Χριστο-φόρο τον έχουν προστάτη τους οι αυτοκινητιστές.

Ο εντοπισμός της λατρείας του ειδικά στο βορειοελλαδικό χώρο και η τόσο διάδοσή της εξηγούνται, προφανώς, από τις εκεί καιρικές συνθήκες κατά την εποχή της εορτής του, ή και σε τοπική λατρεία του, που, προερχομένη από τη Μικρά Ασία (Καππαδοκία), όπου επικρατούν παρόμοιες κλιματικές συνθήκες, απλώθηκε στον βορειοελλαδικό χώρο.

Αναφορικά με το γιατί αποδίδεται στον άγιο Χριστόφορο η ιδιότητα του προστάτη από το χαλάζι, η απάντηση θεωρούμε ότι βρίσκεται στο συναξάρι του αγίου, που σώζεται σε κώδικα του 11ου αι. και απηχεί ασφαλώς παλαιότερη παράδοση. Εκεί αναφέρεται ότι όταν τον οδηγούσαν στο μαρτύριο, ο Χριστόφορος ζήτησε από τον Θεό: «Κύριε, δος χάριν τω σώματι μου, ίνα πας ο έχων λείψανόν μου φανερώς δύναται δι' αυτού απελαύνειν τους δαίμονας. Αλλά και (...) μη επέλθη αυτοίς εκεί, Δέσποτα, χάλαζα, μηδέ θυμός μηδέ αφορία αμπέλου (...) Και ήλθεν αυτώ φωνή εκ του ουρανού. Κατά το αίτημά σου έσται σοι, και ου μη λυπήσω σε έως του αιώνος...»

▲ Ο Άγιος Χριστόφορος με τον μικρό Χριστό στον ώμο του διαβαίνει τον ποταμό. Έργο του Θεοφάνη Στρελίτσα Μπαθά, 1527. Μετέωρα. Καθολικό της Μονής Αγίου Νικολάου Αναπανοά (πηγή: «Βυζαντινές τοιχογραφίες», Εκδοτική Αθηνών).

▲ Άγιος Χριστόφορος ο Κυνοκέφαλος. Τοιχογραφία του Νεόφνιου Συναίων, 1787. Εκκλησία της Τιμίας Ζώνης στο Μικρό Χωριό της Τήλου (πηγή: Φωτ. αρχείο Κωστή Λιόντη).

Μακεδονίτικη Πρωτομαγιά

◀ Κοζάνη. Πρωτομαγιά στο ξοκλήσι της Παναγιάς. Γλέντι στην εξοχή με ντόπιο κοκκινέλι και μεζέδες, και πλέξιμο του «Μάν» απ' τις γυναίκες, που δεν παραλείπουν να στεφανωθούν και οι ίδιες με λουλούδια, όπως το θέλει το έθιμο (φωτ.: ευγενική παραχώρηση του κ. Ιω. Γ. Κορκά).

Τον ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Ερευνητή του Κέντρου Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Η ΠΡΩΤΟΜΑΓΙΑ είναι εθιμικά μια από τις δημοφιλέστερες γιορτές του λαού μας, ιδιαίτερα στο βορειοελλαδικό χώρο, όπου ο συνήθως βαρύς χειμώνας της Μακεδονίας, κυρίως στα ορεινά-βροχερός, με χιόνια, παγετούς, δυνατό κρύο και ομίχλες- κάνει εντονότερη την προσδοκία της καλοκαιρίας. Έτσι, την Πρωτομαγιά γιορτάζεται πανηγυρικά η βελτίωση του καιρού, η επικράτηση της άνοιξης και η επικείμενη έλευση του καλοκαιριού.

Η Πρωτομαγιά συνδέεται στη Δυτική Μακεδονία με ποικίλα έθιμα γονιμικού κυρίως χαρακτήρα, και τραγούδια. Στη Βλάστη Κοζάνης, π.χ., αδειάζουν πρωί πρωί τα «αγγειά» και φέρνουν φρέσκο νερό από τη βρύση. Τα παιδιά κόβουν κλάδους οξυάς και τους φέρνουν στους λόφους γύρω από το χωριό, όπου, κυρίως τα κορίτσια, στήνουν χορούς «πάνοντας το Μάν». Ζώνουν τη μέση τους με λυγαριές «για να μην τους πονάει τον Ιούνιο στον θερισμό». Στο Τσακνοχώρι Βοΐου στολίζουν τις πόρτες των σπιτιών με πρασινάδες και στη Γαλατινή κρεμούν στη βρύση ένα πράσινο κλαδί και τρώνε κάτι νωρίς το πρωί, για να «μην τους τσακίσει ο κούκος». Στην πόλη της Φλώρινας ανεβαίνουν πρωί πρωί στον λόφο του Αγίου Παντελεήμονα και συναγωνίζονται ποιος θα μαζέψει πρώτος λουλούδια να φτιάξουν στεφάνια που στεφανώνονται οι ίδιοι. Φροντίζουν μάλιστα να τα κρεμάσουν πρώτοι στην εξώπορτα του σπιτιού τους και να πιάσουν πρώτοι τον Μάν, «για το καλό». Επικαλού-

νται επίσης τον άγιο Ιερεμία, που γιορτάζει την πρώτη Μαΐου, για να φύγουν από τα σπίτια τους ποντίκια, φίδια κ.λπ.: την παραμονή, ένα μέλος της οικογένειας γυρίζει, χτυπώντας τον μασά, όλο το σπίτι και τους βοηθητικούς χώρους, φωνάζοντας: «Ιερεμία, συντελεία στα ποντίκια», ή «Φύγετε γάτες, φίδια, ποντίκια, γιατί έρχεται ο Μάνς» κ.λπ.

Στα πρωτομαγιάτικα τραγούδια της Δ. Μακεδονίας ο Μάνς είναι ο κατ' εξοχήν μήνας της άνοιξης και προπομπός του καλοκαιριού. Είναι η εποχή που με τη βελτίωση του καιρού είναι πλέον εφικτά τα μακρινά ταξίδια και η επιστροφή των ξενιτεμένων. Έτσι, το πολύ γνωστό και διαδεδομένο τραγούδι που ακολουθεί, το τραγουδούν την Πρωτομαγιά στην Κοζάνη και αλλού, επιστρέφοντας από την εξοχή.

*Τώρα Μαγιά, τώρα δροσιά, τώρα το καλοκαίρι,
Τώρα φουντώνουν τα κλαριά και βγάξ' η γη
χορτάρι,
τώρα κι ο ξένος βούλεται να πάγει στα δικά
του.
Νύχτα σελώνει τ' άλογο, νύχτα το καλλιγώνει.*

Κι η κόρη που τον αγαπά κρατεί κερύ και φέγγει.

*Με το 'να χέρι το κερύ, με τ' άλλο το ποτήρι
κι όσα ποτήρια τον κερνά, τόσες βουλές του λέει:*

*-Πάρε μ', αφέντη μ', πάρε με κι εμένανε κοντά
σου,
να μαγειρεύω να δειπνάς, να στρώνω να κοιμάσαι,
να γίνω κι ασμόκουπα να πίνεις το κρασί σου.
Εσύ να πίνεις το κρασί κι εγώ να λάμπω μέσα...*

Την προσμονή για τον Μάν και την άνοιξη εκδηλώνει το χορευτικό τραγούδι που ακολουθεί, σε παραλλαγή του από τον Πελεκάνο Βοΐου:

*Μάν, Μάν, χρυσομάη, τι μας άργησες και δεν
φάνηκες,
να μας φέρεις τα λουλούδια και την άνοιξη;
Λούσου κι άλλαξε, μπίνα (κυρά), κοντά μου
πλάγιασε.
Γιάτος (να 'τος), γιάτος από πέρα, με τριαντάφυλλα,
με καρόφυλλα.*

Σε άλλο τραγούδι, επίσης διαδεδομένο στον δυτικομακεδονικό χώρο, τονίζεται η ερωτική διάθεση που ξυπνά ο Μάνς, που, καθώς παρτυμολογείται από τη μαγεία, συνδέεται και με ποικίλες προλήψεις και δεισιδαιμονίες:

*Κι εμείς το Μάν τον ξέρουμε πως είναι σκανταλιάρης,
που σκανταλίζει όμορφες χήρες και μαυρομάτες!
Το Μάν κρασί μιν πίνετε, όξω μιν κοιμηθείτε.
Τρία παιδιά παλάβωσαν και πήραν τα σοκάκια...*

Τέλος, το τραγούδι που ακολουθεί, από τα πολλά σχετικά της επαρχίας Βοΐου Κοζάνης, εκφράζει τις προσδοκίες που έχουν από τον Μάν όχι μόνο οι άνθρωποι αλλά και κάθε ζωντανό στη φύση:

*...σε μίνυσαν, Μάν μου, τα πρόβατα
ν' αξιώνεις (αυξάνεις) τα χορτάρια,
Σε μίνυσαν οι όμορφες ν' αξιώνεις τα λουλούδια,
σε μίνυσαν και τα πουλιά της άνοιξης τ' απόδονια
ν' αξιώνεις τα κοντά κλαδιά και τα ψιλά δενδράκια.*

► **Πυροβασία Αναστενάρηδων στη Μαυρολεύκη Δράμας το 1996 (φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδη).**

Τον ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ

ΤΑ ΠΟΛΥΣΥΖΗΤΗΜΕΝΑ Αναστενάρια, που τελούνται με μεγάλη δημοσιότητα κατά το τριήμερο 21-23 Μαΐου προς τιμήν των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, αποτελούν μια από τις πιο χαρακτηριστικές και ενδιαφέρουσες εκδηλώσεις της λαϊκής λατρείας με μορφή δρώμενου.

Παλαιότερα επικωρίαζαν σε μικρή περιοχή της επαρχίας Σωζοαγαθουπόλεως της ΒΑ Θράκης, που λεγόταν Τυφλή Επαρχία, επειδή περιβάλλεται από ψηλά και απρόσιτα βουνά που καθιστούσαν δύσκολη την επικοινωνία με τα γειτονικά μέρη. Μπόρεσε έτσι το έθιμο να παραμείνει στην πρωτογενή μορφή του αλώβητο, διασώζοντας πολύτιμα στοιχεία τα οποία, όπως τονίζει ο Ν. Γ. Πολίτης, ο ιδρυτής της Λαογραφίας ως επιστήμης στην Ελλάδα, «καθοδηγούσιν ημάς εις διάγνωσιν του χαρακτήρος και της εννοίας των αρχαίων θρακικών τελετών, εξων και πολλά φαινόμενα του θρησκευτικού βίου των παλαιών Ελλήνων εξηγούνται» (Λαογραφία 29, 1974, σ. 337).

Μετά την ανταλλαγή των πληθυσμών το 1923, βάσει της Συνθήκης της Λωζάνης, τα Αναστενάρια μεταφυτεύτηκαν και ριζώσαν στη Μακεδονία και ειδικότερα στην Αγία Ελένη και Κερκίνη των Σερρών, στον Λαγκαδά της Θεσσαλονίκης, στη Μελίκη Ημαθίας και στη Μαυρολεύκη της Δράμας.

Στο τελετουργικό τους περιλαμβάνονται εκστατικοί χοροί, πομπικές περιφορές εικονισμάτων, αρχαιότροπη θυσία ζώου, χρήση αγιάσματος και εντυπωσιακή πυροβασία των τελεστών Αναστενάρηδων, από την οποία και είναι κυρίως γνωστό το δρώμενο.

Στενά συνυφασμένες με την όλη τελετουργία είναι οι αναστενάρικες εικόνες των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, που αποτελούν προγονικά κειμήλια και τις κρατούν οι Αναστενάρηδες σε πολλές στιγμές της μυσταγωγίας τους, αντλώντας δύναμη και αυτοπεποίθηση στην πολύωρη ψυχοσωματική δοκιμασία τους. Βασική σημασία έχουν και τα αναστενάρικα όργανα, λύρα και νταούλι, που παίζουν σε όλες τις φάσεις της τελετουργίας, στη διάρκεια της οποίας ακούγονται και ειδικά τραγούδια.

Για το παράδοξο, όπως θεωρείται, έθιμο των Αναστεναρίων, έχουν διατυπωθεί πολλές γνώμες και έχουν δοθεί διάφορες ερμηνείες. Οι περισσότεροι δέχονται ότι τούτο συνιστά προχριστιανική παράδοση της οποίας οι ρίζες ανάγονται στη διονυσιακή λατρεία. Παράλληλα όμως δεν παραβλέπεται και η άμεση σχέση του με τη χριστιανική θρησκεία, όπως συμβαίνει και για τόσες άλλες εθιμικές εκδηλώσεις. Ειδικότερα, τα Αναστενάρια,

Τα Αναστενάρια

► **Αναστενάρης με ηλεκτρόδια στο κεφάλι και το στήθος για τη μελέτη των αντιδράσεων του οργανισμού στις διάφορες φάσεις του εθίμου. Λαγκαδάς, 1976 (φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδης).**

ως συγκροτημένη μορφή λαϊκής λατρείας, τοποθετούνται γύρω στον 5ο αιώνα, εποχή που αποδιδόταν από τους Χριστιανούς της Κωνσταντινούπολεως θεϊκή λατρεία σε άγαλμα του Μεγάλου Κωνσταντίνου ως Ηλίου, κατά ρωμαϊκή παράδοση προς τους αυτοκράτορες.

Οι ίδιοι οι Αναστενάρηδες θεωρούν

το έθιμό τους ως υψίστη εκδήλωση τιμής και σεβασμού προς τους ισαποστόλους αγίους και πιστεύουν στην αναγκαιότητα τέλεσής του – «... ταις εαυτών προλήψεις μέγιστον πέρας απονέμουσι και την ευφορίαν της γης και την ευκρασίαν των καιρών και την των ποιμνίων αύξησιν εις την πιστήν των εθίμων τούτων τήρησιν αποδίδοντες»,

γράφει ο Α. Χουρμουζιάδης, καθηγητής της Μεγάλης του Γένους Σχολής, που πρώτος έκαμε γνωστό το έθιμο με ομιλία του ενώπιον του Πατριάρχη το 1872.

Για να εξηγηθεί εξ άλλου η παρατηρούμενη ακαία και η αναλγησία των πυροβατών Αναστενάρηδων, έχουν διατυπωθεί επίσης πολλές και ποικίλες θεωρίες (αυθυποβολή και ετεροϋποβολή, επίδρωση των ποδιών, κ.λπ.), οι οποίες πάντως δέχονται ότι το πραγματικά εντυπωσιακό αυτό φαινόμενο είναι πολυδιάστατο και μπορεί να ερμηνευτεί ορθολογιστικά, σύμφωνα με γνωστούς νευροφυσιολογικούς νόμους. ❧

Βιβλιογραφία

Αικατερινίδης Γ.Ν., *Αναστενάρια: Μύθος και πραγματικότητα. Σερραϊκά Χρονικά 11* (1993), σελ. 179-206.

Κακούρη Κατερίνα, *«Διονυσιακά»*. Αθήνα 1963.

Μέγας Γ.Α., *Η έννοια και ο χαρακτήρ των Αναστεναρίων*. Λαογραφία 29 (1974), σ. 1-130.

Ρωμαίος Κ.Α., *Λαϊκές λατρείες της Θράκης. Αρχείο Θρακικού Θησαυρού 11* (1944-45), σ. 1-130.

Χουρμουζιάδης Α., *«Περί των Αναστεναρίων και άλλων των παραδόξων εθίμων και προλήψεων»*. Εν Κωνσταντινούπολει 1873 (ανατύπωση στο Αρχείο Θρακικού Θησαυρού 26, 1961, σ. 143-166).

Εθιμα και δοξασίες της Ανάληψης

Της ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ που ασκεί και η μαγική δύναμη που αποδίδεται στην εορτή της Αναλήψεως σχετίζεται με την ερμηνεία που δίνεται στη λέξη ανάληψη, παράγωγο του αναλήβομαι, που είναι συνώνυμο με το εξαλείφωμαι, εξαφανίζομαι. Για τα παραθαλάσσια μέρη, τη μέρα αυτή ξεκινούν τα μπάνια, γιατί πιστεύεται ότι με το νερό «αναλήβονται» όλα τα κακά, όπως «αναλήφθηκε» ο Χριστός. Αντίθετα στην ηπειρωτική Ελλάδα η Ανάληψη είναι γιορτή των βοσκών, που φοβούμενοι μήπως αναληφθεί, δηλ. στερέψει το γάλα των ζωντανών τους, μοιράζουν το γάλα στο χωριό για να μην πύξει. Το έθιμο υπάρχει και στα νησιά, όπου γίνονται και αγώνες με βάρκες.

Η Ανάληψη (της Αρμυρής, Γαλατοπέφτης κ.ά.), σαράντα ημέρες μετά το Πάσχα, ανήκει στις ιδιαίτερες εκείνες ημέρες που ο λαός πιστεύει ότι τα μεσάνυχτα ανοίγουν οι ουρανοί και οι καθαροί στην ψυχή μπορούν να δουν τον Χριστό να αναλήβεται στους ουρανούς.

Κατά τις Πράξεις των Αποστόλων (9-10), σαράντα μέρες μετά την Ανάστασή του, ο Ιησούς παρέλαβε τους μαθητές του και πήγε στη Βηθανία, που οι κάτοικοί της πάντα τον υποδέχονταν με ευλάβεια και αγάπη. Εκεί, αφού τους ευλόγησε, ανελήφθη στους ουρανούς: «Και ταύτα ειπών, βλέπόντων αυτών, επήρθη και νεφέλη υπέλαβεν αυτόν από των οφθαλμών αυτών». Επειδή το γεγονός συνέβη στο ύπαιθρο, εκεί συνήθιζαν να το εορτάζουν μέχρι τον 5ο αιώνα –αρχικά στη Συρία, στην Κωνσταντινούπολη κατόπιν. Αυτός είναι ακόμα ο λόγος που χτίζουν τις εκκλησίες της Αναλήψεως σε υψώματα – πάντα όμως χαμηλότερα από αυτές του προφήτη Ηλία. Για τον ίδιο λόγο οι βυζαντινοί αγιογράφοι συνήθιζαν τη συμβολική απεικόνιση της Αναλήψεως στους τρούλλους των εκκλησιών, όπου ο Ιησούς παριστάνεται να ανεβαίνει με τέσσερις αγγέλους στους ουρανούς και στη μέση η Παναγία να τον κατευοδώνει.

Η σημασία της Αναλήψεως με την παρετυμολόγηση του ρήματος αναλήβομαι (=εξαφανίζομαι) οδηγεί σε μια σειρά από ενέργειες που σκοπό έχουν

να προστατεύσουν τα κεκτημένα (το γάλα, τα ζώα, κ.λπ.) και να εξαλείψουν τα δεινά. Σε όλο τον ελληνικό χώρο συνήθιζεται να γίνεται τότε το πρώτο μπάνιο στη θάλασσα, στις λίμνες ή στα ποτάμια, για να «αναληφθούν» οι αρρώστιες και κάθε κακό. Εμπαιναν στη θάλασσα μέχρι τα γόνατα και έπαιρναν σ' ένα μπουκάλι νερό από σαράντα κύματα, που το κρατούσαν «για το καλό». Την ίδια ημέρα οι βοσκοί πλένουν τα ζώα στη θάλασσα ή παίρνουν νερό από σαράντα κύματα και ραντίζουν το σπίτι και τα κτήματα.

Η μαλλιάρη

Συνήθιζεται να παίρνουν από τον βυθό μια πέτρα καλυμμένη με πρασινάδα –τη μαλλιάρη– και να τη φέρνουν στο σπίτι για ευτυχία και υγεία. Οι ανύπαντροι βουτούσαν στη θάλασσα και έπαιρναν πέτρα μαλλιάρη, την οποία έβαζαν στο προσκεφάλι τους λέγοντας: «Χριστέ μου, όπως έδειξες την ανάληψή σου, δείξε μου και μένα τον/την που θα πάρω».

Την Πέμπτη της Αναλήψεως (Γαλατοπέφτη ή Πληθέρη) στα ορεινά, όπου δεν είναι δυνατή η μετάβαση στη θάλασσα ή σε ποτάμι, ο εορτασμός γίνεται στη στάνη, όπου οι κτηνοτρόφοι προσφέρουν το γάλα των ζώων δωρεάν σε όσους δεν έχουν. Οσο γάλα της ημέρας περισσέψει δεν το χρησιμοποιούν αλλά το χύνουν. Επίσης τελείται αγιασμός στη στάνη. Η Ανάληψη είναι για τους κτηνοτρόφους μεγάλη γιορτή. Για να μην «αναληφθεί» το γάλα των ζώων βάζουν πάνω από το δοχείο που αρμέγουν γαλατσίδα «για το κακό μάτι», ή κρεμούν γαλατόχορτα πάνω από την πόρτα τους.

Την ημέρα αυτή οι γυναίκες συνήθιζαν να συλλέγουν τα βότανα που

▲ Η Ανάληψης. Εικόνα από το Δωδεκάορτο στο τέμπλο του καθολικού της Μονής Σταυρονικήτα, Αγίων Ορος, μέσα 16ου αι. (πηγή: «Μονή Σταυρονικήτα», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος).

▲ Ο Θεός Πατήρ αναλαμβάνει τον αναστάνα Υιό. Ημίγλυφο από ελεφαντινόδοντο των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων, συνδυαστική αναπαράσταση της Ανάστασης και της Ανάληψης.

χρησιμοποιούν για φάρμακα και να βγάζουν το ασπρόκωμα ή ασπρόκωμα, είδος απορρυπαντικού πηλού που προορίζεται για λούσιμο όλο το χρόνο, καθώς πιστεύεται ότι εξαλείφει την ψώρα και τις λειχήνες. Μάλιστα η εξαγωγή του κόματος αυτού από συγκεκριμένο σημείο γινόταν με συμμετοχή πολλών γυναικών μαζί, με τη συνοδεία τραγουδιών.

Ο σεβασμός προς τους νεκρούς, που βρίσκονται ακόμη στον «επάνω κόσμο» και ετοιμάζονται να ξαναμπούν στους τάφους, οδηγεί τις γυναίκες στα νεκροταφεία, όπου καθαρίζουν τους τάφους από τα χόρτα, τους αβεστώνουν και τους περιποιούνται, ανάβουν κεριά, κι όταν γυρίσουν στα σπίτια φτιάχνουν πίτα που τη μοιράζουν στη γειτονιά και στους φτωχούς «για συχώριο».

Τα σανδάλια του Χριστού...

Τον **ΒΙΤΑΛΗ ΖΑΪΚΟΦΣΚΙ**

Φιλολόγου-Ερευνητή του Πανεπιστημίου του Κιέβου Δρος του Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΗΜΑΝΤΙΚΟ ρόλο στη λαϊκή δοξασιολογία, αναφορικά με τη σημασία της γιορτής της Ανάληψης αλλά και τον τρόπο αποχώρησης του Αναστάντος, φαίνεται ότι είχε η ονομασία της εορτής. Η αρχαιοελληνική λέξη *ανάληψις*, από το ρήμα *αναλαμβάνω*, διατηρεί στα νέα ελληνικά τη γενική σημασία της *επανακτισης-αποδοχής*. Η Ανάληψη, λοιπόν, σε αντίθεση με την Κάθοδο στον Αδη, εμφανίζεται να είναι, όσον αφορά τον Χριστό, πράξη παθητική: ο Θεός Πατήρ *αναλαμβάνει*, ανακτά τον Υιό του, τον οποίο έστειλε να λυτρώσει τους ανθρώπους.

Αλλά στη λαϊκή συνείδηση η αποχώρηση συσχετίζεται επίσης με την εξαφάνιση (πβλ. *αναλήφθηκα* = εξαφανίστηκα), σε τοπικές μάλιστα διαλέκτους εξελίχθηκε και το ρήμα *αναλήβομαι/αναλήφομαι*. Έτσι, η Ανάληψη (εξαφάνιση) εμφανίζεται ως το αντίθετο των Θεοφανίων (εμφάνιση). Ίσως γι' αυτό πολλά από τα ελληνικά έθιμα της Ανάληψης (αγρυπνία περιμένοντας «ν' ανοίξουν οι ουρανοί», μπάνιο στη θάλασσα, νερό-αγιασμός «από σαράντα κύματα» κ.ά.) επαναλαμβάνουν εκείνα των Θεοφανίων.

Ποιμενικά έθιμα

Με την παρετυμολογική ερμηνεία της Ανάληψης σχετίζονται και πολλά ποιμενικά έθιμα της Γαλατοπέφτης (όπως ονομάζει επίσης ο λαός την ημέρα αυτή), που σκοπό έχουν να προστατέψουν το γάλα και τα γαλακτοκομικά από την εξαφάνιση. Τα έθιμα αυτά –προσφορά γάλατος και τυριού στους φτωχούς, το γάλα ως τελετουργική τροφή κ.λπ.– μοιάζουν πολύ με αντίστοιχα στην Ιταλία, τα οποία θεωρούνται είτε επιβιώσεις των *Parilia* ή *Palilia* (αρχαιορωμαϊκή ποιμενική εορτή) είτε αποτελέσματα της επίδρασης του ελληνικού στοιχείου της Κάτω Ιταλίας. Παρόμοια έθιμα της Ανάληψης συναντώνται και σε άλλους βαλκανικούς λαούς.

Αποχωρισμός των ψυχών

Η αποχώρηση του Χριστού σαράντα μέρες μετά την Ανάσταση συνδέεται με την πανανθρώπινη πίστη περί με-

ταθανάτιας περιπλάνησης της ψυχής «στον επάνω κόσμο» επί σαράντα μέρες πριν μεταβεί «στον άλλο κόσμο». Στους Έλληνες και στους ορθόδοξους Σλάβους ήταν διαδεδομένη η πίστη πως οι ψυχές μπορούν να μείνουν στον κόσμο των ζωντανών από τη Μεγάλη Πέμπτη μέχρι την Ανάληψη, καθώς οι πύλες της κόλασης και του παράδεισου είναι τότε ανοικτές. Απ' αυτό και το έθιμο των μνημοσύνων στα νεκροταφεία την ημέρα αυτή, αλλά και διάφορες πράξεις, όπως το κοίταγμα με καθρέφτη στο βάθος των πηγαιδιών για να δουν τις ψυχές που αναχωρούν. Γενικά, στους Σλάβους η ημέρα αυτή ήταν αφιερωμένη στους νεκρούς. Εψηναν και μοίραζαν –«να έχει ο Θεός για το δρόμο»– τους τελετουργικούς άρτους του μνημόσυνου, ψωμιά σε μορφή κλίμακας με επτά, συνήθως, σκαλοπάτια, όσα και οι επτά ουρανοί – «να την έχει (τη σκάλα) ο Χριστός για να ανέβει στον ουρανό». Η αντίληψη της κλίμακας προς τον ουρανό είναι σίγουρα επηρεασμένη και από τον εικονογραφικό τύπο της «Ουρανόδρομου Κλίμακος» του σιναΐτη ασκητή Ιωάννη. Με τους άρτους αυτούς μνημόνευαν στα νεκροταφεία τους νεκρούς. Σε άλλα μέρη τους απέθεταν σε αγρούς με σίκαλη ή τους πετούσαν ψηλά στον αέρα «για να ψηλώσει η σίκαλη». Στην περιοχή της Μόσχας έβγαιναν τα παιδιά στα χωράφια και φώναζαν: «Σίκαλη, σίκαλη, πάσε τα πόδια του Χριστού!»· υπάρχει και σχετική λευκορωσική παροιμία: «Ο Θεός μέχρι την Ανάληψη περπατάει, τη σοδειά γεννάει· μετά την Ανάληψη, σκαρφαλώνει στους ουρανοί και τραβάει τη σοδειά από τα μαλλιά».

Με αυτούς τους άρτους οι Ρώσοι μάλιστα μεταθανάτια τύχη τους: τους έριχναν στις σκάλες του καμπαριού. Όσα σκαλοπάτια απέμεναν έδειχναν ως ποιο ουρανό θα φτάσουν μετά θάνατο. Παρόμοιες «κλίμακες» με 3, 24 ή 40 σκαλιά έφτιαχναν και «στα σαράντα» του νεκρού, επιζητώντας την ανάβασή του στον ουρανό των δικαίων.

Τα «υποδήματα» του Χριστού

Οι ανατολικοί Σλάβοι ετοιμάζαν επίσης κάτι πίτες λεπτές σαν κρέπες, τα *Hritovy* (ή *Bogovi*) *onuchi/onuchki*: «του Χριστού (ή του Θεού) τα τσουρά-

▲ Η Παναγία των Παθών. Το Βρέφος Ιησούς, με το ένα σανδάλι τον λυμένο, είναι στραμμένος προς τον άγγελο που κρατεί τον σταυρό του μαρτυρίου. Εικόνα του Ανδρέα Ρίζου (15ος αι.). Galleria dell'Accademia της Φλωρεντίας (πηγή: «Ο Θεός-σαυρός της Ορθοδοξίας», τ. Α', Εκδοτική Αθηνών).

Δοξασιολογία της Ανάληψης στους Έλληνες και τους Σλάβους

πα» – τα *onuchi* είναι υφασμάτινες λωρίδες που φοριούνται τυλιγμένες γύρω από το πέλαμα και την κνήμη αντί για τσουράπα. Στο επιμνημόσυνο τραπέζι που γινόταν με τις πίτες αυτές, με το ποτό «έπλεναν τα τσουράπα του Θεού».

Στην περιοχή του Πολέσιε (Ουκρανία) ονόμαζαν το έθιμο *rudsazhuvat' Boga*: «ανεβάζουμε τον Θεό (στον ουρανό)». Πίστευαν ότι ο Χριστός, πριν αναληφθεί, βγάζει τα υποδήματα και τα ονούτσι του. Άλλοι ετοιμάζαν τα ονούτσι «να τα φορέσει ο Θεός να πάει στον ουρανό». Στη διαμόρφωση των αντιλήψεων αυτών έπαιξαν, προφανώς, ρόλο οι σλαβικές ονομασίες της γιορτής: η παλαιοσλαβική και ρωσική *Voznesenije* (= ανέβασμα), η ουκρανική και λευκορωσική *Usheste* (= ανάβαση, άνοδος), η σλοβακική *nanebostupenie* (= ανάβαση στον ουρανό), που, πράγμα παράδοξο για τους ορθόδοξους Σλάβους, μάλλον προέρχονται από τη λατινική λέξη *ascensio* (< *ad-scando* = ανέβασμα, ανάβαση). Πίσω από αυτά διακρίνονται και πρότυπα αρχαία, π.χ., η αφαίρεση των υποδημάτων πριν από την είσοδο σε ιερό τόπο –όπως, π.χ., έκανε ο Μωυσής στο θεϊκό όρος Σινά– κι επίσης η επιρροή του εικονογραφικού τύπου του Θείου Βρέφους με λυμένο το σανδάλι, σύμβολο/προεικασμα του σαρκικού θανάτου και της αποχώρησης. ❧

Μάη στους δρόμους των

Της **ΕΛΕΝΗΣ ΨΥΧΟΓΙΟΥ**

*Λαογράφος, Ερευνήτριας του Κέντρου Ερεΐνης
της Ελληνικής Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών*

*«Τώρα 'ναι Μάης κι άνοιξη, τώρα είναι καλο-
καίρι,
τώρα φουντώνουν τα κλαδιά κι ανθίζουν τα
λουλούδια,
τώρα κι ο ξένος βούλεται στον τόπο του να πά-
ει...»*

ΕΝΑ ΑΚΟΜΑ θέαμα που χάνεται μπροστά στα μάτια μας, έγραφε ο Fernand Braudel το 1949, «...είναι οι μετακινήσεις των ποιμένων, μια πραγματικότητα που διήρκεσε πολλούς αιώνες, συνδέοντας το βουνό με την πεδιάδα και τις πεδινές πό-

λεις, δημιουργώντας συγκρούσεις και πλούτη(...) Ωστόσο, η αναπαράσταση είναι εφικτή: οι δρόμοι των μετακινήσεων των ποιμένων σημειώνονται πάντα στα τοπία σαν αληθινά ανεξίτηλες γραμμές ή τουλάχιστον σβήνονται δύσκολα, σαν πληγές που σημαδεύουν το δέρμα των ανθρώπων για μια ολόκληρη ζωή...».

Γράφοντας αυτά ο Γάλλος ιστορικός, είχε υπόψη του κυρίως την πραγματικότητα της νοτιοδυτικής Ευρώπης. Στον τόπο μας τα ίχνη των κοπαδιών είναι ακόμα νωπά ή και εξακολουθούν να χαράσσονται με σύγχρονους τρόπους πάνω στα αιώνια χνάρια.

«Όπως πάνε τα νερά»

Οικολογικοί, ιστορικοί και οικονομικοί καταναγκασμοί συνέβαλαν διαχρονικά στο πέρασμα κοπαδιών και νομαδικών ποιμενικών πληθυσμών σε όλη την

έκταση της βαλκανικής χερσονήσου. Τα βουνά που τη σκελετώνουν, κυρίως ο όγκος της Πίνδου με τις προεκτάσεις του στη Στερεά και όσα ανορθώνονται νότια του Κορινθιακού αποκομμένα με το θαλάσσιο ρήγμα, καθώς και αυτά της Μακεδονίας και της Θράκης, φιλοξένησαν εκατομμύρια κοπάδια στα λιβάδια τους. Αιώνια χιόνια, υπόγειες υδάτινες φλέβες και υπέργειες πηγές, ποτάμια, λαγκάδια και χειμαρροί δίνουν βλάστηση, ζωή και ήχους στα ορεινά αυτά συγκροτήματα, σκαλίζοντας ταυτόχρονα με τις ροές τους φυσικά μονοπάτια και δρόμους πρόσβασης. Οι πεδιάδες, προς όλες τις κατευθύνσεις, αγνοώντας τα κρατικά σύνορα, είναι η φυσική απόληξη των ροών και των βουνίσσιων δρόμων, των οποίων αποτελούν κατά μεγάλο μέρος και δημιουργήμα λόγω των προσχώσεων. Κατά τους χειμωνιάτικους μήνες οι λοφώδεις παρυφές αυτών των κάμπων γίνονται υποδοχείς των κοπαδιών και των ποιμένων που ξεχύνο-

ΚΟΠΑΔΙΩΝ

◀ Γαμήλια ποινή Σαρακατσάνων, το λεγόμενο ψίκι. Αρχές του περασμένου αιώνα (πηγή: «Ζαγοροχώρια». Εκδ. Ριζαρείον Ιδρύματος).

◀ Οικογένεια νομάδων ποιμένων, άνοιξη στα βοσκοτόπια του Χελμού στο Φενεό το 1938 (φωτ. αρχείο ΕΛ. Ψεχογιού).

δων κτηνοτρόφων με τα κοπάδια τους στα βουνά και αντίστροφα στους κάμπους από συγκεκριμένες διαδρομές δυο φορές τον χρόνο (με ορόσημο τις γιορτές του Αν Δημήτρη και του Αν Γιώργη, για τον χειμώνα και το καλοκαίρι αντίστοιχα, γίνονταν τον λήξαντα αιώνα –κατά τόπους, μέχρι περίπου και τη δεκαετία του '80– για αρκετούς με πολυήμερες κοπώδεις πεζοπορίες, για άλλους με φορτηγά αυτοκίνητα ή και με το τρένο. Κάθε Μάη τα κοπάδια πλημμύριζαν τις διαδρομές που έσκαψαν τα ποτάμια, οι νεροσυρμές και τα ρέματα, ακολουθώντας αντίθετα τη ροή τους, καθώς σκαρφάλωναν στα κατά κορυφήν ορεινά της χερσονήσου. Τόσο οι θερινές όσο και οι χειμερινές πορείες γίνονταν ασφαλείς αλλά και αποδοτικές με στρατηγικές στήριξης σε δίκτυο από χάνια, τελετουργικούς συγγενείς ή φίλους, αλλά και σε επαγγελματικές πελατειακές σχέσεις (με χασάπηδες, μπακάληδες κ.λπ.) σε κομβικά, αστικά ή μη, σημεία της διαδρομής, χωρίς ωστόσο αυτό να αποκλείει τα προβλήματα, τις δυσκολίες και τις κατά τόπους συγκρούσεις.

Τα βουνά ενώνουν

Αν οι κάμποι χωρίζουν, τα βουνά ενώνουν. Το καλοκαιρινό αντάμωμα αναδεικνύει και τη σημασία των ορεινών περιοχών ως τόπων συνάντησης και επικοινωνίας ανθρώπων διαφορετικής σύνθεσης ή και προέλευσης, μέσα από μια επαναλαμβανόμενη, συνεχή κινητικότητα. Οι ποιμενικοί μετακινούμενοι πληθυσμοί είναι φορείς και διάμεσοι για τη διάδοση και όσμωση πολιτισμικών –όσο και την ανταλλαγή υλικών– αγαθών, συχνά μέσα από συγκρουσιακές διαδικασίες τόσο στο εσωτερικό της ομάδας όσο και με τους γείτονες χωρικούς και άλλους πληθυσμούς. Στα πανέμορφα ελατοσκεπή και υδατοβριθή αλπικά λιβάδια των κατά τόπους βουνών, αντάμωναν κάθε καλοκαίρι όλοι οι κτηνοτρόφοι, επιστρέφοντας από τα σκόρπα χειμαδιά, βγαίνοντας κατά κάποιο τρόπο από ένα είδος δραστηρίας «χειμέριας νάρκης».

Στους βουνίσσιους βοσκότοπους, οι παλιοί σκηνίτες «βλάχοι» ποιμένες, με μια μνήμη κοινής προέλευσης από την Πίνδο οι περισσότεροι –που τους

προσδίδει συλλογικά την ιδιότητα του «φερτού»– τον πλάνητα βίο και το κοπάδι ως κοινά συνεκτικά στοιχεία, επαναβεβαίωναν τη συλλογική τους ταυτότητα ως ιδιαίτερη πολιτισμική ομάδα. Επανασυνέδεαν κάθε καλοκαίρι τις συγγενικές, κοινωνικές και επαγγελματικές σχέσεις τους με την αλληλοβοήθεια και τη συνεργασία στα λιβάδια, τον συμποσιασμό στις γαμήλιες τελετουργίες, τα κοινά γλέντια και τις συναντήσεις στα κονάκια και στα εμποροπανήγυρα των ορεινών χωριών, ανανέωναν την ομάδα με τη σύναψη γάμων, κυρίως μέσω ενδογαμίας.

Στον καιρό μας η έγγεια ιδοκτησία έγινε μεταξύ άλλων αιτία να μετασχηματισθούν συν τα χρόνια οι νομάδες ποιμένες σε μεταβατικούς ημινομάδες και εδραϊούς κτηνοτρόφους ή και γεωργούς, ενώ οι νεώτερες γενιές ασχολούνται κυρίως με άλλα

επαγγέλματα, επιτόπου ή στα μικρά και μεγάλα αστικά κέντρα. Τα θερινά βοσκοτόπια, ωστόσο, αποτελούν πάντα στο φαντασιακό των ηλικιωμένων κυρίως κτηνοτρόφων ένα είδος «γης της επαγγελίας» και ενός ωραιοποιημένου τρόπου ζωής, που μόνιμα νοσταλγούν. Ιδιαίτερα οι άνδρες (αφού οι γυναίκες βίωναν –λόγω της κοινωνικής και οικογενειακής οργάνωσης, της πολυτεχνίας και της σκληρής δουλειάς– πιο βαριά τις τραχιές συνθήκες της ποιμενικής ζωής), που βιώνουν σήμερα το τέλος της μεταβατικής κτηνοτροφίας στις εδραίες εγκαταστάσεις. Περήφανοι, ευσταλείς οι σημερινοί «γέροντες», ενίοτε μοναχικοί, αποδυναμωμένοι, αποστερημένοι της εξουσίας και της ασφάλειας –καμιά φορά και της φροντίδας– που παρείχε κάποτε στους ηλικιωμένους το κοπάδι όσο και το πλήθος και η οργάνωση της διευρυμένης οικογένειας, αιωρούμενοι, με την ψυχή στα βουνά και το κορμί στον κάμπο, νιώθουν τελματωμένοι σαν τα νερά που βαλτώνουν στα πεδινά.

Οι όποιες διάσπαρτες εγκαταστάσεις στους τόπους των πρώην χειμαδιών ικνογραφούν σήμερα κατά κάποιο τρόπο στο τοπίο τον παλιό νομαδισμό. Ελάχιστοι εξακολουθούν να ανεβάζουν τα κοπάδια στο βουνό με φορτηγά αυτοκίνητα, ακολουθώντας τα αρχαία χνάρια, ενώ τα νερά συνεχίζουν, προς το παρόν, την αιώνια πορεία τους. ❧

Ανοιξιάρτικα ποιμενικά ανταμώματα στα ελατοσκεπάστα αλπικά λιβάδια

νται από τα βουνά προς τα χειμαδιά πηγαίνοντας «όπως πάνε τα νερά» των βουνών στα οποία ξεκαλοκαιριάζουν.

Η κατακόρυφη μετακίνηση των κοπαδιών τον χειμώνα προς τους κάμπους και το καλοκαίρι προς τα βουνά και τ' ανάπαλιν, σ' ένα αέναο «τραμπάλισμα», αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό σε όλο το μεσογειακό χώρο και έχει να κάνει με την επιβίωση του κοπαδιού. Οι πλάνητες κτηνοτρόφοι αντιμετωπίζουν τη χειμερινή περίοδο στους κάμπους σαν ένα αναγκαστικό, περιοδικό διάλειμμα του ποιμενικού βίου τους, ένα είδος ξεγιεμού από τα βουνά – τα όποια βουνά. Τον Μάη λοιπόν, αποχαιρετώντας τα χειμαδιά, στο μεταίχμιο των δύο εποχών και των δύο κόσμων, αφού θυσιάσουν τον «αγιωργίτη» αμνό στον «δικό τους» καβαλάρη Άγιο, παίρνουν τον δρόμο του «γυρισμού» στα αλπικά ορεινά λιβάδια.

Η εποχική μετακίνηση σ' όλη τη Βαλκανική νομά-

◀ Η εικόνα του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο μοναστήρι των Ταξιάρχων. Μανταμάδος Λέσβου (φωτ. Α. Παπαμανώλη-Guest).

κοὺς χρόνους, του Μίθρα με τον ρωμαϊκό Sol Invictus, τον Αήπτητο Ήλιο, ο εορτασμός του γενεθλίου του κατά το χειμερινό ηλιοστάσιο και η συσχέτισή του με τον ζωοδότη κοσμικό ταύρο, τον οποίο ο Μίθρας σκοτώνει και με το αίμα του γονιμοποιεί τη φύση. Έχουν βρεθεί και στην Ελλάδα, σε μέρη όπου στάθμευαν ρωμαϊκά στρατεύματα –στον Πειραιά και την Πάτρα– ανάγλυφα στα οποία ο Μίθρας εικονίζεται να θυσιάζει ταύρο μέσα σε σπήλαιο (τυπικό ιεροτελεστικό χώρο της μυθραϊκής λατρείας), θυσία εξαγνιστική, που ελευθερώνει τους ανθρώπους από τα δεινά.

Για θυσία ταύρου, το λεγόμενο «ταυροβόλιον», υπάρχουν επίσης μαρτυρίες σε κείμενα και αναθηματικούς βωμούς από τον 4ο και 5ο αιώνα μ.Χ. Η θυσία αυτή, που όμως δεν σχετίζεται με τον Μίθρα αλλά γινόταν στο όνομα της φρυγικής Μεγάλης Μητέ-

Ταυροθυσία στον Αρχάγγελο

Της **ΑΝΝΑΣ ΠΑΠΑΜΑΝΩΛΗ-GUEST**

Αρχαιολόγος-Εθνολόγος

ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ Ταύρος της Λέσβου βρίσκεται το αρχοντοχώρι του Μανταμάδου, που σύμβολο, ψυχή και καμάρι του έχει το μοναστήρι των Ταξιάρχων.

Αν και οι Ταξιάρχες εορτάζονται στις 8 Νοεμβρίου, το μεγάλο προσκύνημα στη χάρη του αρχαγγέλου Μιχαήλ γίνεται παραδοσιακά, τουλάχιστον από το 1897, όπως αναφέρει ο περιηγητής de Launay, την Κυριακή των Μυροφόρων, δεκαπέντε μέρες μετά το Πάσχα, οπότε συνήθως πέφτει στις πρώτες ημέρες του Μαΐου.

Το μοναστήρι χτίστηκε και ξαναχτίστηκε από τον 10ο ως τον 19ο αιώνα, με επίκεντρο την ωραία γλυπτή εικόνα του Ταξιάρχη, που, κατά την παράδοση, κυριολεκτικά την έπλασε ένας καλόγηρος ο οποίος σώθηκε ύστερα από επιδρομή Σαρακηνών πειρατών, με το αίμα των σφαγιασθέντων συντρόφων του και με χώμα, σε ένδειξη ευχαριστίας για τη σωτηρία του.

Μπροστά στο εντυπωσιακό πρόσωπο του αρχαγγέλου με τα ασημένια φτερά είναι ακουμπισμένο το σπαθί του αρχιστράτηγου των ουρανίων δυνάμεων, σωτήρα και τιμωρού, όπως τον κληροδότησε στον χριστιανισμό η βιβλική παράδοση.

Οι εκφράσεις σεβασμού και λατρείας είναι ποικίλες. Όπως αναφέρει ο Άγγλος Υποπρόξενος Newton, το 1852, οι γυναίκες του Μανταμάδου πρόσφεραν στη γιορτή του Ταξιάρχη μια εικόνα κεντημένη με χρυσοκλωστή. Σήμερα, πλήθος δεκανίκια ακουμπισμένα κοντά στην εικόνα μιλούν

για κάποια θαυματουργή ίαση, ενώ ανάμεσα στα μανουάλια αστράφτουν μεταλλικά παπούτσια, προσφορές προσκυνητών για να έχει ο αρχάγγελος υποδήματα να λιώνει στο αέριο διάβα του στην απεραντοσύνη των ουρανών. Η τοπική προφορική παράδοση λέει ότι τη δοξασία αυτή έφεραν μαζί τους τα πλήθη των μικρασιατών Ελλήνων που επί αιώνες κατέκλυζαν κάθε χρόνο το ιερό προσκύνημα.

Σήμερα οι προσκυνητές περνούν, κατά τη συνήθεια της «εγκοίμησης», τη νύχτα της παραμονής στον περίβολο της εκκλησίας, περιμένοντας το χάραμα και την πανηγυρική λειτουργία που θα ολοκληρώσει τις «υπέρ υγείας» παρακλήσεις προς τον Ταξιάρχη.

Εξω από τον περίβολο, κάτω από τα αιωνόβια δέντρα, οι γυναίκες, ψάλλοντας το «Χριστός Ανέστη», πλέκουν τα άνθηνα στεφάνια που θα στολίσουν το λαιμό του ταύρου, πριν το ζώο ποτίσει με το αίμα της θυσίας του τη γη.

Το θυσιαζόμενο ζώο προσφέρει κάθε φορά, με τίμημα μεγάλο, ένας και μόνο προσκυνητής, και το κρέας του, βρασμένο με σιτάρι -το γνωστό κισκές- θα γίνει τροφή για τους προσκυνητές.

Η τροφή της ελπίδας είναι άλλη: το πρώτο αίμα από το θυσιασμένο ζώο. Σ' αυτό οι παριστάμενοι βουτούν τα χέρια τους –κίνηση συμβολική, μήνυμα και παράκληση για βοήθεια προς τον κραταίο αρχάγγελο– για να σταυρώσουν κάποιο πάσχον μέλος του σώματος, να καταπραΰνουν κάποιο ανθρώπινο πόνο.

***

Οι δοξασίες και τελετουργίες που, ήδη από τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, συνδέονται με τη μορφή του αρ-

χιστρατήγου των ουρανίων δυνάμεων στην Ελλάδα και σε όλη την Ευρώπη, παραπέμπουν έντονα στην περσικής προέλευσης αρχαία λατρεία του Μίθρα, θεού του φωτός στην ινδο-περσική μυθολογία, η οποία γνώρισε μεγάλη διάδοση τον 3ο και τον 4ο μ.Χ. αιώνα στην Ισπανία, τη Βρετανία και τη Γερμανία, στα ίχνη της παρουσίας των ρωμαϊκών λεγεώνων.

Δύναμη φωτεινή όπως και ο Ταξιάρχης, ο Μίθρας ήταν αυτός που κατατρόπωνε τις στρατιές του σκότους, προστάτευε τους δικαίους και επέβαλλε την κοσμική ισορροπία. Είναι γνωστή η ταύτιση, τους ύστερους ρωμαϊ-

ρας, αποσκοπούσε να μεταδώσει τη δύναμη του αιματος του ζώου στον θυσιάζοντα, ο οποίος περιλουζόταν με αυτό σε ένα είδος εξαγνιστικού και αναγεννητικού βαπτίσματος.

Χαρακτηριστικό κοινό σε όλες τις ανά τους αιώνες και σε διαφορετικούς τόπους ταυροθυσίες, άσχετες μεταξύ τους, είναι η πίστη στη ζωτική δύναμη τους αιματος, το οποίο εκχέεται τελετουργικά «υπέρ υγείας»: στις τελετουργίες της αρχαιότητας σαν πράξη μαγική, στο χριστιανικό προσκύνημα του Μανταμάδου σαν έμπρακτη παράκληση προς την κραταίη ουράνια μορφή του αρχαγγέλου Μιχαήλ.

▲ Ο ταύρος ανθοστεφανωμένος πριν από τη θνοία (φωτ. Α. Παπαμανώλη-Guest).

Ο Μαιουμάς

▲ Ο Θρίαμβος του Διονύσου (λεπτομέρεια). Νωπογραφία του Ανίμπαλε Καράτσι, 1595. Ρώμη, Παλάτιο Φαρνέζε.

Τον ΓΙΩΡΓΟΥ ΧΑΤΖΗΔΑΚΗ

«Ο Ιωάννης Λυδός εν τω περί μνηών έργω του λέγει ότι παρά Ρωμαίοις ήγετο πανήγυρις κατά τον Μάιον μήνα, Μαιουμάς διά τούτο καλουμένη (...) Κατά μαρτυρίαν του Μαλάλα αφ' ετέρου ο Μαιουμάς εν Αντιοχεία επί Ρωμαίων αυτοκρατόρων εωρτάζετο κατά τριετίαν επί τριακονθήμερον, των διασκεδάσεων εν μέσω φωταγωγιάς γινομένων κατά την νύχτα...»

Φαίδων Κουκουλές,
Βυζαντινών βίος και πολιτισμός

ΟΙ ΜΑΓΙΑΤΙΚΕΣ γιορτές του Μαιουμά είναι μια ολότετα ξεχασμένες παρ' ότι κατάγονταν από παμπάλαιες γονιμικές δοξασίες, μπολιάστηκαν και αναμίχθηκαν με πολλές παλαιότερες και νεώτερες τελετουργίες, διαδόθηκαν σε όλον τον γνωστό τότε κόσμο, ώσπου κυνηγημέ-

νες από τους χριστιανούς, έσβησαν στο πέρασμα των αιώνων. Ή μήπως κάποια κύτταρα της παγανιστικής αυτής τελετής, μεταλλαγμένα εξακολουθούν να λαθροβιώνουν σε αθώα σμηρινά μαγιάτικα έθιμα; Την υποψία γεννάει η περιγραφή ενός πρωτομαγιάτικου δρώμενου καταγεγραμμένου στον καιρό μας: «Από το πρωί της Πρωτομαγιάς εύθυμες συντροφίες από νέους, που ονομάζονταν Μάνδες, πήγαιναν στα δάση όπου έκοβαν ένα δέντρο ή ένα κλαδί που το ονόμαζαν μαγιόξυλο. Εστηναν το σύμβολο αυτό σ' ένα πλάτωμα και γύρω του χόρευαν και τραγουδούσαν τραγούδια με τολμηρό περιεχόμενο. Στη συνέχεια έστεφαν μια κοπέλα βασίλισσα του Μάν και την "πάντρευαν" μ' έναν νέο που μια άλλη συντροφιά τον είχε στέψει βασιλιά. Γύρω απ' το ανθοστεφανωμένο ζευγάρι παραστένονταν αυτοσχέδια θεατρικά με ερωτικά θέματα...». Πόσο μοιάζουν όλα αυτά με τη λησμονημένη γιορτή μπορούμε να το διαπιστώσουμε αν μεταφερθούμε νοερά στη Συρία του 180 μ.Χ., όταν ο Μαιουμάς γνώριζε μέρες δόξας.

Για το οργιαστικό περιεχόμενο του Μαιουμά, που γινόταν τον 2ο αιώνα στην Αντιόχεια, έχουν πρόσφατα εκφραστεί αμφιβολίες. Κατά τον καθηγητή Βάλτερ Πούχνερ, η κακή φήμη του συγκεκριμένου πανηγυρισμού, ήταν πιθανόν χαλκευμένη από χριστιανούς με στόχο την κατάργησή του, μιας και ήταν γιορτή ειδωλολατρική, αφιερωμένη στην Αφροδίτη και στον Διόνυσο. Μια τέτοια υπόνοια τεκμηριώνεται από πολλές ανάλογες μηχανογραφίες που στήνονταν για να δυσφημιστούν και να ξεριζωθούν τα κατάλοιπα της αρχαιοελληνικής λατρείας. Αλλά η επιφύλαξη του καθηγητή δεν πρέπει να αφορά τον Μαιουμά, που ήταν ένας εορτασμός απολύτως και ορθόδοξα οργιαστικός και όπου οι πανηγυριστές τιμούσαν αχαλίνωτα τους θεούς προστάτες της τελετής.

Ένα σπάνιο κείμενο, ένα ολιγοσέλιδο βιβλιαράκι γραμμένο στα λατινικά

Ένα παγανιστικό πανηγύρι της άνοιξης στην Αντιόχεια της ύστερης αρχαιότητας

◀ *Αντιόχεια, εσωτερικό μιας από τις πύλες του αρχαίου τείχους της ελληνιστικής πόλης. Γκραβούρα, περ. 1785, του Γάλλου περιηγητή Louis Francois Cassas.*

από τον άγνωστο κατά τα άλλα Andrea Rivinus και τυπωμένο στην Ουτρέχτη το 1651, αποκαλύπτει πολλές λεπτομέρειες για τον Μαΐουμά. Το έντυπο αυτό είναι σαν τελετουργικό τυπικό ή σαν σενάριο, μοιάζει με μελέτημα και με χρονικό ή ρεπορτάζ. Στις σελίδες του βρίσκουμε ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες για το ανοικτό Μυστήριο της παγανιστικής γιορτής, που γινόταν στην Αντιόχεια στους ελληνιστικούς χρόνους και που συνόψισε πολλές ανάλογες γονιμικές ανοιξιάτικες τελετές, προερχόμενες από τα βάθη των αιώνων.

Ο Κωνσταντίνος Σάθας στο «Δοκίμιον περί του θεάτρου και της μουσικής των βυζαντινών» μάς πληροφορεί ότι ο Μαΐουμάς ήταν ένα πολυήμερο θεατρικό πανηγύρι, που λάβαινε χώρα κάθε τρία χρόνια και διαρκούσε ολόκληρο τον Μάιο. Πλήθη ντόπιων και ξένων συνέρρεαν στην Αντιόχεια στη διάρκεια του και η φήμη του ήταν σκορπισμένη σε όλο τον γνωστό τότε κόσμο. Τιμώμενος θεός ήταν ο Διόνυσος με συντηνωμένη την Αφροδίτη. Φυσικά, οι δύο θεοί των απολαύσεων δοξάζονταν με λειτουργίες ανάλογες με τη φύση τους. Ερωτικές ολονυχτίες, ένα βακκικό παραλήρημα μέσα σ' ένα πλαίσιο θεατρόμορφων αναπαραστάσεων, όπου κυρίαρχο στοιχείο ήταν η ιερογαμία, η ένωση δηλαδή του Διονύσου με την αρχιέρεια της Αφροδίτης, Βασίλινα. Από 'κει άρχιζαν όλα. Ας παρακολουθήσουμε το λιμπρέτο όπως μας παραδίδεται από τον Andrea Rivinus.

Πρωταγωνίστρια στον ρόλο της Βασίλινας ή Εκλεκτής ήταν η ομορφότερη πόρνη, και ένα πλήθος ομοτέχνες της αποτελούσαν την ιερή ακολουθία της, παρθένες, υποτίθεται, που η αρχιέρεια θα τις μούσε με το παράδειγμά της. Η πομπή των γυναικών πορευόταν με κατεύθυνση το ιερό ξέφωτο της Δάφνης, μια τοποθεσία επιλεγμένη ειδικά για τα όργια του Μαΐουμά και κατάλληλα διαμορφωμένη. Την ίδια ώρα, από ένα άλλο σημείο της πόλης, ξεκινούσε μια δεύτερη πομπή, που είχε επικεφαλής, πάνω σε

καταστόλιστο άρμα, έναν γυμνό έφηβο, χρυσοβαμμένο, που φορούσε έναν ευμεγέθη φαλλό από πετσί. Σύμφωνα με τον βυζαντινό χρονογράφο Ιωάννη Μαλάλα (6ος αι.) ο επικρυσωμένος νεανίας με το υπερβολικό μέγριο συμβόλιζε τον «ρωμαλαίο έρωτα που προκαλούσε γυναίκες και άνδρες στον ιερό οργισμό». Η πλούσια ποικιλία των οργίων δεν διακρινόταν από καμιά προκατάληψη, αφού, σύμφωνα με τις πηγές, επιτρεπόταν το «ασχημονείν κατά πάντα τρόπον». Αυτός ο υπαινιγμός για πανηδονική αποχαλίνωση φαίνεται και στην ασάφεια του συμ-

σε. Ολόκληρος ο περίβολος ήταν περιτριγυρισμένος από αγάλματα σατύρων και ο Άγγλος αρχαιολόγος Glanville Downey, συγγραφέας μιας σοβαρής μελέτης για την Αντιόχεια, όταν σημειώνει πως η διαμόρφωση των εγκαταστάσεων της Δάφνης είναι μια εύγλωττη μαρτυρία για το περιεχόμενο της γιορτής, αναφέρεται σίγουρα και στη μαρμάρινη φρουρά των συνοδών του Διονύσου. Ο χώρος του θεάτρου περιλάμβανε δύο φαρδιά πατάρια, πάνω στα οποία κατέληγαν η Βασίλινα με τις ακόλουθές της και ο χρυσός έφηβος με τη δική του ακο-

◀ *Η σελίδα τίτλου της μελέτης του Andrea Rivinus για το παγανιστικό έθιμο του Μαΐουμά. Τυπώθηκε στην Ουτρέχτη το 1651.*

βολισμού των δύο πομπών. Ο έφηβος αναφέρεται ως «Ερωτας» και το όχημά του «άρμα της Αφροδίτης». Εν πάση περιπτώσει, με οποιαδήποτε έννοια, πολλοί μισόγυμνοι νέοι, μεταμφιεσμένοι, μακιγιαρισμένοι έντονα και στολισμένοι με λουλούδια, πλαισιώναν το άρμα της Αφροδίτης με τον χρυσό φαλλοφόρο. Οι δύο πομπές διέσχιζαν την πόλη και κατέληγαν στο ξέφωτο της Δάφνης, όπου όλος ο χώρος ήταν διαμορφωμένος σε θέατρο για την ιερή αναπαράσταση που θα ακολουθού-

λουθία. Τραπέζια, ανάκλιτρα και μικρότερα πατάρια συμπλήρωναν το σκηνικό. Οι πανηγυριστές καταλάμβαναν όλο τον χώρο και άρχιζε ένα πλούσιο φαγοπότι, ενώ μίμοι, μιμάδες, τραγουδιστές και χορευτές παράσταναν οργιαστικά θεάματα.

Είτε από σεμνότητα είτε επειδή το περιεχόμενο των οργιαστικών Μυστηρίων ήταν άρρητο, ο Rivinus δεν μας αποκαλύπτει τα όσα διαλαβάνονταν στην τελετή. Ξέρουμε μόνο πως κάποια μυστική ώρα έφθανε ο Διόνυσος

αυτοπροσώπως και σε κάποιον ιδιαίτερο χώρο ενώνονταν με την Βασίλινα, την εκπρόσωπο της Αφροδίτης. Το γεγονός αναγγελλόταν στο πλήθος, το οποίο με ιερή ευλάβεια έσπευδε να συμμεθέξει.

Σ' αυτό το αποκορύφωμα των ακόλαστων εκδηλώσεων οι γιορτές του Μαΐουμά πρέπει να έφθασαν επί Κόμμοδου (161-192 μ.Χ.). Ο φιλήδονος Ρωμαίος αυτοκράτορας ενίσχυσε οικονομικά τις οργιαστικές εκδηλώσεις και οικοδόμησε το προάστιο της Δάφνης, πλουτίζοντάς το με κτίρια και εγκαταστάσεις για τις γιορτές αυτές. Είναι φυσικό, ωστόσο, πως από τριετία σε τριετία η μαγιάτικη γιορτή της Αντιόχειας άλλαζε χαρακτήρα. Η χριστιανική εγκράτεια επηρέαζε συν τω χρόνω τα ήθη των λαών. Οι επιδράσεις του Βυζαντίου ξεθώριασαν την εύνοια που είχε δείξει ο Κόμμοδος στις παγανιστικές οργιαστικές τελέσεις. Οι γενικότερες ιστορικές και κοινωνικές μεταβολές αλλοίωσαν τη μορφή του εθίμου. Οποσδήποτε όμως, τις ηθικές παρεκτροπές που σημειώνονταν στον Μαΐουμά τις καταδίκασε πρώτος ο Μέγας Κωνσταντίνος, που το 313 ξεκίνησε μια αυστηρή απαγόρευση κάθε παρόμοιας εκδήλωσης.

Ελευθεριότητα αποκτά και πάλι ο Μαΐουμάς όταν ο Ιουλιανός ο Παραβάτης (361-363) επιχειρήσει να επαναφέρει την παλαιά θρησκεία. Ο Μέγας Θεοδόσιος το 388 την κατήργησε και πάλι, αλλά ο γιος του Ονώριος κατέληξε το 394 σε κάποιο συμβιβασμό, αφού επέτρεψε τη γιορτή, απαγόρευσε όμως «τις ακολασίες και το μυσάρο και άπρεπο θέαμα του Μαΐουμά». Ολες αυτές οι παλινδρομήσεις μαρτυρούν πως το λαϊκό αίτημα για τη διατήρηση της οργιαστικής γιορτής ήταν ισχυρό. Ο Θεοδόσιος ο Β' ευνοεί ξανά, το 450, την τέλεση του Μαΐουμά. Ο Ιωάννης Μαλάλας, σχολιάζοντας την αδυναμία του αυτοκράτορα για έναν ωραίο ευνούχο, τον Χρυσάφιο Τζουμάν, υπαινίσσεται πως το αυτοκρατορικό ενδιαφέρον χρωστείται στην επιρροή του εκλεκτού του.

Στα κατοπινά χρόνια η φημισμένη γιορτή φυλλορρόφησε. Έχασε τον ελευθέριο χαρακτήρα της και έγινε κόσμια και κοσμική. Μια ευπρεπής μαγιάτικη τελετουργία με το ίδιο όνομα καθιερώθηκε λίγο αργότερα στη Ρώμη, μόνο που ο ρωμαϊκός Μαΐουμάς ήταν αφιερωμένος στην Μαΐα, τη μητέρα του Ερμή, χωρίς τίποτα το επιλήψιμο και μόνο με αφελή παιχνίδια στα λουτρά. Ο οργιαστικός χαρακτήρας του Μαΐουμά άνηψε και μαράθηκε στην Αντιόχεια, είναι βέβαιο ωστόσο πως και τότε η γνησιότητα των οργιασμών του μαγιάτικου εθίμου ήταν μια εκφυλισμένη μορφή κάποιων αρχετυπικών τελέσεων που εξέφραζαν το ευετηριακό και δοξαστικό αίσθημα του ανθρώπου μπροστά στο μέγα μυστήριο της ανοιξιάτικης παντογονίας. Και απλώς η έκλυτη κοινωνία της Αντιόχειας στην πηκιά παρακμή του ύστερου ελληνιστικού κόσμου βρήκε στον Μαΐουμά καλό πρόσχημα και τον υιοθέτησε. Μπορούμε λοιπόν να ισχυριστούμε πως οι όποιες επιβιώσεις αναγνωρίζονται σε πιο όψιμα μαγιάτικα δρώμενα έχουν αναμφισβήτητα αγνότερες προθέσεις, πολύ κοντύτερα στα παλαιότερα πρότυπα. ❧

Ο Μάιος στην ποίηση

Τον ΧΡΗΣΤΟΦΟΡΟΥ ΜΗΛΙΩΝΗ

Ο ΜΑΗΣ, μαζί με τον τραγουδισμένο Απρίλη, αποτελούν την κορύφωση της άνοιξης. Γι' αυτό καμιά φορά χρησιμοποιούνται με κοινή ονομασία: Απριλόμαγα ή Απριλόμαγο («Στον καταραμένο τόπο το Απριλόμαγο χιονίζει») ή και Μαγιάπριλο, όπως στο ποίημα του ερημίτη ποιητή Φρίξου Τζιόβα:

Μαγιάπριλο στο Ζαγόρι

Τώρα που λιώνουν τα ουράνια
κελαπδώντας
Αφήνουν μουγκανίσματα γλυκά
οι αγελάδες.
Τρέμει το δέρμα τους, τρέμουνε
τα ρουθούνια:
ήλιο καλάμια και ποτάμι
θα ρουφήσουν.

Στο βάθος του νερού βλέπουν
τον ταύρο τους,
που όταν χτυπάει τα λιθόστρωτα
βαλαντωμένος
στηθόδεσμος πέφτει στα πόδια
του η αγράμπελη
κι ερωτικά τον πέτρινο μαστό
τού δίνει η βρύση,
που γλείφει τα βουνά και
λουλουδίζουσε,
που σβήνει την πνοή
της πέστροφας και ρίχνει

με την ανάσα του τα κλώνια
λιγωμένα.

(Φρ. Τζιόβα, Ποιήματα (Εκλογή),
Γιάννινα 1997)

Στη δημοτική μας ποίηση το Μάη συμβαίνουν τα μεγάλα γεγονότα, αυτά, λ.χ., που σημαδεύουν τη ζωή του Κώσταντα:

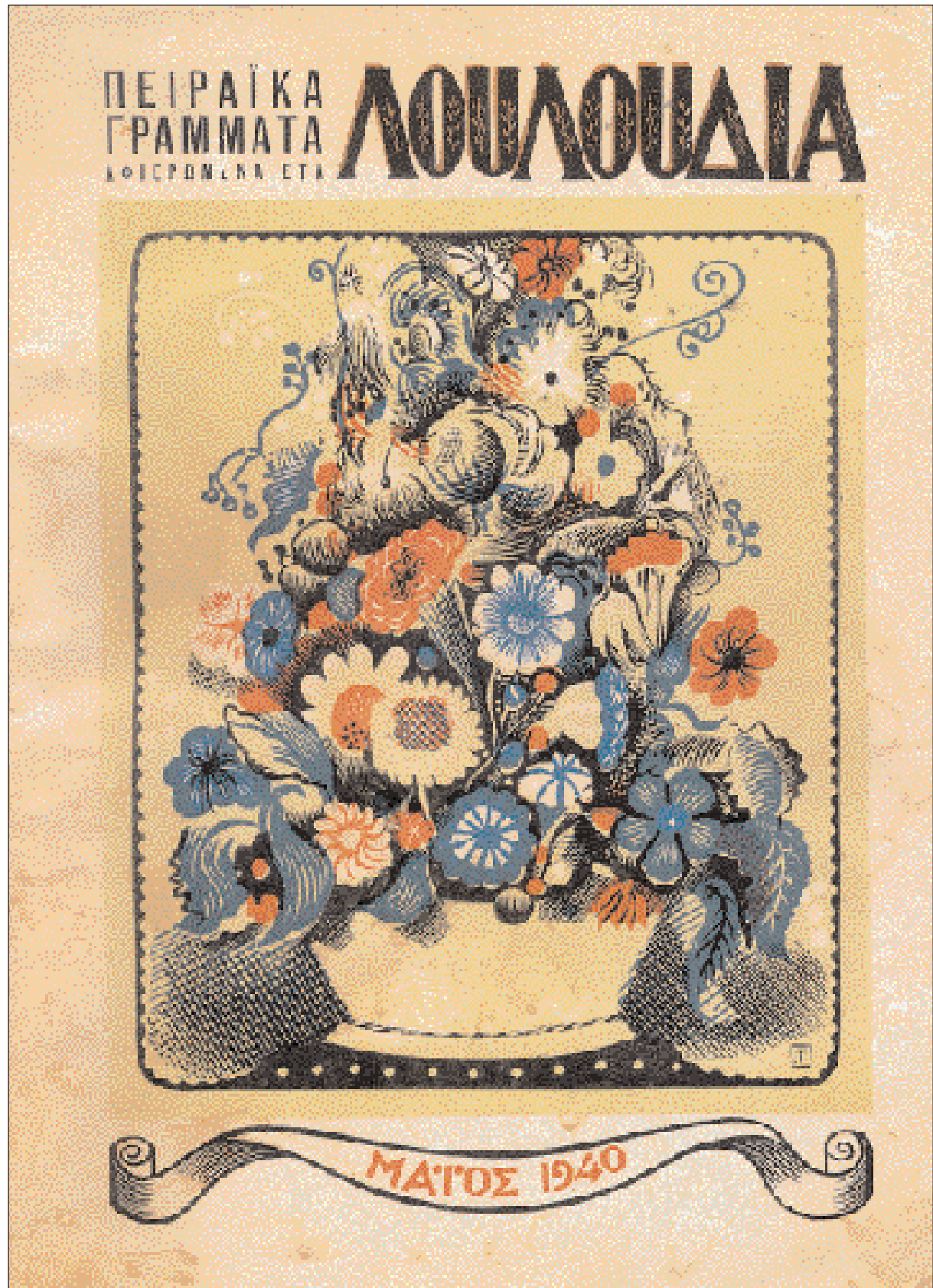
Το Μάη γεννήθηκε ο Κώσταντας,
το Μάη γυναίκα παίρνει
το Μάη του 'ρθε μήνυμα
να πάνει στο σεφέρι.
Νύχτα σελώνει τ' άλογο, νύχτα
το καλιγώνει...

Να θυμίσουμε εξάλλου ότι γιορτάζει στις 21 Μαΐου.

Κώσταντας ή Κωσταντίνος είναι από τα συνηθισμένα πρόσωπα των ακριτικών τραγουδιών.:

Ο Κωσταντίνος ο μικρός
κι Αλέξης ο αντρειωμένος
και το μικρό Βλαχόπουλο,
ο Καστροπολεμίτης...

Αλλά φαίνεται ότι και ο Κωσταντής, της Παραλογής του «Νεκρού αδερφού», την άνοιξη πηγαίνει να φέρει την

▲ Το εξώφυλλο του περιοδικού «Πειραϊκά Γράμματα», τεύχ. 2, Μάιος 1940, που ήταν αφιερωμένο στα Λουλούδια (πηγή: βιβλιοθήκη Παν. Καμηλάκη).

Αρετή που ήταν πολύ μακριά στα ξένα:
 ...Στο δρόμον όπου πήγαιναν,
 κι άλλα πουλιά τους λένε:
 - Για ιδές θάμα κι αντίθαμα
 που γένεται στον κόσμο,
 να περπατούν οι ζωντανοί
 με τους αποθαμένους.
 - Τ' άκουσες, Κωσταντίνε μου,
 τι λένε τα πουλάκια;
 - Απρίλης είναι και λαλούν και
 Μάης και φωλεύουν...

Τα ακριτικά τραγούδια χρονολογούνται γύρω στον 10ο αι., οι Παραλογές στα βυζαντινά χρόνια κι αυτές, και ίσως παλαιότερα. Να όμως που και το μεγαλύτερο ιστορικό γεγονός, αυτό που έβαλε τέλος στη ζωή του Βυζαντινού, συνέβη το μήνα Μάιο, στις 29 Μαΐου για την ακρίβεια:

Πήραν την Πόλη πήραν την,
 πήραν τη Σαλονίκη
 πήραν την Αντριανόπολη,
 την πολυκουρσεμένη...
 Και: Σημαίνει ο Θεός, σημαίνει
 η γης, σημαίνουν τα επουράνια
 σημαίνει κι η Αγία Σοφία
 το μέγα μοναστήρι...
 Και: Την Πόλιν όντες όριζεν
 ο Έλλην Κωνσταντίνον...
 Ν' αλίν εμάς, να βái εμάς,
 η Ρωμανία πάρθεν... κ.λπ.

***

Αλλά καλύτερα ν' αφήσουμε του εθνικούς Θρήνους και να ξαναγυρίσουμε στις καρές του Μαγιού,
 Μες στου Μαγιού τις ομορφιές
 στα κόκκινα κεράσια
 για δέστε πώς χορεύουνε
 της Κρήτης τα κοράσια

που τραγουδούσαν κάποτε, χορεύοντας, οι μαθήτριες με τις μαύρες ποδιές.
 Οι άνθρωποι θέλουν το Μάη μήνα των λουλουδιών. Κι ενώ, κατά την παροιμία, «ο Μάης έχει τ' όνομα κι Απρίλης τα λουλούδια», την πρώτη μέρα του Μάη όρισαν, ωστόσο, ως γιορτή των λουλουδιών, την περίφημη Πρωτομαγιά:

Πρωτομαγιά, τα λούλουδα
 γιορτάζουν
 Και τα πουλιά τα ταίρια
 τους φωνάζουν,
 τραγουδούν το Μάη Μάη,
 γύρω στα κλαδιά...
 ' Η ... Ο Μάιος μας έφτασε,
 εμπρός βήμα ταχύ
 να τον προϋπαντήσουμε,
 παιδιά, στην εξοχή...

Ευτυχισμένες εκδρομές, παιδικές αναμνήσεις που τις τραγουδάμε μυστικά, μέσα μας, ήχοι από την πρώτη ποίηση της ζωής μας, που θα 'λεγε ο Καβάφης.

Στη σοβαρή ποίηση λοιπόν.

Και πρώτος, πάλι, ο Διονύσιος Σολωμός, με την εξαιρετική, ως φαίνεται, ευαισθησία στις ομορφιές της φύσης (Ζάκυνθος είναι αυτή, το φιόρε του Λεβάντε):

Του Μαΐου ροδοφαίνεται η μέρα
 που ωραιότερη η φύση ξυπνάει
 και την κάνουν λαμπρά
 και γελάει
 πρασινάδες, αχτίνες, νερά..
 Ανθη κι άνθη βαστούνε στο χέρι
 παιδιά κι άντρες, γυναίκες
 και γέροι.

◀ «Μέρα Μαγιού μου μίσηψες,
 μέρα Μαγιού σε χάνω...» Ξυ-
 λογραφία του χαράκτη Τάσσο
 για τον «Επιτάφιο» τον Γιάννη
 Ρίτσου. 30ή Έκδοση 1979.
 «Κέδρος».

πριν νέφη φθινοπωρινά ερχόμε-
 να ιδείτε...

Δεν είν' ο βίος Μάιος αιώνια
 δεν είναι.
 Μαραίνονται κι αι ανθηράι του
 έαρος μυρσίναι,
 και η νεότης μας πετά ως
 αστραπή ταχεία,
 ως ώρα σταθερότητας εις στήθη
 γυναικεία!...

Αυτά στην Αθήνα... μια φορά κι έναν καιρό. Σήμερα;

Εκτός από μήνας των λουλουδιών, ο Μάης είναι, όπως είδαμε, και ο μήνας των κερασιών, που οι Αθηναίοι τα τρώνε... με τα μάτια στα καφάσια των μανάβηδων. Ιδίως εκείνα τα μεγάλα και τραγανά, τα κεράσια Βοδενών, δηλαδή της Εδέσσης. Τα βλέπει και ο Εδεσσαίος ποιητής Μάρκος Μέσκος, εκπατριμένος έναν καιρό στην Αθήνα, και μελαγχολεί:

Το άλογο

Στην Αθήνα Μάη μήνα τα κερά-
 сия είκοσι δραχμές.

Κυριακή πρωί περισσότερία ανά-
 μεσα στις γκρίζες πολυκατοικίες
 και στον μαύρο αχό από την
 αρωματισμένη φωνή του ανθο-
 πώλη.
 Θλιβερά βοσκοτόπια τεχνητών
 γονιμοποιήσεων, ζώα πίσω από
 Το μαστίγιο στα δυο σουζα και
 η ματιά τρία μέτρα όσο το
 Κόκκινο κύμα στο απέναντι ερεί-
 πιο. Εσύ πού πας;

Ασπροεντύματα, γέλια
 και κρότοι.
 Όλοι οι δρόμοι γιομάτοι χαρά...
 Ναι, χαρείτε του χρόνου
 τη νιότη,
 άντρες, γέροι, γυναίκες, παιδιά.

(« Νεκρική Ωδή »)

Ακόμα κι η «Τρελή μάνα» του τρα-
 γουδάει μέσα στη δυστυχία της:

Αύριο θα κόψουμε
 κάπι λουλούδια
 αύριο θα ψάλουμε
 κάπι τραγούδια
 εις την πολύανθη
 Πρωτομαγιά...

Και την ημέρα της Πρωτομαγιάς διαλέγει ο ποιητής για να αναγγείλει «Προς τον Κύριον Γεώργιον Δε Ρώσση, ευρισκόμενον εις την Αγγλίαν», τον θάνατο του πατέρα του, ώστε να ελαφρύνει τη θλιβερή είδηση:

Του πατέρα σου, όταν έλθεις
 δε θα ιδεις παρά τον τάφο.
 Είμαι ομπρός του και σου
 γράφω
 μέρα πρώτη του Μαΐου...

και, συγχρόνως, με πολλή λεπτότητα υπαινίσσεται τη συνήθεια να στολίζουν με λουλούδια τους τάφους των πατέρων, καθήκον που εκτελεί ο ίδιος, στη θέση του από-
 ντος φίλου.

Αλλά και αργότερα, την εποχή του ξεπεσμένου (και συφοριασμένου) Ρομαντισμού, να και ο Αχιλλεύς Παράσχος (1838-1895), ο ποιητής της δήθεν οδύνης, καλεί τους εραστής σε καρές και εορτασμούς, στους οποίους ο ίδιος δεν συμμετέχει, επειδή δήθεν πενθεί τον δήθεν θάνατο της αγαπημένης του:

Ο Μάιος

Δρέψατε πάλιν, ερασταί
 ευδαίμονες, ναρκίσους
 εις του Μαΐου τους φαιδρούς κι

ευώδεις παραδείσους,
 και την παρθένον στέψατε, ήπις
 ως άνθος κλίνει.
 Εγώ δεν κόπτω, δι' εμέ
 απέθανεν εκείνη.

Δεν κόππει ο ανέραστος μυρσί-
 νης κλώνα πλέον,
 χλευάζει την οδύνην του
 το άνθος το ωραιόν.
 Εκ τάφου μόνον δύναται κυπά-
 ρισσον να δρέψει,
 εν άλλο μνήμα με αυτήν,
 το στήθος του να στέψει...

Είναι ανθέων εορτή η πρώτη
 του Μαΐου,
 το άσμα της νεότητος, η άνοιξις
 του βίου.
 Φευ! Την καρδίαν μου αυτή
 η εορτή ξεσχίζει,
 και άλλη πρώτην εις εμέ Μαΐου
 ενθυμίζει.

Τον Μάϊόν σας, ερασταί τρισόλ-
 βιοι, χαρείτε,

▲ Ο Μάης, από το «Καλαντάρι τον 1947 με παροιμίες
 των μνηών», με ξυλογραφίες του Σπύρον Βασιλείου και
 λαογραφικά του Δημ. Σ. Λουκάτου.

◀ **Η Άλωση της Πόλης «...το 1453 Μαΐου 29», πίνακας του Θεόφιλου Χατζημιχαήλ, 1932. Μουσείο Θεόφιλου, Βαρετά Μυκλήνης.**

Τα παιδιά βγαίνουν περίπατο στο πάρκο φτερά δεν πουλάνε Στεφάνια πλαστικά της Πρωτομαγιάς και των μνημάτων ναι. (Μητριά πατρίδα, πατρίδα μητριά σάπια τα χρήματα στα χέρια μου τα γρόσια σου δεν λάμπουν). Θα περάσουμε κι εμείς τη νιότη βαθιά στο τέλος του καλοκαιριού θα χαθούμε...Αχ! Πόλη που με γέννησες δεν μ' ακούς, κάθε νύχτα χτυπώ τα τείχη σου μα οι φύλακες δεν μου ανοίγουν. Γυρίζω πίσω κόβω κλαρί πάνω τραγούδι να σκεπαστούν τα δάκρυα - τυφλό άλογο περιπατώ και κλαίω μέτωπο στο μέτωπό του.

(Μάρκου Μέσκου, *Αλογα στον Ιππόδρομο*, 1973)

Όπως βλέπετε, υπάρχουν καημοί και καημοί. Από τον καιρό του Αχ. Παράσχου κύλησε ένας αιώνας πάνω από την Αθήνα, μια χρονική περίοδος... εκατό Μαΐων!

Αλλά η Πρωτομαγιά, από το 1886 που έγιναν οι μεγάλες και ταραχώδεις εργατικές διαδηλώσεις στο Σικάγο, με κύριο αίτημα τα τρία οκτάρια (οκτώ

ώρες εργασία, οκτώ ψυχαγωγία και οκτώ ύπνος), η Πρωτομαγιά καθιερώθηκε και ως γιορτή των εργατών. Εργατικές συγκεντρώσεις στις πλατείες, κόκκινες σημαίες, λόγοι και συνθήματα από τα μεγάφωνα, για «τα δίκια του εργάτη». Στην Αθήνα όλα αυτά γίνονται στο Πεδίο του Αρεως, μπροστά στο Εργατικό Κέντρο. Και ύστερα τα πλήθη διαλύονται ποσώς (καθώς και οι αστυνομικές δυνάμεις «καταστολής», που παραδοκούσαν στα γύρω στενά). Αλλά δεν ήταν πάντα έτσι τα πράγματα. Σε περιόδους κοινωνικής και πολιτικής αναταραχής ακολουθούσαν συγκρούσεις με την αστυνομία, έπεφτε ξύλο και, καμιά φορά, πυροβολισμοί. Όπως σε μια απεργία των Καπνεργατών στη Θεσσαλονίκη, στα 1936. Μια φωτογραφία που δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες δείχνει μια μάνα να ολοφύρεται πάνω από το σκοτωμένο παιδί της, στη μέση του δρόμου. Είναι το περιστατικό που ενέπνευσε στον ποιητή Γιάννη Ρίτσο, τον Επτάφιο (1936), που ο Θεοδωράκης, με τη μελοποίησή του, τον έκανε πασίγνωστο τις δεκαετίες του '60, του '70 και του '80. Καμιά φορά τραγουδιέται και σήμερα. Πάντως μ' αυτή την ποιητική του σύνθεση ο Ρίτσος μετέφερε στην εποχή μας το θρήνο της Παναγίας, ως θρήνο μιας λαϊκής γυναίκας για το γιο

της, που κι αυτός έπεσε ενώ αγωνιζόταν για το δικό. Το ποίημα ξεχειλίζει από την ομορφιά της απλής ζωής και τη μητρική αγάπη. Θυμίζουμε μερικά αποσπάσματα:

VI

Μέρα Μαγιού μού μίσεψες,
μέρα Μαγιού σε χάνω,
άνοιξη, γιε, που αγάπαγες
κι ανέβαινες απάνω

Στο λιακωτό και κοίταζες και
δίκως να χορταίνεις
άρμεγες με τα μάτια σου
το φως της οικουμένης

Και με το δάχτυλο απλωτό μου
τα 'δειχνες ένα ένα
τα όσα γλυκά, τα όσα καλά κι
αχνά και ροδισμένα

Και μου 'δειχνες τη θάλασσα
να φέγγει πέρα, λάδι,
και τα δεντρά και τα βουνά
στο γαλανό μαγνάδι.

Και μου 'λεες, γιε, πως όλ' αυτά
τα ωραία θα 'ναι δικά μας
και τώρα εσβήστης κι έσβησε το
φέγγος κι η φωτιά μας.

VI

Στο παραθύρι στέκοσουν κι οι

δυνατές σου οι πλάτες
φράζαν ακέρια την μπασιά,
τη θάλασσα, τις στράτες.

Κι ο ίσκιος σου σαν αρχάγγελος
πλημμύριζε το σπίτι
Και κεί στ' απτί σου σπίθιζε
η γαζία του αποσπερίτη.

Κι ήταν το παραθύρι μας η θύρα
όλου του κόσμου
κι έβγαζε στον παράδεισο που τ'
άστρα ανθίζαν, φως μου.

XVV

Βασίλεψες, αστέρι μου, βασίλεψες
όλη η πλάση
Κι ο ήλιος κουβάρι ολόμαυρο,
το φέγγος του έχει μάσει

Κόσμος περνά και με σκουντά,
στρατός και με πατάει
Κι εμέ το μάτι ουδέ γυρνά
κι ουδέ σε παρατάει.

XX

Γλυκέ μου, εσύ δε χάθηκες, μέσα
στις φλέβες μου είσαι.
Γιε μου, στις φλέβες ολουνών
έμπα βαθιά και ζήσε...

(Σταχυολόγηση από την *Ανθολογία Γιάννη Ρίτσου*, Κέδρος, 2000)

Η Εργατική Πρωτομαγιά

Τον **Θεόδωρο Μπενάκη**

Ιστορικού Πολιτικών
και Κοινωνικών Κινημάτων

ΤΗΝ ΕΙΣΟΔΟ των νεωτεριστικών ιδεών στην Ελλάδα του 19ου αιώνα ακολούθησε η εισαγωγή νέων ηθών, αντιλήψεων και συμπεριφορών. Το νόημα της Εργατικής Πρωτομαγιάς και ο εορτασμός της, ως ευκαιρία συσπείρωσης και αγωνιστικής εγρήγορης των οπαδών του νέου ρεύματος, έκαναν την εμφάνισή τους στη χώρα μας λίγα μόλις χρόνια μετά τη διεθνή αποδοχή τους.

Ο εορτασμός της Εργατικής Πρωτομαγιάς ακολούθησε την πορεία των πολιτικών εξελίξεων και εορτάσθηκε άλλοτε ελεύθερα και πανηγυρικά, άλλοτε με προφυλάξεις από λίγους τολμηρούς και άλλοτε απαγορεύτηκε είτε από κινήματα είτε από δικτατορίες.

Τρεις στιγμές σημάδεψαν την ιστορία του εορτασμού της εργατικής επετείου. Η πρώτη στα χρόνια 1891-94, η δεύτερη το 1912 και η τρίτη το 1936.

Οι πρώτοι σοσιαλιστικοί κύκλοι εμφανίστηκαν στην Ελλάδα στις αρχές του 1880 και γρήγορα έδωσαν δείγματα οργανωτικής υπόστασης, με την ίδρυση του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Ομίλου το 1890 από τον Σταύρο Καλλέργη, καθώς και παρουσία στον Τύπο, με το περιοδικό «Αρδην» το 1885, από τον Πλάτωνα Δρακούλη, και την εφημερίδα «Σοσιαλιστής» το 1891, από τον Καλλέργη.

Οι πρώτες προσπάθειες εορτασμού έγιναν ανάμεσα στο 1891 και το 1894 από τον Καλλέργη, τον Δρακούλη και τις ισχνές πολιτικές ομάδες τους, σε συνθήκες ιδιαίτερα αρνητικές για την εργασία των φτωχών – χωρίς δικαιώματα, ασφάλιση ή αργίες. Την Πρωτομαγιά του 1891, ο Καλλέργης και δώδεκα ομοϊδεάτες του φωτογραφήθηκαν μαζί, ως «συμβολική» συμμετοχή τους στον διεθνή εορτασμό. Τον επόμενο χρόνο, οι συγκεντρωθέντες «στον χώρο του Σταδίου» ήταν τριάντα. Το 1893, Κυριακή 2 Μαΐου, στην εκδήλωση που οργάνωσε η κίνηση του Καλλέργη στον χώρο όπου αργότερα χτίστηκε το Καλλιμάρμαρο, συμμετείχαν περίπου πεντακόσιοι. Μίλησε ο Καλλέργης και βγήκε ψήφισμα, διεκδικώντας μεταξύ άλλων την αργία της Κυριακής, το οκτώωρο, την ασφάλιση.

Το 1894, πάνω από 1.000 άτομα, με επικεφαλής τους Δρακούλη και Καλλέργη, συγκεντρώθηκαν στον ίδιο χώρο, αυτή τη φορά υπό την άγρυπνη επίτηρηση ισχυρών αστυνομικών δυνάμεων.

Τα πολιτικά γεγονότα των επόμενων ετών, ο ελ-

ληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, η επανάσταση στο Γουδί το 1909, το Μακεδονικό, αλλά και οι ενδοσοσιαλιστικές έριδες, δεν επέτρεψαν καμία αξιόλογη πρωτομαγιάτικη εκδήλωση μέχρι το 1912. Αλλωστε οι ηγέτες των σοσιαλιστών, ο Καλλέργης και ο Δρακούλης, αποχωρούσαν από το προσκήνιο.

Μετά το Γουδί οι σοσιαλιστές άρχισαν και πάλι να οργανώνονται. Διαμορφώθηκαν διάφορες τάσεις,

συγκεντρώθηκαν στο «εξοχικό» καφενείο Μετσ, όπου και μίλησαν μεταξύ άλλων ο Γιαννιός και ο ποιητής Πέτρος Πικρός. Επενέβη η Αστυνομία και τους συνέλαβε. Η εκδήλωση κατέληξε σε διαδήλωση στο κέντρο της Αθήνας, ύστερα από την απελευθέρωσή τους την ίδια ημέρα.

Ακολούθησε και πάλι σιγή. Η βαλκανική ανάφλεξη και ο παγκόσμιος πόλεμος προκάλεσαν ύφεση

στη λειτουργία των σοσιαλιστικών οργανώσεων. Το 1919, υπό την επιρροή της Ρωσικής Επανάστασης, της ίδρυσης του ελληνικού Σοσιαλεργατικού Κόμματος (ΣΕΚΕ) αλλά και της ριζοσπαστικοποίησης των εργαζομένων με αφορμή την Μικρασιατική Εκστρατεία, η Πρώτη του Μάη εορτάστηκε και πάλι. Από τότε και μέχρι τη δικτατορία του Μεταξά, και με δύο μόνον διαλείμματα –δικτατορία Θεόδωρου Πάγκαλου το 1925 και βενιζελικό κίνημα το 1935–, ο εορτασμός έγινε με την Αριστερά και το συνδικαλιστικό κίνημα διεσπασμένα σε κομμουνιστές, σοσιαλιστές, μεταρρυθμιστές και αρχαιομαρξιστές. Οι συγκρούσεις δεν έλειψαν και δεν ήταν πάντοτε μόνον με την αστυνομία.

Η Πρωτομαγιά του 1936 ξεχωρίζει, εξαιτίας των αιματηρών γεγονότων στη Θεσσαλονίκη. Παραμονές της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, το εργατικό κίνημα εμφανίζεται βαθιά διεσπασμένο και ανέτοιμο να προασπίσει τη δημοκρατία. Στην Αθήνα, οι τρεις συνδικαλιστικές οργανώσεις διαφώνησαν για την συνδιοργάνωση του εορτασμού. Εγιναν τρεις ξεχωριστές συγκεντρώσεις, μία στον Αη Γιάννη τον Ρέντη, μία άλλη στον Πειραιά και μία τρίτη, των κομμουνιστών, στην Καλλιθέα. Όμως τα γεγονότα σημειώθηκαν στη Θεσσαλονίκη, όπου πριν από την 1η Μαΐου είχε αρχίσει απεργία καπνεργατών, η οποία συνεχίστηκε τις επόμενες ημέρες, βρισκοντας μπιμπές σε όλη τη Βόρειο Ελλάδα. Η επέμβαση ισχυρών «δυνάμεων της τάξεως» προκάλεσε τον «Μάη του '36», όπως έμεινε στην Ιστορία ένα από τα αιματηρότερα γεγονότα στην ιστορία του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος.

Όσα κοσμογονικά ακολούθησαν έδωσαν στην Εργατική Πρωτομαγιά τη θέση που έχει ανάμεσα στις επετείες του ελληνικού εργατικού και αριστερού κινήματος, οδηγώντας, παράλληλα, στη λήθη τα ονόματα εκείνων που πρώτοι αγωνίστηκαν να την καθιερώσουν – του Καλλέργη, του Δρακούλη, του Γιαννιού, του Μπεναρόγια...

▲ Το φέλλο αριθ. 32 (Πέμπτη 18 Απριλίου 1919) της ημερήσιας εφημερίδας «Κοινωνία», όργανο του Σοσιαλιστικού Κόμματος του Ν. Γιαννιού. Στο σχέδιο επάνω διακρίνεται στις σημαίες ο αριθμός 8, υπόμνηση του εργατικού αιτήματος για καθιέρωση του οκτώωρου. Το έντυπο υπήρξε βραχύβιο (1919-1920).

από την μεταρρυθμιστική του Αλέξανδρου Παπαναστασίου μέχρι την ανθρωπιστική του Δρακούλη –ο οποίος εν τω μεταξύ είχε επιστρέψει στην Ελλάδα από την Αγγλία– και την μαρξιστική του Νικόλαου Γιαννιού. Ο τελευταίος αυτός, που έμπαινε δυναμικά στον σοσιαλιστικό κόσμο, ανέλαβε τη διοργάνωση του εορτασμού το 1912. Καμιά τριανταριά άτομα

▲ Ο Άνθρωπος με το Γαρύφαλλο, πίνακας του Φλαμανδού ζωγράφου Γιαν Βαν Αϊκ (περ. 1395- περ. 1441).

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΖΕΒΕΛΑΚΗ

Γεωπόνου

«...Βρέχει μια σκόνη γαρύφαλλα...»
Ανδρέας Εμπειρικός, «Πύλη»

ΕΝΑΝ ΑΝΘΟ μακρόμισχο, που κυκλοφορεί αδέσποτος όλο τον χρόνο σαν μπαλαντέρ φυτικής ομορφιάς για όλους τους μήνες, το γαρύφαλλο, διαλέξαμε για τον Μάη. Στον πιο εκδηλωτικό μήνα, τον μήνα της ανθισμένης φύσης και της ερωτικής προσμονής, ταιριάζει το λουλούδι όλων των στιγμών, το πολύχρωμο και ευωδιαστό, το ζωφό και ντελικάτο, με τα κρυφά νοήματα και τα ερεθιστικά υπονοούμενα.

Οι αρχαίοι το είχαν αφιερώσει στον Δία, γι' αυτό και ονομάστηκε Διόσανθος ή Διάνθος. Σύμφωνα με τον μύθο, η θεά Αρτεμη, εξαγριωμένη επειδή δεν εύρισκε στο κυνήγι της θηράματα, έβγαλε τα μάτια ενός βοσκού που νόμιζε πως τα φυγάδευε με τους ήκους της φλογέρας του. Αργότερα όμως τον λυπήθηκε, μεταμελήθηκε και του ξανάδωσε το φως του. Και για να εξιλεωθεί, έριξε τα μάτια του βοσκού στο έδαφος κι έτσι φύτεψαν τα γαρύφαλλα. Στον μύθο παραπέμπει η ονομασία του φυτού στα γαλλικά: oeillet (μάτι) de fleuristes. Τις παλιότερες εικόνες συναντού-

ματικά σινιάλα δίνει ο Στέφανος Δάφνης στο θαυμάσιο ομώνυμο πεζό του στη «Νέα Εστία» του 1932, παραθέτοντας απόσπασμα από το λαϊκό βιβλιαράκι «Η δι' ανθέων ανταπόκρισις»: «Λευκόν, ελπίς· ερυθρόν, φλογερός έρωσ· ποικιλόχρουν, δέχεσαι τον έρωτά μου; κίτρινον, σε περιφρονώ διά την μεγάλην αστάθειά σου· άγριον, δεσποινίς, είσθε υπέρ το δέον ζωηρά» κ.λπ. Ο παλιός έμμετρος «Ονειροκρίτης» κατατάσσει σε καλούς ή κακούς οιωνούς τα χρώματα του άνθους: «Γαρύφαλλο αν ονειρευθείς, κόκκινο και μεγάλο/ Μιαν είδησιν ευχάριστη θα λάβης, δίχως άλλο/ Μ' αν δης άσπρο γαρύφαλλο για κάτι που προσμένεις/ δυσάρεστα μαθαίνεις» (Βαρβάρα Δεληβοριά, *Φυτολόγιον*).

Σήματα δίνουν και οι τοποθετήσεις του γαρύφαλλου σε διάφορες θέσεις της αμφίσης και του σώματος. Ο Φαίδων Κουκουλής διασώζει το ακόλουθο δημοτικό της Λακωνίας, για τους μετανάστες στην Αμερική που γύριζαν στον τόπο τους να βρουν νύφη:

«*Ηρθαν οι Αμερικάνοι
μέρα - νύχτα στο σεργιάνι,
με γαρύφαλλο στο πέτο
για να παντρευτούνε φέτο.
Τα κορίτσια τα καυμένα
στέκουν παραπονεμένα.
Φρούστου-φρούστου
το φουστάνι,
πάρτε μας Αμερικάνοι,
μη γυρεύετε παράδες
του Διαβόλου κερατάδες.*»

Θυμόμαστε το τραγούδι με το οποίο υποδέχονταν οι Πλακιώτες τις γυναίκες της συνοικίας: «...και ποια 'ν' αυτή, και ποια 'ν' αυτή, με το γαρύφαλλο στ' αυτί;...», και το μεταγενέστερο ελαφρό λαϊκό του Μάνου Χατζηδάκι σε στίχους Αλέκου Σακελλάριου: «Γαρύφαλλο στ' αυτί και πονηριά στο μάτι...». Αλλού, ο κρυφός πόθος εκφράζεται με σκωπτική διάθεση: «Γαρύφαλλο στο ντεκολτέ, είσαι λιγάκι ντεμοντέ...».

Ενδιαφέρον έχει και ο τρόπος που κρατάει κανείς το λουλούδι. Στη φωτογραφία του Μπελογιάννη με το γαρύφαλλο, πενήντα χρόνια πριν, το μικροσκοπικό άνθος στο χέρι του παίρνει μυθικές διαστάσεις. Μυθικές διαστάσεις πήρε και το σχέδιο του Πικάσο «Ο άνθρωπος με το γαρύφαλλο», που έκανε τον γύρο του κόσμου και που αρχέτυπό του μοιάζει να αποτελεί ο πίνακας του Jan Van Eyck, του 1435, με το ίδιο ακριβώς θέμα.

Στην περιοχή της λογοτεχνίας τα γαρύφαλλα είναι σπανιότερα από τα ρόδα και δέχονται διαφορετικούς χειρισμούς από τους παραδοσιακούς και τους σύγχρονους ποιητές.

Ο Δροσίνης τα παρομοιάζει «με τα κεράσια, που είναι κι αυτά βερνικωμένα». Στον Παλαμά θυμίζουν «κάτι απ' της λιμνοθάλασσας τ' αψύ κνώτο...» Ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου γράφει: «...χειλάκια ανθούν στη γειτονιά/ γαρύφαλλα στη γλάστρα/ και συ διαβάξεις/ τ' άστρα...»· κι ο στίχος του Βάρναλη θαυμάζει: «ω, της αυγής κροκάτι γάζα,/ γαρύφαλα να δειλινού...». Ο Αγγελος Δόξας ακούει «ένα τριανταφυλλί γαρύφαλλο, να κελαηδάει στα μάτια του, έναν ψίθυρο, μιας μπατιστένιας φούστας κάποιου κοριτσιού...», ενώ ο Σεφέρης βλέπει τα αέρινα άνθη πιο απλά, με ρεαλιστική ματιά. Στο ποίημά του «Εφηβος» τοποθετεί μια γλάστρα γαρύφαλα πλάι στον βασιλικό για να δώσει την ατμόσφαιρα της ταπεινότητας και σιωπής. Στη «Ρουκέτα» του, το 1931, φαντάζεται αισθησιακά τη γυναίκα: «Κόκκινο γαρύφαλλο/ Μοναχό στη γλάστρα/ Στάθηκες σαν έγγραφο/ Μπρος μου σαν αγάπη.»

Σαν αγάπη, λοιπόν, σαν σκόνη από γαρύφαλλο, σαν ψίθυρος μιας μπατιστένιας φούστας κοριτσιού...

Ένα γαρύφαλλο για τον Μάη

▲ Ο Άνθρωπος με το Γαρύφαλλο, σκίτσο του Νίκου Μπελογιάννη από τον Πάμπλο Πικάσο, 1952.

με σε μινωικές τοιχογραφίες, στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου σήμερα.

Τα πιο γνωστά από τα 250 είδη του είναι το κινεζικό, των ποιτών και το κοινό μας γαρύφαλλο των ανθοπωλών. Το τελευταίο καλλιεργείται συστηματικά σε θερμοκήπια και αγρούς, για την παραγωγή κομμένων λουλουδιών. Φυτεύεται σε γλάστρες και ζαρντινιέρες, με τα κρεμασμένα μπουκέτα στις βεράντες και στα μπαλκόνια να δίνουν μια απαλή, ωραία αίσθηση στους περαστικούς.

Το φύτεμά του έχει τόσο γενικευτεί, που κάθε φιλανθής θα περιποήθηκε κάποτε ένα ευκολορίζωτο μόσχευμα, γι' αυτό και ο περιφημος Γερμανός φυσιολόγος Θ. Χελδράιχ, επιμελητής επί δεκαετίες του Βοτανικού μας Κήπου, έλεγε ότι «το γαρύφαλλο δίκαια δύναται να θεωρηθεί σαν εθνικό λουλούδι του ελληνικού λαού». Αλλά δεν είναι πολυπληθείς μόνο οι φίλοι του. Πολλοί είναι και οι εχθροί-ασθένειες που το προσβάλλουν: κάμπες, μελίγκρες, σκουλήκια, τετράνυχτοι, θρίπες, σκωριάσεις, φουζάρια, σαπίσματα κ.ά.

Στο παρελθόν, τα χρώματα του γαρύφαλλου συνιστούσαν έναν άτυπο κώδικα έκφρασης επιθυμιών και διαθέσεων μεταξύ των δύο φύλων. Μερικά από αυτά τα χρω-